Eph. Cit. 257 g - 12,11

ПРАВДА

МІСЯЧНИК
ДЛЯ
СЛОВЕСНОСТИ, НАУКИ И ПОЛІТИКИ

РОЧНИК XII

ВИПУСК XI. — ЗА МІСЯЦЬ ЛИСТОПАД 1879.

Під редакциею
Володимира Барвінського.

I. **Кайдашева семя** повість *Івана Левіцького (Нечуя).* стор 671—690.
II. **Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.** Проф. *Г. Шелл.* V. стор. 690—714.
III. **Бібліографія,** стор. 714—718.
IV. **Державно-правне становиско Русинів в Австрії.** стор. 718—724.
V **По зборах „Рускоі Ради".** стор. 724—742.
VI **Вісти и Замітки.** (1. Академичнэ товариство „Дружний Лихвярь" у Львові. 2. Академічне товариство „Січ" у Відні 3. Трусливість чи несовістність? 4. „Славянський Альманах". — Оповістки) стор. 742 и на окладці.

У ЛЬВОВІ 1879.
З друкарні Товариства имени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

Digitized by Google

(**Трусливість чи несовістність?**) Коломийська „Весна“ помістила в 19—20 Ч-лі ніби то справозданє з загальних зборів товариства „Просвіта“, а властиво напад на „Просвіту“ за те, що сегорічний загальний збір виразив комисиї для укладаня руських книжок школьних свою подяку и узнанє за успішний труд в скорім и для руського народу хосеннім уложеню и виданю руських книжок школьних. „Славно списалъ ся Выдѣлъ центральный“, пише „Весна“. „Онъ — бачитъ ся — хотѣлъ ся похвалити, що дуже ученый и далъ отъ себе внесеніе, щобы книжной комисіи удѣлити похвалу за хорошіи книжки школьніи. — Не знаю, чи то похвально, а може и смѣшно, що той Выдѣлъ, который есть заразомъ и комисією книжною, ставляє внесенье отъ себе, абы с о б ѣ дати похвалу?“ Дальше пише „Весна“, що „дуже горячо и сильно промавлялъ въ той справѣ п. Вахнянинъ“ а відтак виливає редакция свою жовч на „львівських панів“. Не будемо блисше над сим розводитись, а стверджаємо тілько в интересі правди: 1) комісия школьна а бувший и теперішний виділ „Просвіти“ зовсім не те саме „лице“, бо на 9 бувших виділових було тілько трох також членами комісиї, с котрих однакож двох задля перешкоди не брало навіть уділу в загальних зборах; 2) не виділ, але загальний збір ухвалив „похвалу“ и то о д н о г о л о с н о а именно також п. Трембицкий редактор „Весни“ голосував за дотичним внеском; 3) п. Вахнянин не промовляв ані „дуже горячо“ ані дуже „сильно“ за тим внеском а тілько забрав голос на те, щоб сконстатувати, що т е п е р і ш н а комісия зістала покликана доперва тоді, коли первісна комісия (кс. Ступницький, Яновський, О. Костек и т. д.) заявила цілковиту бездільність в укладаню книжок, що проте, коли члени об. Качковського нарікають на „исковерканє“ книжок школьних, то вину перш усего повинні приписати бездільности своіх людей; 4) внесок именем виділу ставив член виділу неналежачий ані до комісиї, ані навіть до стану учительского, а свобода слова висказатись против того внеску була вповні дана кождому присутному на зборах, отже й п. Трембицькому. Повстає тепер питанє: для чого п. Т. на зборах „Просвіти“ не тілько ні словечком не обізвався против сего внеску але навіть за ним голосував, а доперва приіхавши до Коломиї кинувся на „Просвіту“ в „Весні“ и представив факта зовсім неправдиво и скрайно тенденційно з заміром, щоб осмішити „Просвіту“? Звідки приходить п. Т. підсувати п. Лінинському незнанє складу комісиї, коли власне справоздавець виділу ставляючи внесок поименно вичислив всіх членів комісиї? Ми думаємо, що коли п. редактор „Весни“ мав які слушні підстави противитись повисшому внескови, тоді повинен був мати и ту відвагу чесного чоловіка висказати на зборах явно свою гадку и не голосувати з а тим внеском. Редактор „Весни“ був наочним свідком, що на зборах „Просвіти“ була дана найповнійша свобода слова именно також в критиці діяльности уступаючого виділу. Коли ж п. редактор „Весни“ д о б р о в і л ь н о голосував за тим внеском, а доперва приіхавши в Коломию поза очима „Просвіти“ взявся воювати против ухвали з ёго згодою загальним збором прийнятоі и то воювати тенденційно неправдивим представленем, перекрученем правди, злословістю зле закритою и т. п. — то п. редакторови мусить бути відомо, як таке поступованє в цивілізованім світі називається. Ми лишаємо сей факт до осуду Ш. Читачів.

Bayerische Staatsbibliothek München
Digitized by Google

Випуск XI. Рік 1879

ПРАВДА

КАЙДАШЕВА СЕМЯ.

ПОВІСТЬ

Івана Левіцького.

IX.

Поховали сини Кайдаша з великою честю, просили священика, занести батька в церкву; як ховали, то читали евангелию трохи не коло кожної хати; після похорона справили багатий обід. Кайдашиха роздала старцям щедру милостиню, дала священикові на сорокоуст.

На четвертий день після похорона, Карпо и Лаврін почали ділитись батьківськими спадками.

— А що, Лавроне, сказав Карпо: розділім тепер грунт по половині, а то батько одрізав міні города, неначе вкрав.

— То й розділім, сказав Лаврін: чи підемо в волость, чи обійдемось и без волости.

— А нащо нам здалася та волость! одміримо по половині город та по половині садок та й годі, сказав Карпо: хіба таки самі собі не дамо ради.

— Про мене, міряймо город и самі, сказав Лаврін.

Карпо взяв довгу та рівну ліщину и почав з Лавроном міряти город вздовж та впоперек. Перемірившн город, вони розділили ёго вздовж по половині и позабивали на межі кілки.

— А що, Лавроне, чи будемо городити тин, чи може, й без тину обійдеться, сказав Карпо.

— А навіщо той тин здався. Адже ж у нас двір коло хати спільний, хоч на ёму стоять и твоя й моя повітка та загорода, сказав Лаврін.

— Про мене, нехай буде так, сказав Карпо.

— Але не знаю, як ще наші жінки скажуть, сказав Лаврін, про матір вже й не згадуючи.

Digitized by Google

— Хіба в мене жіночий розум, щоб я жінок слухав, сказав Карпо.

Тільки що вони переміряли город та садок, с хати вибігла Мотря. Вона вийшла на город и окинула ёго оком з гори вниз, а з низу на гору, потім вийшла на гору и ще раз поміряла грунт очима. Лавропова частка здалась для неі більшою, мабуть тим, що в чужих руках шматок хліба все здається більшим. Вона скинула с себе пояс та давай міряти город попереду впоперек: на Лавроновій половині вийшло більше на один пояс. Переміряла вона вдруге, ой лишичко! Лавропова частка була більша на два пояси.

— Бодай вас лиха година міряла, як ви оце переміряли, сказала сама до себе Мотря и заходилась міряти поясом грунт вподовж: ой гвалт! Лавропова половина виходила довша на цілий пояс, ще й висунулась ріжком на улицю в бузину.

— Потривайте ж! крикнула Мотря на ввесь город: це мабуть свекрушище помагала ім міряти! Це вона припустила собі на оден пояс вздовж та на два пояси в поперек, ще й ріжок у бузині собі одтягла.

Мотря прожогом побігла до хати, держачи в руках пояса, та репетувала на ввесь город. Коло причілка стояла та хворостина, котрою Карпо з Лавропом міряв город. Мотря вхопила хворостину и кинулась у двері кулею, як птиця.

— Це ви, мабуть, з матірю так міряли город, бодай вас міряв сей та той, крикнула Мотря на порозі так, що двері з обох хат разом одчинились, и з дверей повискакували всі: и Карпо, й Лаврін, и Кайдашиха, й Мелашка. Вони повитріщали очі на Мотрю.

— Чого вилупили баньки, неначе мене з роду не бачили? Як це ви переміряли город? Та нехай ёго чорти спечуть с такою мірою! крикнула не своім голосом Мотря й брязнула об землю хворостиною, так що вона аж захурчала.

— Хррр! захурчав насмішкувато Лаврін, чого це ти кричиш, неначе на батька.

— Кричи на свою матір! Я тобі захурчу отією хворостиною, коли хоч. Як ви міряли город, коли Лавронова половина більша и вздовж и впоперек!

— Твого розуму не спитали, бо твого, бач, нема, сказав скривджений Лаврін.

— Неправда твоя, Мотре, спокійно сказав Карпо, заклавши руку за спину.

Digitized by Google

— Бреши сам! ось я тілько що сама міряла. Йди в волость, нехай волость нас розділить, а не свекруха, репетувала Мотря.

— Одчепись од мене, сатано! я й дома не була, як вони міряли. Це правдива причепа! сказала Кайдашиха: бере моє добро, ще й мене лає.

— Йдіть міряйте на моіх очах, а як ні, то я ваші кілки на межі геть повикидаю за тин, а таки свого докажу, кричала Мотря.

Мотря вибігла с сіней и побігла на город: за нею пішла Кайдашиха з Мелашкою, а за жінками пішли чоловіки. Мотря росперезалась и почала міряти город поясом: впоперек Лавронова половина вийшла більша на два пояси.

— А що, чия правда?

— Як ти міряєш? Піддури кого дурнішого, а не мене, крикнула на ввесь куток Кайдашиха: свою половину міряла, то потягувала аж пояс тріщав, а Лавронову половину міряла то аж пояс бгався. Гень, погана! Дай я сама переміряю з Мелашкою.

Кайдашиха переміряла ввесь город впоперек и знов обидві половини були однакові.

— А що, чия тепер правда! крикнула Кайдашиха: ти міряєш собі, то натягуєш, а чужому міряєш, то стягуєш: ти б людей стидалася! Тобі тілько б сидіти з жидівками в крамницях та обдурювати на аршині людей.

— Це якийсь жіночий сажень видумала Мотря, що стягується й ростягується, як кому треба, сказав насмішкувато Лаврін.

— А оттой ріжок, що в бузину ввігнався, яким сажнем будеш міряти? Не бійсь міні не оддаси? сказала Мотря.

— То одкуси ёго зубами! А де ж ёго діти, коли він вигнався на улицю, сказала Мелашка.

Мотря була сердита, що вийшло не так, як вона хотіла. Вона причепилась до Лаврона за батьтівські спадки.

— Чом же ви не розділили пасіки? сказала вона: аджеж пасіка батькова! Гаращо все загарбали собі в руки! На Лавроновій половині в садку більше двома грушами и однією яблунею.

— А ти вже й полічила? спитав Лаврін.

— А вже ж полічила и своім не поступлюсь. Садок не твій а батьківський, сказала Мотря.

— То візьми ті груші та пересади на свою половину, крикнув Лаврін.

— Який іх чорт подужає пересадити! Пересадиш, то підвередисся, сказала Мотря.

Digitized by Google

— О, підвередисся, Мотре, коли Карпо не поможе, сказав сміючись Лаврін.

— Вже хоч підвережусь, чи ні, а таки свого докажу, крикнула Мотря и вдарила кулаком об кулак: ходім зараз в волость, нехай нас волость розсудить, а не ти с свекрухою. Дайте лиш нам половину пасіки, а як ні, то бери, Карпе, сокиру та й рубай груші. Я вам свого не подарую, кричала й сичала Мотря.

— Та подивись лишень! на твоій половині все старі груші, а на моій — щепи! сказав Лаврін.

— Мотря каже правду: ви нам дайте половину пасіку, половину овець та свиней, сказав Карпо.

— Овва! який розумний! Забери половину котів та собак! кричала Кайдашиха: а батька хто лупив у груди? Лаврін хоч батька не бив.

— Не бив, тільки трохи вола не роздерли за роги вдвох з батьком, сказав спокійно Карпо.

— А ти забув, що я ще живу на світі? И я маю якесь право на батькове добро. Ти радий мабуть мене живого в землю закопати! говорила Кайдашиха: ти хочеш с своєю Мотрею мене сироту скривдити? Ні, Карпе, нехай нас громада розсудить.

— Як громада, то й громада! Ходімо в волость, бо я своєю часткою не поступлюсь, сказав Карпо.

Карпо з Лавроном та с Кайдашихою пішли в волость, а Мотря з Мелашкою зостались на дворі коло волості.

Волость присудила Лавронові та матері батьківське добро, бо Карпо вже забрав свою частку ще за батька. Як почула про те Мотря, то мало не скрутилась и наробила крику та голосу під волостю.

Од того часу між Кайдашенками й їх жінками не було миру й ладу. Карпо й Мотря посердились з Лавроном та с Кайдашихою и перестали заходити до їх у хату.

Карпо й Мотря завидували Лавронові. Тепер Лаврін був богатійший од їх, після батькової смерти. С того часу як Карпо одділився од батька, він набрався багато лиха, поки зібрався на господарство. Правда, батько дав ёму пару волів и воза, але до того ще треба було багато всякої справи: и сокири, й свердла, й долота, й верёвок, и мазниці, й струга, звичайно, як буває в господарстві. Після батькової багатої хати, повної всякаго добра, Карпова хата здавалась пусткою. Мотря перебравшись в свою хату, сіла на скрині, як цариця на троні, але перед ії очима були порожні кутки, порожній мисник. На полиці стремiло два горшки,

Digitized by Google

а на стіні висів один образ. Карпо й Мотря бачили, що Лаврін зостався в батьковому теплому гнізді и, з досади, не знали що й робити. Вони почали мститись над ним, над Мелашкою, а найбільше над матірю.

— А що, Мотре, виграла? Здобрій тим, що тобі волость присудила, дражнилась стара Кайдашиха з Мотрею.

— Дражніть уже, дражніть, як ту собаку, говорила Мотря и трохи не плакала од злости.

Обидві сімъі насторчились одна проти другоі, як два півні, готові кинутись один на другого. Треба було однієі искорки, щоб скотилася пожежа. Та искорка впала поперед усего на сміття.

Раз у ранці Мелашка вимела хату й половину сіней, обмела коло своеі призьби, змела сміття до порога та й пішла в хату за рядюгою, щоб винести сміття на смітник. Саме тоді Мотря вибігла с сіней и вгляділа коло порога сміття. Сміття було підметене аж під Мотрину призьбу.

— Доки я буду терпіти од тієі иродовоі Мелашки! крикнула Мотря на ввесь двір: вона вхопила деркача та й роскидала сміття попід Лавроновою призьбою.

Мелашка вийшла с хати з рядпиною. Коли гляне вона, сміття роскидане геть попід іі призьбою й по призьбі.

— Хто це пороскидав сміття? спитала Мелашка в Мотрі.

— Я роскидала: не мети свого сміття під мою призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, сказала з злістю Мотря.

— А зась! не діждеш ти мене сміттям годувати. Нагодуй свого Карпа, сказала Мелашка и почала змітати сміття до купи до порога.

— Не мети до порога, бо міні треба через поріг ходити! ляснула Мотря.

— А вже ж велика пані. Покаляєш, княгине, золоті підківки, сказала Мелашка.

— Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кітку, та натовчу мордою в сміття, щоб вдруге так не робила, сказала Мотря.

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка спахнула од сорому.

— А ти, паскудо! то ти смієш міні таке говорити? Хіба ти моя свекруха! Ти думаєш, що я тобі мовчатиму? роскричалася Мелашка: то ти мене вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі!

Digitized by Google

И Мелашка підкидала сміття деркачем на Мотрину призьбу, на стіни, на вікна, аж шибки в вікнах дзвеніли, а що було мокре, те попристававало до стіни.

Мотря глянула й рота роздявила. Вона не ждала од Мелашки такої сміливости и спочатку не знала, що казати.

— То це ти так! То це та овечка, що од свекрухи втікала?

— Ти міні не свекруха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікатиму и мовчати тобі не буду! Ось тобі на, ось тобі на!

Деркач свистів, як шулік на повітрі в Мелашчиних руках, а шибки аж дзенькали. Мотря кинулась до Мелашки та й почала видерати деркача з рук. Мелашка була слабіща й випустила ёго з рук. Мотря замахнулась на неі деркачем. Карпо сидів у хаті, почув що в вікна щось порощить. Ёму здалось, що в вікна бє град.

— Що це за диво! небо ясне, а в вікна порощить град, подумав він.

— Гвалт! гвалт! закричала Мелашка. Якого ти дідька чепляєсся до мене, сатано.

С хати вибігла Кайдашиха просто од печі с кочергою в руках. Вона вгляділа, що Мотря підняла деркач угору и готова почастувати Мелашку, и махнула на Мотрю кочергою. Мотря одскочила од призьби, кочерга попала в Мотрине вікно. Шибка дзенькнула, а дрібне скло посипалось на призьбу.

С хати вибіг Карпо, а за ним Лаврін. Три молодиці вчепилися до кочерги та до деркача, кричали, тягались, сіпали ті причандали на всі боки. Деркач розірвався. Нехворощ посипалась з деркача, як піря з гуски. Чоловіки розборонили жінок и розігнали іх.

— Одривай хату! Не буду я з вами жити через сіни, хоч би мала отут пропасти! кричала Мотря: бери, Карпе, сокиру та зараз одривай хату, а як ти не хочеш, то я сама візьму сокиру та й захожусь коло хати.

— Чи ви показились, чи ви попились! говорив Карпо: хто це розбив вікно?

— Твоя мати! Це вже пішлося, наче с петрового дня! Одна обпаскудила міні стіни, друга вікна побила. Ось тобі за те! ось тобі! крикнула Мотря и почала хапати рукою с калюжі грязь и кидати на Мелашчину хату. Біла стіна стала ряба, неначе іі обсіли жуки та гедзи.

Digitized by Google

— Бий тебе сила божа! Не кидай, бо я тобі голову провалю кочергою, крикнула Кайдашиха и погналась за Мотрею. Мотря втікла за причілок, виглядала зза угла и кричала та кляла Кайдашиху.

— Лавроне! одривай іх хату. Про мене нехай Мотря йде жити під три чорти, або під греблю, я з нею з роду з віку не буду жити під однією покрівлею, кричала Кайдашиха.

— Карпе! одривай хату, бо я спалю и іх и себе та й на Сібір піду, кричала Мотря.

— Лавроне! одривай іх хату, бо я готова до сусід вибратись. Зараз піду в волость, та нехай громада зійдеться та роскидає іх хату; про мене нехай розірве та роскидає саму Мотрю по бурянах, кричала Кайдашиха.

С тими словами Кайдашихи накинула свиту та й побігла в волость позивати Мотрю та Карпа. Волосний покликав Карпа на суд. Карпо сказав, що він не думає одривати хати, а то тільки полаялись та побились молодиці. Волосний вигнав Кайдашиху с хати. Слідком за Кайдашихою прибігла в волость Мотря и почала росказувати, починаючи од сміття. Волосний слухав, слухав та й плюнув.

— Йдіть ви собі ик нечистій матері, та про мене повибивайте й очі, не тільки вікна, сказав волосний та й пішов у кімнату ще й двері причинив.

Того ж таки вечера, Кайдашиха повечеряла з дітьми и вже лагодилась лягати спати. Коли чує вона, на горищі закиркали на сідалі кури, закричали й кинулись с сідала.

— Ой тхір на горищі! сказала Кайдашиха.

— А може злодюга лазить, сказав Лаврін.

Кайдашиха вхопила лямпу й вискочила в сіни; за нею вискочили Лаврін та Мелашка.

В сінях було ясно. Хтось лазив на горищі с світлом.

— Хто там лазить! крикнув Лаврін.

З горища ніхто не обзивався, тільки одна курка киркала на все горло, неначе іі хто душив. Лаврін вискочив на драбину и заглянув на горище. Там стояла Мотря с куркою в руках.

— Якого ти нечистого полохаеш наших курей! крикнув Лаврін, стоячи на щеблі.

— Хіба не бачиш? Свою курку піймала на вашому сідалі.

— Хіба ж ми просили твою курку на наше сідало? крикнув Лаврін: чи шапку перед нею здіймали, чи що?

Digitized by Google

— Верни лишень міні яйця, бо моя чорна курка вже давно несеться на твоєму горищі.

Мотря лазила по горищі та збірала по гніздах яйця. Сполохані сліпі кури кидались по горищі, падали в сіни на світ.

— Ой Боже мій! Це не Мотря, а бендерська чума! Вона мене с світа зжене! говорила с плачем Кайдашиха: ще хату підпалить лямпою. Покарав мене тобою Господь, та вже й не знаю за що?

— Мабуть за вашу добрість, обізвалась Мотря з горища и спустила з горища на щебель здорову ногу с товстою литкою.

Одна курка впала з горища й погасила світло. В сінях стало темно. Лаврін стояв, спявшись, на драбину. Мотря сунула ёго пятою в зуби. Він сплюнув у сіні. Мотря сунула ёго по носі другою пятою. Горяча литка посунулась по ёго лиці. Мотря була вже готова сісти ёму на голову.

— Куди ти сунесся на мою голову! крикнув Лаврін и почав трясти драбиною: не лізь, бо я тебе, сяка така душе, скину з драбини!

Лаврін скочив у сіни и почав трясти драбиною. Драбина стукала об стіну.

— Скинь ії з драбини додолу, нехай собі голову зверне, щоб знала як лазити на наше горище, кричала в темних сінях Кайдашиха.

Лаврін прийняв драбину. Мотря повисла на стіні. Половина Мотрі тиліпалась на стіні, а друга половина вчепилась в бантину, як кішка, однією рукою та ліктем другої руки. Мотря держала в руці курку, и не хотіла ії пускати, а в пазусі в неї були яйця, дуже делікатний крам. Мотря боялась наробити в пазусі яєшні, держалась за бантину и ніяк не могла видертись назад на горище. Низча половина тягла ії вниз.

— Ой лишечко! ой упаду! ой, ой, ой! гвал...т! зарепетувала Мотря не своїм голосом.

Од того гвалту Карпо не всидів у хаті и вискочив у сіні с світлом. Лаврін стояв серед сіней з драбиною Мотря тиліпалась на стіні як павук на павутині.

— Драбиною ії плещи, та добре! кричала Кайдашиха: нехай не збірає яєць на нашому горищі.

Кайдашиха кинулась до драбини и була б справді почастувала низчу половину Мотрі драбиною, але Карпо вирвав драбину в Лаврона, пхнув матір так, що вона трохи не перекинулась, и

Digitized by Google

підставив драбину під Мотрю. Вона злізла до долу с куркою в руках.

— Оддай мині яйця, злодійко! нащо ти покрала наші яйця? репетувала Мелашка.

— Це моя курка нанесла! говорила Мотря, втікаючи в свою хату.

— А хіба ж твоя курка іх позначила, чи що? Як не вернеш яець, я піду в волость, говорила Кайдашиха.

— Про мене йдіть и за волость, кричала Мотря с своєі хати, витираючи ганчіркою яєшню в пазусі.

Мелашка засвітила світло, половила в сінях свої курки и повикидала іх на горище. В обох хатах ще довго було чути крик. Той крик стихав помаленьку, як хвиля на воді після вітру, доки зовсім не затих.

— Одривай хату од цих злиднів! говорила Мотря в своій хаті Карпові.

— Чи ти здуріла чи що? неначе хату одірвати так легко, як шматок хліба одкраяти. Ти знаєш, що то буде коштувати?

— Щоб там не коштувало, одривай, а пі я сама одірву, говорила Мотря.

— А ну, ну, попробуй. Оце видумала таке, що й купи не держиться.

Одначе швидко після того Карпо побачив, що Мотря говорила таке, що держалось купи.

На другий день Кайдашиха прибралась и пішла до священика жалітись на Мотрю. Вона росказала все діло не так священикові, як матушці. Матушка дала бабиним онукам коржиків та бубликів, печених с сахаром. Кайдашиха принесла ті гостинці, роздала Мелашчиним дітям. Мотрині діти почули носом гостинці и повибігали в сіни. Кайдашиха роздала й ім по бубликові.

— Не беріть од баби гостинця, бо вона злодійка, крикнула Мотря с своєі хати.

Діти забрали гостинці, та давай махати ручепятами на бабу та промовляти ті слова, що ім доводилось не раз чути од матері.

— Баба нога на, баба злодійка! лепетали діти.

— А гостинця взяли од баби, ще й бабу лаєте, сказала Кайдашиха и заплакала.

Мотря вискочила с хати, поодпімала од дітей бублики та й кинула собакам.

— Чи ти людина, чи ти звірюка, сказала Кайдашиха, втераючи слёзи.

Digitized by Google

Того таки дня Мотрин старший хлопець напився Мелашчиним кухлем води коло Мелашчиної діжки, бо в сінях стояло дві діжки з водою: Мотрина по один бік, Мелашчина по другий. Малий хлопець, не розбіраючи материнського погляду на право власности, вхопив кухоль с тієї діжки, що стояла до ёго близче, але якось не вдержав кухля в руках, впустив та й розбив.

Кайдашиха вискочила с хати и наробила шелесту.

— Бач, иродова душе! вчила дітей мене лаяти, а твої діти міні шкоду роблять, крикнула Кайдашиха до Мотрі в двері: йди лишень сюда та подивись!

Мотря вискочила с хати й подивилась. Черепки лежали долі, а хлопець стояв, засунувши пальці в рот и схилившии винну голову.

Кайдашиха, недовго думавши, вхопила кухоль з Мотриної діжки та хрёп ним об землю.

— Оце чорт ёго й видав! Старе як мале! зовсім баба з глузду зъіхала. Що вам дитина заподіяла? крикнула Мотря.

— Твої діти такі зміюки, як и ти. Наплодили вовчинят, то не пускай іх до моєї діжки.

— То сховайте свою діжку в пазуху, а кухля міні купіть, бо ви не дитина, сказала Мотря.

— Овва! гаращо роспустила своіх дітей, як зіньських щенят. Не діждеш, сказала Кайдашиха.

— Коли так, то я й вам віддячу! сказала Мотря.

С тими словами вона побігла в Лавронову хату, вхопила с полиці горшка и хрепнула ним об землю. Мелашка й Лаврін тільки роти пороздявляли.

Мотря вибігла с хати. Мелашка за нею.

— Коли так, то й зугарна до московськоі закуциі, закричала Кайдашиха, як несамовита, вбігла в Мотрину хату, вхопила с припічка здорову макітру, та хрёп нею об землю.

Карпо схопився з лави. Ёму здалося, що мати з ума зійшла.

— О стонадцять чортів вам з Мелашкою разом! За таку макітру я знаю, як вам віддячити, закричала Мотря, бліда, як віск. Вона вскочила в Лавронову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горшків, що сохли на лаві. Горшки застогнали; черепки посипались до долу.

Кайдашиха, не довго думавши, вхопила кочергу, Мелашка вхопила рогача та в Мотрину хату! Кайдашиха лупила кочергою горшки на полиці, Мелашка частувала миски рогачем на миснику.

Digitized by Google

Горшки сипались с полиці, як яблука з яблуні, неначе земля тряслася.

Кайдашенки так здивувались, що їм здалось, що молодиці зовсім показились. Лавронові впала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака. В Карпа була така сама думка. Ёму здалось, що до Мотрі вже приступає. Але глянули вони, що с полиці сипляться горшки, а з мисника миски, та давай обороняти полицю та мисник. Карпо насилу поборов матір и одняв од неі кочергу. Лаврін висмикнув з Мелашчиних рук рогача и спас жизнь трём полумискам.

Всі три молодиці насилу дихали. Вони разом кричали, гвалтували, лаялись. Клекіт у хаті був такий, що не можна було нічого розібрати.

— Ти — змія люта, а не свекруха! кричала Мотря: буду я чортова дочка, коли не розібю тобі кочергою голови.

— Хто? ти? міні? своій матері? сичала Кайдашиха: Карпе! ти чуєш, що твоя Мотрунька говорить на мене? То це ти так говориш міні, своій матері? Карпе! візьми вірёвку та повісь ії зараз в сінях на бантині, бо як не повісиш, то я ій сама смерть заподію.

— Карпе! візьми налигача та привяжи на три дні й три ночі свою матір серед вигона коло стовпа, як скажену собаку, нехай на неі три дні собаки брешуть, нехай на неі три дні вся громада плює! Вона мене або отроіть, або зарубає, верещала Мотря.

— Що ти кажеш? щоб мене мій син, моя кров, та привязав налигачем серед вигона на сміх людям? сичала Кайдашиха: ось я візьму мішка та накину тобі на голову, як скаженій собаці, бо ти нас всіх покусаєш.

Кайдашиха витягла спід лави порожнёго мішка и кинулась до Мотрі.

Карпо тільки очі витріщив и не знав, кого слухати: чи вішати жінку, чи привязувати налигачем матір.

— Ти злодійка! ти покрала в нас яйця! кричала Кайдашиха и кинулась до Мотрі з мішком у руках.

— Брешеш, не докажеш! ти сама злодюга, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік. Я на тебе робила, як на пана панщину, кричала Мотря.

— А чом же ти мене не кидала, коли тобі було в мене погано? пищала Кайдашиха: чом тебе чорти не понесли на Басарабію або за границю?

Digitized by Google

— Овва! за таке паскудство та оце тікала б за границю! Тікай сама хоч під шум, під греблю! гвалтувала Мотря: ти злодюга, ти змія, ти відьма!

— Хто? я? я відьма? я злодюга? сичала Кайдашиха: ось тобі на!

Кайдашиха тикнула Мотрі дулю та не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила диркача й сунула держалном Кайдашисі просто межи очі.

— Ой лишечко! виколола проклята змія міні око! заплакала Кайдашиха и вхопилась за праве око.

В неї з ока потекла кров. Лаврін та Мелашка побачили кров и розлютувались. Вони кинулись обороняти матір. Лаврін пхнув Мотрю. Мотря дала сторкача на лаву. Карпо кинувся обороняти Мотрю и пхнув Лаврона. Лаврін ударився об мисник. Три полумиски, спасені Лавроном од наглої смерти, посипались ёму на голову.

— Одривай, Карпе, хату, бо я тебе покину с твоєю проклятою матірю, с твоїм иродовим родом, кричала Мотря.

— В волость ії, сучу дочку, розбишаку! в тюрму ії! Одривай, Лавроне, іх хату, бо я сама полізу, та буду зривати кулики.

Лаврін и справді розлютувався. Він ухопив драбину, приставив до стріхи, вискочив на покрівлю и почав зривати кулики с Карпової хати. Кулики сипались на землю. На хаті заблищали крокви й лати, як сухі ребра.

Тим часом Кайдашиха зумисне розмазала кров по всему виду, замазала в кров пазуху, повисмикувала спід очіпка волосся та й побігла до священика, а потім в волость и наробила там гвалту.

— Ой Боже мій! дзвоніть у всі дзвони! Карпо з Мотрею вбили Лаврона, вбили Мелашку, вбили й мене! Рятуйте, хто в Бога вірує! кричала не своїм голосом Кайдашиха в волості: скликайте громаду та зараз, зараз!

Волосний и писар, побачивши окрівавляну Кайдашиху, полякались и побігли до Кайдашенків. За ними бігла Кайдашиха та кричала на все село. Волосний с писарем прибігли в двір и вгляділи живого Лаврона, котрий сидів на хаті та зривав кулики. С хати вибігла Мелашка, зовсім жива, а за нею Мотря.

— Рятуйте мене! голосила Мотря: як мене знайдуть зарубану сокирою, то нехай вся громада знає, що мене зарубала свекруха! Рятуйте, хто в Бога вірує!

— Чого це ти кричиш? сказав голова: аджеж ти жива, ще й кричиш на все село.

Digitized by Google

— Рятуйте мене! вона мене вже вбила! репетувала Кайдашиха.

— Чи ви показились, чи що, сказав писар: бігає по двору й кричить, що її вже вбили. Що тут у вас скоїлось?

— Ось що скоїлось! тикнула пальцем на своє око Кайдашиха.

— А ти що робиш ото на хаті? крикнув голова до Лаврона, зараз мінї злазь та давай одвіт перед нами.

— Не злізу, доки не одірву Карпової хати, говорив Лаврін и швиргонув куликом волосному на голову.

— Якого ти нечистого кидаєсся куликами? Зараз мінї злазь, а то я полізу та сам тебе стягну та всиплю тобі сотню різок, кричав волосний.

Лаврін трохи прохолов, зірвавши півсотні куликів, и зліз до долу. Волосний с писарем пішов у хату: в Лавриновій и в Карповій хаті валялись купами черепки.

С хати повибігали діти, вгляділи страшне окрівавляне бабине лице и підняли гвалт. Собаки брехали на писаря та на голову аж вили. С села почали збігатись люде. Волосний с писарем, та с кількома громадянами повели в волость Кайдашенків, їх жінок и Кайдашиху. Вони насилу росплутали їх діло и присудили Карпові одірвати хату и поставити окроми на своєму городі, бо Лаврін, як менчий син, мав право зістатись в батьковій хаті и за те був повинен додержати матір до її смерти. Громада присудила розділити грунт між Кайдашенками по половині.

Волосний таки посадив Мотрю за бабине вибите око в холодну на два дні.

Після такої колотнечі стара Кайдашиха заслабла. В неї нагнало око, як куряче яйце. Око стухло, але од того часу вона всліпла на праве око.

— Господи! од чого це в нас почалася колотнеча в сімъї? думала Кайдашиха: це воно недурно: це, мабуть, майстрі закладали хату не на смерть, а на колотнечу.

Кайдашиха надумалась піти до священика и попросити ёго, щоб він освятив хати. Не сказавши нічого Лаврпові й Карпові, щоб вони часом тому не спротивились, Кайдашиха побігла до священика и попросила ёго посвятити хати.

Наступав храм в семигорській церкві и молодиці на селі почали мазати хати. Мелашка й Мотря, як раз того дня полізли в печі, щоб їх вимазати.

Digitized by Google

Кайдашиха прийшла до дому с священиком; з ними прийшов и дяк с паламарем. Одчиняє священик в хату двері, дивиться, с припічка теліпаються дві нозі с пальцями до гори, пятами вниз. Мелашка полізла в піч и лежала там, перекинувшись до гори та мазала в печі небо.

— Оце заходилась мазати піч! загомоніла Кайдашиха. Зараз вилазь та піди приберись.

Мелашка с печі почула, що в хаті заспівали дяки, и почала висовуватися с печі. На ній була драна стара свита; на свиті були скрізь дірки, дірки спереду, дірки ззаду. Через дірки світилося тіло. Бідна молодиця засоромилась, и кинулась в сіни та й утікла на горище.

Священик покропив свяченою водою хату й сіни. Кайдашиха просила ёго посвятити и Карпову хату; ій все таки жаль було сина. Карпо не любив попів и, тільки зачув в Лавриновій хаті дяків голос, зараз дременув с хати в повітку.

Кайдашиха одчинила двері в Карпову хату, а там знов с припічка тиліпались ноги пятами до гори, пальцями вниз. Товсті литки стреміли, як дві деревини. В печі лежала Мотря.

— Що це таке, Кайдашихо, в твоій господі? Куди не повернись, скрізь стремлять ноги, сказав священик, осміхаючись.

Священик покропив Карпову хату, а жартовливий дяк взяв кухоль с прилавки и, позад священика, покропив Мотрині ноги.

— Який там чорт хлюпається водою? крикнула Мотря с печі? Ось я вилізу то так тебе покроплю віником, що не знатимеш, куди втікати...

Мотрі здалося, що то грається котра небудь дитина.

Кайдашиха заплатила священикові, а Карпо виглядав с повітки, доки піп та дяк вийшли з двору, и тоді вернувся до хати.

— Нащо, ви, мамо, навели в мою хату попів та дяків? Хіба я вас просив, чи що? сказав матері Карпо.

— На те, щоб твоя жінка не била горшків та не вибивала очей, сказала Кайдашиха: нашу хату майстрі закладали на твою Мотрю.

— То святіть, мамо, попереду себе, бо й ви не безвинні: набили горшків у двох з Мелашкою більше од Мотрі, сказав Карпо.

— Не жартуй сину! ти ще молодий. Памятай, в тебе діти, в тебе худоба. Гляди лишень.....

— Та вже святіть не святіть мою хату, а я ії одірву та й не буду закладати на колотнечу, сказав Карпо и зараз заходився одривати хату та ставити на своєму грунті.

Digitized by Google

Двір був невеликий, а як ёго розділили, то очевидячки обидві половини стали ще менчі. Стара хата стояла на улицю боком, бо хати в селах ставлять вікнами й дверима на південь, а південь припадав не на улицю. Карпо поставив свою хату недалечко од лавронової. Вона стояла до лавронових дверей задвірком. Мотря кричала, щоб Карпо загородив такий тин, щоб и птиця через ёго не перелетіла. Карпо мусів перегородити и двір й огород.

— Оттак би ти, Карпе, давно зробив, то були б и горшки цілі, и в твоєї матері очі не повилазили б, говорила Мотря.

Перебули Кайдашенки зіму на окромних дворах и дві сімъї почали по трохи миритись. Попереду почали забігати з однієї хати в другу діти. Їм байдуже було про батьківську колотнечу. За дітьми почали забігати один до другого батьки для своєї господарської справи: то за стругом то за свердлом, то за сокирою, попереду в повітки а потім и в хати, а вже за ними почали любенько через тин розмовляти и жінки. Тільки Кайдашиха не ходила до Мотрі: сліпе око на віки загородило ій стежку до неї. На кайдашевій давній оселі повіяло миром. Щоб не бігати кругом через ворота, Карпо й Лаврін зробили в дворі через тин перелаз.

Мир між братами ствердився ще більше задля господарської справи, задля спільної вигоди.

Карпо, одрізнившись од батька, спочатку таки набрався багато лиха, поки зібрався на своє господарство. Він був чоловік гордий, упертий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові. В ёго була тільки пара волів и, як ёму треба було спрягатись під плуг, він ніколи не просив волів у батька, а шукав спільників між чужими людьми. В Лаврона зосталась пара батькових волів. Карпо спрягався з Лавроном и вони вдвох орали попереду карпове поле, а потім лавронове. Карпо ходив за плугом, а Лаврін був за погонича. Спільня вигода присилувала їх помагати один другому и в оранці, и в сійбі, и в заволікуванні, и в возовиці.

Саме тоді пішла залізна дорога с Киіва недалечко од Семигор. Селяне почали держати коней и ставали під хуру, возити на залізну дорогу сахар з близчих сахарень, борошно с панських та жидівських млинів. Карпо й Лаврін купили й собі по коняці. А так як на одному коневі далеко не заідеш и багато краму не завезеш, то вони спрягали коней під одну хуру и ділились баришами по половині.

Digitized by Google

Податі були великі, плата за землю була чимала; и Карпо й Лаврін побачили, що поле ненастачить ім грошей на податі, и мусіли шукати заробітків в осінній та зімній безробітній час.

Громада в волості вибрала Карпа за десяцького. Карпо чоловік гордий та жорсткий, з ёго буде добрий сіпака, може ёго боятимуться хоч баби та молодиці, говорила громада.

— А може, панове громада, ми виберемо за десяцького Мотрю, прикинув слівце один жартовливий чоловік.

— Не можна! вона повибиває всім бабам очі! гукнули чоловіки сміючись.

Прийшов приказ з волості рівняти дороги, поправляти мости, та насипати на болотах греблі. Карпо загадував людям на роботу и поперед усего звелів скопати той капосний горбок на горі, вище свого города, на котрому ёго батько поламав десятків зо два возів.

— А ну, Лавроне, бери заступа та йди на роботу! загадував Карпо братові.

— Піди вижени на роботу свою Мотрю, промовила стара Кайдашиха.

— И Мотрю вижену, й Мелашку вижену. Ви думаєте, що пожалую? говорив Карпо.

Він и справді мусів вислати на роботу и свою Мотрю. Люде прокопали вивіз навскоси, так як колись радив старий покійний Кайдаш, ще й горбик молодиці знесли в приполах під Карпів тин.

Минуло чимало років після панщини. Громада трохи заворушилась и почала встоювати за свою вигоду, за своє громадське право. Громаді прийшлось полаятись с паном.

Недалеко од села був хутір. Там на семигорському полі текла невелика річка. Багатий пан в давні часи загатив ії здоровою греблею и вийшов здоровий на верству ставок. Пан поставив на ставку питель. Але вище од ставка с тієї річки одділялась течія, вже не на панському, а на людському полі, в городі одного чоловіка. За часів панщини пан загатив и ту течію греблею, бо тоді вся земля була панська. Тепер семигорська громада почала медитувати, що та гребля на течії на громадській землі. Карпо нараяв дуже хитру штуку: прокопати через огород чоловіка канаву, вище панської греблі, пустити в неї воду з річки, та й поставити в городі громадський млин, щоб було чим оплачувати волость, та громадську пошту.

— Е! добре ти радиш, Карпе! гукнула громада. Подаваймо лист до мироваго посередника.

Digitized by Google

Подала громада лист, посередник дозволив ставити млин. Карпо зібрав людей. Канаву прокопали в одну міть, накупили деревні, найняли майстрів — и громидський млин виріс, як з землі.

Але панський питель перестав молоти на одно колесо. Пан налічив на громаду кільки тисяч карбованців и подав бумагу в суд. А громадський млин меле собі потроху та заробляє гроші на громадські справи, доки суд не рішив, що громадське діло про млин правдиве.

Пан розсердився и заборонив селянам пускати череду на свою толоку. Прийшлось селянам погано. Доки людський хліб стояв у полі, не можна було пасти череди в озимині та ярині. Громадськоі толоки було мало. Випасу зовсім не було. Громада загомоніла.

— Що це таке с паном! Ми ёму збіраємо хліб за невеликі гроші, а він не пускає череди на свою толоку. Змовмося та берімо більшу плату за роботу на лану та на буряках! кричав Карпо: нехай знає, як шанувати громаду.

Громада підняла плату за роботу. Пан не схотів поступитись, а чоловіки и молодиці, закинувши сапи на плечі, повертались с поля до дому. Іконом догнав іх аж коло царини, вернув на буряки и поступився більшою платою.

Пан поступився більшою платою за роботу, а на випас все таки було трудно. Карпо й Лаврін мусіли спродати кілька овець та свиней. Карпові й Лавронові було трудно хазяйнувати. Й літом и зімою вони заробляли то на полі в пана, то ставали під хуру, и все таки ім трудно було широчити своє господарство. Викуп за землю, подушне, плата на волость, на школу, на пошту, все те витягало останні гроші с скринi.

Господарство в Кайдашенків не широчилось, а все стояло на одному місці. Лаврін зовсім не вдався в батька: він и в рот не брав горілки, а Карпо тільки в ряди-годи, часом любив випити по чарці з добрими людьми. Заробляні гроші не розлітались марно, а все таки и не зоставались в скрині.

Тим часом громада знов почала діло с паном. Один багатий жид з містечка заплатив панові добрі гроші и купив собі право поставити в селі на панській землі шинки. Він заквічав своіми шинками село с чотирёх боків и пустив горілку по дешевшій ціні, ніж у громадському шинку. Люде кинулись за горілкою до жидівських шинків. Громадський шинк стояв порожний; в ёго ніхто й не заглядав.

Digitized by Google

Волосний зібрав громаду. Кайдашенки почали кричати в громаді.

— Панове громада! говорив Карпо: нехай ніхто с села не купує горілки в жидівських шинках. Посадімо коло шинків десяцьких та соцьких, нехай дрючками одганяють людей.

— Я сам сяду з дрючком и буду одганяти, хоч би й свою рідню! гукав Лаврін: нехай жиди посидять дурнички ціле літо над своіми бочками. Посидять та й підуть.

— Добре Кайдашенки говорять! загула громада. Посадімо людей та й не пускаймо нікого в панські шинки.

Громада порадилась и розійшлась.

Жид побачив, що непереливки, взяв відро горілки одніс волосному; друге одніс писареві, зібрав до себе в шинк десять чоловік таких, що заправляли громадою, и поставив ім ціле відро горілки.

— Чого нам змагатись, говорив хитрий жид: нащо вам мене обіжати. Буду я заробляти, будете й ви. Я поставлю ціну в своіх шинках таку, як у вашому, ще й зараз заплачу на волость сорок карбованців одчіпного.

— Чи вже заплатиш? гукнули чоловіки.

— Ой, ой! чом и не заплатити для добрих людей: ви думаєте, що я жид, то в мене й душі нема! Я готов и на церкву дати. Ет! та що й говорити! Ог вам хрест, коли не ймете віри!

И жид перехрестився зовсім по християнський.

— Чи ти ба! жид хреститься! гомоніли люде.

— Ви думаєте, що я не поважаю вашої віри? Та я готов жити з вами, як з братами, підлещувався жид. Ог вам ще відро горілки! Суро! а винеси гостям оселедців та паляниць! гукнув жид до жидівки.

Сура здихнула на всю кімнату, так ій було шкода оселедців, але вона винесла и поклала перед людьми на столі.

— Іжте, люде добрі! ви думаєте, що я жалую для вас? говорила Сура: ой. вей мир, ой, ой! прикинула вона вже тихенько виходячи с хати.

Люде пили, закушували та слухали Берка, а Берко неначе грав ім на цимбалах своіми облесливими словами.

Давні панщанники порозвішували вуха та слухали Берка. Его слова, підсоложені горілкою та приправляні оселедцями, так и влазили в іх душі. Вони не знали, що жид вибере ті сорок карбованців, и за оселедці, и за ту горілку, що вони в его дурнички пють, з іх таки кишень, то недоливками, то водою, підлитою в горілку, та вищою платою.

Digitized by Google

Люде ростали, як віск, и почали хвалити жида. Декотрі вже були зовсім пяненькі.

— Так що ж, панове! та ще й які панове! Що тепер пан перед вами! Ви, Грицьку, тепер пан! От хто пан! Що схочете в волості, те й зробите! Ви, Петре, тепер господар на все село, ніби князь! Тепер ви пани, а пани вже перевелись на ицькову сучку, благав Берко мужиків: так що ж, панове, чи згодитесь громадою оддати міні й свій шинк и будете пускати людей в моі шинки? Я подарую сорок карбованців на волость, а за ваш шинк зараз покладу гроші на стіл!

— А добрий, бісовоі парі, жид! гукнув один пяненький мужик, ще й гроші зараз дає. Будемо стояти на сході за ёго!

— А вже ж будемо, ще й на церкву покладе! А перехрестися, Берку! Чи ти ба, як бісова пара кумедно хреститься!

Берко хрестився и сплёвував на бік.

Саме в той час Карпо Кайдашенко іхав з ярмарку, вглядів коло панського шинка купи людей та й став. Берко знав, що Карпо горілки не любить и на сході йде все проти ёго. Він сховався в кімнату.

— Здоров був, Карпе! гукнув Грицько и почав обнімати та цілувати Карпа. Гостра неголяна Грицькова борода колола Карпове лице, як голками.

— Та здоров був... говорив Карпо, одвертаючи лице: та годі вже годі.

— Здоров був, соколе! та зайди бо в шинк та випий хоч чарочку з нами! говорив Грицько и знов ухопив Карпа руками за шию и цмокнув ёго в щоку.

Грицькова борода подряпала Карпові щоку, аж кров виступила.

— Та одчепись ик нечистій матері! оце припалс, пробі, цілуватись! Аж кров виступила на щоці.

— Серце! голубчику! Чи вже ти оце не випєш з нами хоч по одній чарці, хоч пів чарки! Та тут же такий добрий жид! а! що вже й казати! аж хреститься сучий син!

Грицько розвів знов руки и наставив губи.

— Та одчепись собі! Піди обніми та поцілуй мою коняку, коли вже припала охота цілуватись, говорив Карпо: а чого це ви горілку пете в жидівському шинку, спитав Карпо.

— Та бодай не казати... сказав Грицько: тут такий добрий жид, такий добрий, чорт ёго знає, де він такий добрий взявся.

*

Digitized by Google

Благодареніе Богу и всім святим, він и на церкву дає, ще й перехрестився! Ото кумедія!

— А ви забули, що самі на громаді постановили...

— Серце, голубчику, сивий лебедику! говорив пяний Грицько, тикнувши колючою бородою Карпові в піс: та не цурайся нашого хліба, солі.

Карпо бачив, що с пяним розмовляти тільки гаяти час, вдарив коняку батогом. Віз покотився.

— Карпе! Карпе! та зайди бо та хоч по крапельці, хоч пів крапельки! гукав ззаду Грицько и біг за возом.

На другий день зібралась громада. Прийшов Карпо и вдивився. Громада співала вже пичої; волосний та писар тягли за громадою и кричали, щоб оддати Беркові и громадський шинк, не тільки що пускати людей по горілку и в жидівські шинки... бо Берко зараз платить гроші...

— Панове громада! погана ваша рада; я не пристаю на це! сказав попуро Карпо и одійшов од громади на бік.

Громада оддала Беркові громадський шинк, хоч Берко на церкву грошей не дав, а тільки дурив пяних мужиків.

Громада дорого потім заплатила хитрому жидові...

Берко приймав за горілку не тільки пашню, а навіть сіно й солому. Понесли люде мішками пашню в Беркову комору, а Берко тільки бороду гладив білою рукою, дивився, як пяні мужики валялись під ёго шинком, та зараз таки підняв чортячу ціну на горілку у всіх шинках.

(*Конець буде.*)

Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині.

проф. *Ганса Шеля.*

V.

Радикальні сторонництва.

В зовсім соціяльно здорових порядках повинен би цілий народ бути консервативною масою, а серед него повинні б бути тільки групи реформові, котрі би опиралися на конечности розвитку всяких порядків суспільних. Для елементів опозиційних не повинно б бути місця; єдина опозиция могла б складатися хіба с таких людей, котрі через свою власну провину стали в суперечність с порядком суспільним. Свіжа, палка війна здорова може в науці або політиці, конечна може подекуди в житю народів, але в соціяльнім житю воєнне положіне ані конечне ані здорове. Не здорове, бо завсіди є випливом довголітної нужди одної части

Digitized by Google

суспільности; а не конечне, бо суспільні установи в загалі не є нічо конечного, але залежать від розуму и доброї волі членів суспільности. Появленє великого опозиційного табору, се виразна ціха нездорових порядків суспільних. На всякий спосіб появленє сильної, активної опозиції є фактом на тілько корисним, що та опозиция не вибухне тоді відразу насильним способом, але буде прилюдно змагатися, и то аж тоді, коли угніт пічне уступати и свобіднійші думки пічнуть брати перевагу. Нинішна социяльна демократия, се справді плід ліберальної ери. Але всеж таки пісна се потіха, що ось то давнійше гірше бувало; тим, що тепер стає чим раз ліпше, не можна успокоюватись, а тим менше задля сего закладати рук. Такими загальними понятями та фразами не можна вести суспільної політики. Противно, треба передовсім пізнати, що́ се за такий той рух опозиційний, які ёго основи и яка сила, як він повстав и як трівае, а тоді вже легше буде добачити, чи и як можна ёму зарадити.

Що такий рух, як нинішна социяльна демократия, нападаючий на основи суспільности, міг бути викликаний поодинокими людьми, зроблений штучно, и що затим може бути утишений усуненєм ёго провідників або через хитромудре опрокинене теорий, на котрих операєся, сёму можуть лиш такі люде вірити, котрі або не знають и азбуки в суспільних ділах, або задля осіб зовсім забувають про факти. Се послідне може лучитися таким людям, котрі є або були „втаємничені“ в суспільнополітичну агітацию и раз у раз маючи перед очима дрібні обороти кружків та осіб стратили в кінци самі віру в реальність цілого руху. Се стара история про камердинера, що служить у великого політика и знає всі ёго приватні хиби а той свій досвід переносить вкінци на ёго широку політичну діяльність. Між тим тутка може тілько безсторонний историчний огляд цілого розвитку довести до правдивої оцінки руху, а такий огляд не лишає в нас и найменшого сумніву о тім, що причини опозиційного руху лежать в самім ладі новійшої суспільности, а не в революційних єдиницях.

Про повстанє и истоту новійшого стану наємних робітників, о кілько сего було потрібно для сеї розвідки, була мова в другім розділі; так само вияснено там, як серед того стану могло вкорінитися социяльдемократичне змаганє, с. є. змаганє до політичної власти для суспільних реформ на користь немаючих, значить, для повного осущеня ліберальних идей рівности и свободи. Ми виділи, як розвивалася социяльдемократична теория аж до Люі-Блянівського сформулованя. Що в тім сформулованю вона могла мати вагу не лиш для Франциі, але й для цілої нової суспільности, се розуміеся само собою, бо прецінь та суспільність в границях германсько-романського культурного круга в культурнім и економічнім згляді однакова.

В Німеччині ще при революційних рухах 1848 р. не було мови о самостійній політиці немаючих верстов; ті рухи були наскрізь „ліберальні“, були послідним доповненєм переміни феодальної суспільности в ліберальну, котра то переміна почалася ще від французькоі революциі. Що не досить ще самого зруйнованя давних форм, — се почувано вже тоді в Німеччині. Доказом сего Шульце-Делічівські проби організувати „самопоміч“ и загальна симпатия, яку стрітили ті проби

Digitized by Google

у всіх тодішних ліберальів. Але розуміеся, що новий лад мусів потрівати довший час, мусів достаточно розвитися, заки могла бути якась мова о виділеню и згромадженю недоволених елементів.

Як звісно, аж з виступленем Фердинанда Ляссаля настала в Німеччині хвиля, від котроі змаганя наємно робітницькоі верстви, доси розріжнені та на помацки блудячі, одержали міцну точку зєднаня и опори. Від тоі хвилі почало в Німеччині творитися властиве робітницьке сторонництво з ясно означеними змаганями; идеі сего сторонництва, розуміеся, не могли бути инші, як тілько социяльдемократичні.

Кождому ясно, що Ляссаль за короткий час своеі діяльности — від 1862 р., коли перший раз в берлінськім робітницькім товаристві висказав свої идеі, аж до року своеі смерти 1864, коли видав свою книжку „Капітал и праця“, — не міг би був так живо впоіти робітникам почутя єдности и клясового противенства супротив предприємців,— и ёго вплив помимо зовсім невеликих добутків осягнутих за житя, не був би так трівалий та глубокий, коли б підстава сего всего не була вже вперед готова, не лежала в самім ладі суспільнім.

Особистість и наукове значіне Ляссаля[1]) зовсім нас ту не обхо-

---

[1]) Легко зрозуміти, що в так тісній розвідці, яку подав Г. Шель про дуже обємистий предмет суспільнополітичних сторонництв в Німеччині, не може бути основного и всесторонного оціненя поодиноких діячів виступаючих на суспільно-політичнім полі. Тож не буде злишним подати суд о Ляссалю А. Шефлёго, одного з найзнаменитших сучасних економістів, а то тим більше, що оцінка Шеля и понисше подані слова Брандеса не видаються нам у всім вірними. „Годі заперечити“— пише Шефле в своім ділі Kapitalismus und Socialismus — — „що позитивні помисли Ляссаля подібні до Люі Блянівських идей. Загальносуспільну тенденцию сполучену с помислами заведеня державних банків подибуємо висказану вже у Марльо-го и то далеко яснійше як у Ляссаля. Гадка: знести місцеву конкуренцию и поодинокі ризика через єдність витворюваня (Productionseinheit) заганяє агітатора (Ляссаля) у пропасть комунізму. А се просто знівечило б всяку поруку господарности (Wirthschaftlichkeit). Се проста химера, регулювати цілий процес витворюваня через центральні асоцияції при чім очевидно мусіла б відпасти индивідуальна одвічальність усіх за найвідповіднійшу ощаду коштів и найвідповіднійше витворюване ужиточної вартости (für wirksamste Kosten- und Gebrauchswerthgebung). Ляссаль нігде не бере на увагу відносин між питанем живота а питанем залюдненя. Духом буйний, сміливий, оригінальний, почасти навіть учений під зглядом способу и форми критики, Ляссаль значний тілько тим, що розбудив між масами робітників рух суспільний и конституційно-політичний; але ті важкі помисли, якими він баришує, се не ёго власність, и ті гадки позитивної реформи перекував він незручно, а по части и поверховно. Мимо того економічний и конституційно-політичний рух робітників викликаний Ляссаль-ом ніколи не устане, а социяльна демократия черпає багато духової пóживи з Ляссальових писем“. (стр. 373—374.)

Digitized by Google

дить*); можна оцінювати ёго, як хто хоче; сего одного годі заперечити, що ёму вдалося з дивною бистротою погляду з наукових добутків викувати оружя для живої суспільної боротьби и через те згромадити розсіяні елементи соціяльного опору в одну воєнну силу. Наукові добутки міг він брати від цілого ряду своїх попередників-соціялістів, почавши від Сен-Сімона, и коли розглянемо науку Ляссаля, котра згромадила довкола себе робітників, то й справді ії важне суспільнополітичне ядро покажеся в грунті річи не чим иншим, як тілько тою соціяльдемократичною теориєю, котру приготовив Сен-Сімон, а різко сформулував уже Люі-Блян. Иншою вона й не могла бути, скоро

На иншім місци пише Шефлє: „Ляссаль використав критичні идеї Маркса в спосіб агітаторський. С позитивними проєктами реформи Ляссаля не має Маркс нічого спільного; Маркс відкидає в тім згляді всяку спільність з Ляссальом. — Ляссаль, так сказати, виміняв на дрібні гроші идеї Прудона и Маркса и то в спосіб справді оригінальний, колючий, буйний, хоч заразом свавільний, насмішкуватий и несправедливий".

Ляссаль надіявся багато користи для суспільнополітичного здвигнення робітників через допущенє загального голосованя. Кн. Бісмарк, свого часу великий приятель Ляссаля, ввів в житя загальне голосованє. Але вислідки загального голосованя так у Німеччині, як и у Франциі, а именно послідні часи парляментарної историі в Німеччині показують, що и загальне голосованє не підносить робітницького стану до такої потуги, яка потрібна до конституційного осущеня робітницьких забагів. Противно, показуєтьса, що не тілько одно правительство, як звичайно говорять, але й дуже значна переважна часть цілої суспільности рішучо противна соціяльдемократичним забагам. Замисли соціяльдемократів не можуть навіть приближаючо знайти такого відгомону и такої підмоги серед цілої суспільности, яку мали ліберальні змаганя свого часу серед загалу суспільности абсолютно правленої. Загальне голосованє, як небудь впровадило кількох заступників соціяльдемократів до парляменту, однакож з другого боку відслонило одну з найслабших сторін соціяльдемократичної агітациі. *Пр. Ред. Пр.*

*) Для оцінки Ляссаля гляди: Георга Брандеса: Ferdinand Lassalle. Ein literarisches Charakterbild. Aus dem Dänischen; Berlin, Dunker, 1877. Там перечислені и характеризовані найважнійші письма Ляссаля. Его діяльність представляє Брандес ось як: „Від марта 1862 до червня 1864 написав він не менше двайцяти статей, с котрих три чи чотири и що до обему и що до змісту — цілі книжки, а с котрих найбільша часть помимо короткости и зрозумілости містить таке богацтво думок и написана с такою науковою прецизією, якої не здибаємо в многих великих книжках. Крім того в тім часі говорив він бесіду за бесідою, радився з одною депутациєю робітницькою за другою, виграв кільканайцять політичних процесів, провадив дуже обширну кореспонденцию, заснував „Загальне німецьке стоваришенє робітницьке" и впорядкував ёго заряд. — „Briefe von Ferdinand Lassalle an Rodbertus Jagetzow, mit einer Einleitung herausgegeben von Adolf Wagner", Берлін, 1878. — Франца Мерінга: „Die deutsche Socialdemokratie, ihre Geschichte und ihre Lehre. Eine historisch-kritisshe Darstellung"; Bremen 1877. (Сего року вийшло друге видане сеї книжки).

Digitized by Google

йшло о те, щоб подати робітникам програму и реальну ціль для їх клясовоі боротьби.

А програма Ляссаля була ось яка:

В истнуючім економічнім порядку не дістає праця всіх своіх витворів, але маса робітників, працюючих на чужім капіталі, збувається робучою платою, котроі мінімум виносить як раз тілько, кілько виносить мінімум предметів конечних для вдержаня робітника при житю[2]),

---

[2]) Так званий „желізний закон робітничоі плати“ „das eherne Lohngesetz“ годі узнати яко правдивий. Коли Ляссаль говорить, що робітник за свою працю дістає лише як раз тілько, кілько виносить (мінімум) найменша сума предметів конечних для вживленя робітника, то треба на те пригадати дальші слова того ж самого Ляссаля, що плата робітника повстає в мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для удержаня робітника. Отже ж перше мінімум зовсім не однозначне с послідним мінімум, бо перше єсть абсолютне с. є. таке яке дійсно безглядно є конечне для удержаня робітника у кождого народу и в кождім краю, а послідне єсть тілько взглядним (релятивним) именно відповідним до того, що після даних привичок народніх, в ріжних сторонах и в ріжних часах відмінних отже й не однакових, вважається яко до удержаня робітника конечне. И так належить пригадати, що коли для кождого чоловіка дасться означити одно безвзглядне мінімум конечного удержаня и воно остається незмінним, то противно взглядне мінімум конечного удержаня, після поглядів и привичок певного часу и певного народу обчислене, раз враз міняється и єсть в тім самім часі ріжне в ріжних краях, або в ріжних часах ріже в тім самім краю и у того самого народу. И не диво, бо перше мінімум є випливом сталих фізиольогічно-біольогічних правил, а послідне мінімум випливом раз враз змінливих поглядів и навичок суспільних, культурних и економічних. Так бачимо, що мінімум удержаня робітника обчислене після „навичок и поглядів народніх“ в Англії, Франциі, Німеччині, а у нас, дуже різко ріжниться, так що пр. в Англії уважається яко мінімум удержаня робітника те, що у нас ледви чи вважається яко мінімум удержаня чоловіка с середноі кляси. И на відворот: мінімум удержаня нашого робітника уважалобся тепер в Англії яко зовсім невистарчаюче мінімум удержаня робітника (після англійських навичок народніх). Коли б затим була й правда, що робітник одержуючи в платі тілько мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для ёго удержаня (об чім поговоримо понисше) и задля того робітник ніякоі частини своеі праці не міг капіталізувати, то причина неможности капіталізациі у робітника лежить в „даних навичках народніх“, котрі ёго ведуть до спо́живи цілоі своеі плати, а не в тім, що наче б то він абсолютно не міг нічого с тоі плати по над конечне удержане ощадити и капіталізувати. С того, що робітник с причини „даних навичок народніх“ споживає цілу свою плату и нічого не капіталізує, ще зовсім не виходило б, що він управнений до більшоі платні або що з економічних взглядів належиться ёму більша плата, бо такаж сама неможність ка-

Digitized by Google

а впрочім регулюєся попитом за робучими силами з боку предприємців и подажею праці з боку робітників, не маючих переважно крім своєї праці ніякого жерела утриманя. Таким способом наємні робітники

піталізації може задля „навичок народніх“ наступити и у всіх инших верстов суспільних. Пр. єсть фактом загально знаним, що галицький шляхтич (посідач доволі великого маєтку) с свого господарства не дістає навіть тілько, скілько при „даних навичках народніх“ (а взглядно шляхоцьких) конечне до удержаня шляхтича и що в наслідок того галицькі шляхтичі не тілько нічого не капіталізують, але й що раз більше задовжуються. Чи ж се мало би бути „das eherne Lohngesetz der Galizichen Grossgrundbesitzer“? И чи можна казати, що причина сего упадку лежить в тім, що шляхтич дістає за малий уділ в зиску с свого господарства? Нам здається, що тут як там лежить причина в злих, бо економії невідповідних „навичках и поглядах народніх“ на конечність певних видатків, и що за те треба усторонити ті погляди и навички и не вважати певних видатків для життя не абсолютно конечних яко беззглядно конечних.

По друге. Засада „що робітнича плята завсіди хитається (а властиво держиться) около того мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для удержаня робітника“, єсть блудна, бо тілько виімкова, часова а не повсюдна и всечасова, через те й не можна казати, що те мінімум є сталою нормою регуляції плати. При теперішнім устрою економічнім остається головною нормою регуляції плати: подаж и попит за роботою а властиво стосунок між подажею роботи а попитом, так що коли попит за робітниками більший як подаж роботи, то плата роботи йде в гору и на відворот. Природна плата (der natürliche Lohn) єсть та, яка виходить тоді, коли подаж роботи и попит за робітниками рівноважаться в способі економічний с. є. так, що услівя економічного витворюваня (продукції) и услівя економічного розвою робітника остають ненарушені. Се єдина дорога здорового розвою економічного, бо тоді тілько обеспечений розвій продукції и розвій робітників. Всякі схибленя від сего правила потягають за собою господарські некористи. Конечне удержане (der nothwendige Unterhalt) стається нормою регуляції плати доперва при надпродукції сил робучих. Тоді обнижається плата робітника не в наслідок якої злої волі капіталістів, але просто в наслідок превеликої конкуренції подажі робучих сил, котрі не маючи належного розміщеня (попиту) по конечности віддаються в наймы за мінімум свого удержаня. Коли ж ще в подажі роботи враз з робітниками безмаєтковими співубігаються (конкурують) робітники з маєтковими засобами, тоді перші робітники можуть попасти навіть понизше мінімум конечного удержаня пр. коли враз с професийними диюрністами убігаються о диюрну пенсионовані урядники, коли з безземельними робітниками убігаються о роботу господарі и т. п. (Порів.: *Schäffle:* Das Gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft. Dritte Auflage. 1873 Bd. II S. 435—488). Праця в економічнім обороті є по просту товаром (eine Waare) и для того плата роботи підлягає тим самим правилам як ціна товару. Вар-

Digitized by Google

економічно слабші — стають супротив капіталістів, котрих економічна сила лежить як раз в їх капіталі. Для того то робітник звичайно може добитися тілько такого доходу, який зовсім не стоїть в справедливій пропорції до ёго вложеної праці, в порівнаню с тою частю добутків продукції, яку привлащує собі предприємець на підставі свого права власности. Ту панує сей „зелізний закон робучої плати", котрий ви-

---

тість коштів витвору (Kostenwerth) є одним с факторів, після яких нормується ціна витвору, и то по стороні продавця, але не єдиним ані навіть головним фактором нормації ціни. Тож и мінімум удержаня робітника не є єдиною и головною нормою плати робітничої. Отже засада, що плата робітників збувається мінімум-ом предметів конечних до вдержаня и що та плата усе обертається около того мінімум, а тілько впрочім регулюється подажею и попитом, — засада висказана в програмі Ляссаля обертається на відворот.

По третє. Як небудь треба признати, що плата робітника часто не стоїть в належнім стосунку до ёго роботи, що по просту виспе згадана рівновага економічна часто псується именно в часах економічних криз на некористь робітників, то все ж таки не можна прийняти безусловно за правдиву дальшу засаду, що „звичайно робітник може добитися тілько такого доходу, який зовсім не стоїть в справедливій пропорції до ёго вложеної праці в порівнаню с тою частю добутків продукції, яку привлащує собі предприємець на підставі свого права власности". Починені статистично-економічні досліди виказують, що стосунок між платою робітника а вартостю витвору ріжний не тілько в ріжних галузях промислу, але й навіть и в тій самій галузи промислу відповідно до більшого або меншого уділу праці робітника в витворюваню, тим часом коли після повисшої Ляссалівської засади сей стосунок повинен би бути всюди однаковий. Після зібраних дослідів виносить уділ платні робітничої в вартости (взгл. в ціні) витвору:

при малярстві домів $^2/_3$, в копальнях $^7/_{10}$, в фабриках битих сукон $^1/_1$, в фабриках шовку и саєтів $^{24}/_{100}$, в прядільнях и фарбярнях баволни $^1/_7$, в фабриках хемікалій $^1/_{10}$, а в винницях $^1/_{30}$ — вартости витвору. Значить плата робітника є розмірна до якости и скількости роботи з одної сторони, и до якости и скількости матеріялу вкладаного предприємцем до витворюваня з другої сторони. (Порів.: Die Gewinnbetheiligung Untersuchung über Arbeitslohn und Unternehmergewinn von *Victor Böhmert,* Erster Theil S. 200—223 in der Internationalen Wissenschaftlichen Bibliothek Bd. XXXII.) Се тілько правда, що робітник не дістає цілої вартости витвору, але ми пізнійше покажемо, задля чого и предприємцеви належиться участь в вартости витвору. На тепер ми тілько констатуємо, що праця робітника не все и не всюди та не конечно збувається мінімумом удержаня робітника.

По четверте. Коли б дійсно робітники були ограничені тілько на мінімум удержаня, то капіталізация була б у них безусловно виключена. Тим часом досвід виказує, що робітники через ощадности можуть доходити и дійсно доходять до значних капіталів, до рент, пенсий и т. д. Ми лише згадаємо про великі фонди робітничих спілок, про осміяні радикалами Шульце-Делічівські спілки, про интернационал и т. п.

Digitized by Google

казав оден з головних представників вольноторговської науки, Давід Рікардо, и котрий уся[3]) пануюча школа суспільних економістів згідно вважає природним законом економічним. Закон сей каже, що робуча плата завсіди хитаєся около „конечного розміру с. є. около того мінімум, яке при даних привичках народніх конечне для вдержаня робітника. Воно не може на довго піднестися висше того мінімум, бо підвисшене плати конечним способом потягне за собою вбільшенє подажі робучих сил. Сей т. зв. природний закон наших економістів має справді непобориму силу доти, доки трівають теперішні ёго вимінки, с. є., доки истнує теперішна форма робучої плати и доки робітники спільною силою не увільняться від панованя капіталістів и не заведуть нового способу продукованя. Розуміеся само собою, що до тої переміни мусять приложити рук самі робітники, бо пануючі тепер верстви не можуть бажати зміни в истнуючім способі продукованя, значить, не приложать рук до такої зміни. Що робітники мають право до такої реформи, про те не може бути и сумніву, бо в самій основі теперішної суспільности лежить змаганє не до панованя одної части суспільности над другою, але до загальної свободи и рівности в кождім згляді. Йде затим о те, щоб усунути ті обставини, котрі стають причиною некористного та несправедливого положіня робітницької верстви. Як се зробити? Як запевнити робітникови більшу часть добутків ёго праці, а властиво всі добутки? Найпростійша дорога така — скасувати теперішну форму наємництва и зробити робітника враз и предприємцем. Тоді припаде ёму и та часть добутків продукційних, котру тепер привлащує собі капіталіст на підставі права власности. А форми господарської, в якій се може статися, не треба далеко шукати ані витрібовувати; вона вже звісна и вживаєся подекуди дуже користно, хоть и в малих розмірах; се именно спілка продукційна (Productivassociation), до котрої приступає певне число робітників однакого заводу, ті робітники самі вибирають собі заступників для веденя діла, и спільною працею, на власний рахунок, роблять якусь роботу, а відтак після означеної норми діляться зарібком. Такі спілки треба б наперед полагоджувати в таких галузях

В висше згаданій книжці Böhmert'a: Die Gewinnbetheiligung находимо дуже багато поучаючих дат в тім згляді, виказуючих можність значної капіталізації між робітниками.

Думаємо, що висказані ту уваги дають відмінний погляд на засади висказані в тексті о Ляссалю. *Пр. Ред. Пр.*

[3]) Щоб узасаднити свій т. з. „желізний закон робітничої плати“ покликуєтьсяЛяссаль в своій полемиці проти Шульце-Деліча (польске виданє: Kapitał i Praca czyli Pan Bastiat-Szulce z Delicza, Julian ekonomiczny. Lwów 1878) на Рікарда и утримує, що й всі инші вчителі ліберальної школи економії згідно узнали сей закон. Що однакож так не єсть, що між дотичними виводами Рікарда и инших економістів, а сим законом Ляссаля заходить дуже велика ріжниця, се виказано між иншими також в статі: „das eherne Lohngesetz Lassalle's“ (Allgemeine Zeitung. (Augsburg) за рік 1878), де пояснено простороннійше нестійність сего „закону“. *Пр. Ред. Пр.*

Digitized by Google

промислових, которі с природи своєї до того найвідповіднійші, с. є., котрі займають стосунково найбільше число робітників. Вони б мусіли починати роботу в таких округах та місцевостях, котрі були б для такої роботи найкориснійші чи то задля способу истнуючого там заробкованя, чи задля густоти людности, чи то задля ii добровільної наклінности до завязуваня подібних спілок. Скоро йно раз истнує певне число таких спілок, то чим раз легше буде заводити нові, для нових галузей промислових и для нових околиць. Поволі, с часом такі спілки обхватили б усю верству робітницьку. Вони могли б тоді позавязувати між собою звязки, щоб впровадити розумнійший и ощаднійший спосіб господарованя замісць теперішного, котрий ведеся без пляну и без ощади сил, бо кождий продукує на сліпо не дбаючи о другого, и хоть в поодиноких предприємствах панує строгий порядок и доконаний поділ праці, то прецінь в цілім суспільнім господарстві виходить огромне марнотратство и ненастанні страти. Робітницькі спілки могли б при помочи кредитових та асекурацийних звязків роздобути для себе більші капітали, беручи їх на спільну поруку и приймаючи кождий на себе часть ризика. Але щоб ввести в житє таку організацию, о тім нічо й думати, доки робітники будудь ограничені на власні економічні сили. До кождого предприємства треба капіталу, а того именно у робітників нема. Відправляти їх с тим, що най поволі ощаджують по тілько зі своєї робучої плати, щоб по якімось часі зложилася потрібна сума, се значило б потішати їх надією на вічність, бо робітник рідко коли є в таких щасливих обставинах, щоб міг з ощади зложити яку небудь значнійшу суму. А до многих родів предприємств треба таких сум, на які робітник и в найліпшім разі не здобудеся. Звичайною дорогою кредиту роздобути капітал, на то також робітникови нічого надіятися, бо наші заклади кредитові, основані капіталістами и для капіталістів, не схотять причинитися до основуваня и піддержаня подібних спілок. Шульце-Делічівські товариства кредитові, основані на т. зв. самопомочи не можуть ту до нічого придатися, бо сговаришене самих людей без власности, с. є. самих економічних нуль, не може ніяк зложити[4]) потрібного капіталу; а на поміч яких небудь припадкових

---

[4]) Ляссаль говорить за К. Марксом, що витвір (продукт) належиться ц і л и й робітникови, а то для того, що, після їх думки, тілько робота вложена в витвір становить ёго вартість. Ся гадка Ляссаля и всіх соціялістів виходить с того, що вони запізнають правила вартости витвору з одного боку, а з другого незмірно переціпюють роботу. Що до першого: Засада, що вартість витвору рівняється скількости роботи вложеної в сей витвір оказується при блищім розгляді неправдивою, бо щоденний досвід показує, що та сама скількість роботи вложена в ріжні витвори має неоднакову а ріжну вартість, значить, вартість товару не йде т і л ь к о за скількостю роботи. Що вартість витвору залежить не тілько від вложеної роботи, але й від скількости вложеного капіталу а дальше від ужитковости (Gebrauchswerth) витвору, об тім гл. блище. *Schäffle:* das gesellsch. System стор. 166—180 (Bd. I). гл. також „П р а в д а“ Рочник X. „Слівце до опізнаня“ стр. 160—161.

Digitized by Google

добродіїв при таких великих ділах також не може рахувати. А відки ж набрати потрібних средств? Очевидна річ, що лиш від тої економічної сили, котра зобовязана пильнувати интересів загалу, с. є. від держави. Адже се именно завданє и призначінє держави — улегшувати и прискорювати великий поступ культурний. Се ії завданє, на то вона завсігди служила и мусіла служити. З давен-давна великі економічні по-

---

Що, дальше, капітал часто визискує працю, се річ певна, але що капітал все визискує и мусить визискувати працю и тілько с того ви́зиску потягає свій зиск (профіт), се річ далеко ще недоказана. Сам Ляссаль виводить в своіх письмах, як задля конкуренції в теперішнім суспільнім устрою виходить зиск и страта именно для капіталістів. Сей взгляд на конкуренцію, яко важне жерело зиску и страти (безпосередно самого капіталіста, посередно и робітника) доводить Ляссаля на гадку знести конкуренцію, бо й він сам чує добре, що коли б навіть робітники стали самі предприємцями, то ще й тоді изза конкуренції виходили б страти и хиби, які, поки що, він приписує тілько визискуваню роботи через капітал. Се й навело Ляссаля на гадку засновувати робітничі спілки продукційні, о котрих говориться вище в тексті росправи Г. Шеля. Ляссаль, Маркс и инші соціялісти хочуть заступити приватний капітал зборовим капіталом (Collectivcapital), приватно-єдиничне витворюванє зборовим витворюванєм. Поминувши дуже дражливе питанє переміни приватних капіталів на зборовий капітал, насувається перш усего питанє, чи дійсно при зборовім капіталі и зборовім витворюваню витворюванє буде найвидатнійше (найпродуктивнійше) и чи робота знайде тоді дійсно все свою належну и справедливу плату, а в конець чи й тоді плата не буде могла спадати не тілько до „мінімум конечного удержаня робітника“ але й понизше сего мінімум? Отже ж соціялісти зовсім не рішили сих питань в спосіб успокоюючий. Розділ на зборове и єдиничне витворюванє вже й в теперішній суспільности переводиться, але тут власне виявилось, що як з одного боку певні галузи витворюваня (продукції) надаються більше для зборового витворюваня, так з другого боку є й такі галузи витворюваня, котрі тілько єдиничними предприємцями можуть бути найвидатнійше виконувані. Справедливо замітив Шефле, що се питанє належить ставляти не так: чи зборова чи єдинична продукция, але так: де и як далеко зборова а де єдинична продукция?

Дальше, гадка Ляссаля, що робітничі спілки продукційні усунуть зовсім конкуренцію, виходить на илюзію. Се могло б бути тілько тоді, коли б вся земля з усіма краями и народами перемінилась в одну спілку а взглядно в спілки поодиноких галузей витворюваня. Поминувши, що се неможливе, то й тоді ще лишилабся конкуренция сил робочих серед тих спілок, конкуренция вправді не теперішна оперта на подажі и попиті, але оперта на тім, що чим більше або менше число людей неберучих уділу в праці (недоростків, старців, слабих, калік), тим менший або більший уділ (зиск) кождого спільника, а дальше и та конкуренция лінивости а працёвитости, о котрій широко згадує Штайн в своій економиі.

Digitized by Google

ступи сповнювалися тілько за посередництвом держави; держава мусіла мішатися до закладаня каналів, гостинців, почт, кораблів перевозових, телеграфів, рільничо-кредитових банків, рільничих поліпшень, галузей фабричних, будови зелізних доріг; при тих послідних забезпечує навіть держава предприємців від страт, и то на кошт усіх платячих податки, позаяк гварантує виплату чиншу, між тим коли зиск иде прямо в кишеню акционерів. И будь собі які будь великі ті поліпшеня та заклади засновувані тепер при помочи держави, — всі вони показуються незначущими дрібницями супротив того найгромнійшого поступу культурного, який би потягли за собою продукційні спілки робітницькі. Бо

Третє питане що до плати робітника в таких спілках також не рішається на користь Ляссальових засад, бо в сущности плата робітника нормувалабся так само, як и в теперішнім капіталістичнім устрою с тою тілько ріжницею, що робітник побирав би ще також уділ зиску с капіталу. Але чи не спав би робітник понизше „мінімум“ тоді, коли, як се тепер часто лучається ціла продукция, отже й капітал и праця, не оплачуються?

Вірити в неомильну певну продуктивність всіх спілок робітничих, як се чинить Ляссаль, значить вірити в неомильність чоловіка. Продукция, а именно кожда нова продукция нових витворів єсть часто тілько обчислюваием правдоподібности и мусить часами заводити. Як всюди, так и на полі економічнім кождий перший крок на перед є неневний, чи се спілка чи единиця, а власне Ляссаль et Cons. не подали и очевидно й не могли подати ніякого способу усунути ту ризиковність перших проб нових галузей продукції, тим більше, що економия а взглядно продукция економічна маючи до діла з людськими потрébами, отже ж с чимсь з гори неозначеним, несталим и вічно змінливим, не може бути обнята в непохибні з гори аритметично визначені дороги и простори. Закидаючи теперішній продукції „огромне марнотравство“ и брак пляну, Ляссаль не подав способу, після якого ёго спілки будуть регулювати свою продукцию. Правда, Ляссаль надіється багато від „статистики продукції“ (стор. 176 Kapitał i praca), але треба пригадати, що така статистика истнує вже й тепер и почасти підмагає в роскладі способів продукції, значить, коли вона може справді зарадити „марнотравству“, вона и тепер могла б се сповнити. Те, що ми досі сказали против Ляссалівських спілок робітничих, ще зовсім не вказує, щоб ми безглядно нехтували такі спілки. Ми хотіли тілько вказати на те, що від осущеня таких спілок не можна надіятись осущеня Ляссалівських мрій суспільних, що наче б то тоді счезне усе лихо, яке проявляється в теперішнім устрою суспільнім. Вага всяких спілок, отже й спілок робітничих лежить в тому, що вони зъєднуючи разом малі капітали (почавши від перших зародів капіталу) улегшують борбу малих капіталів в конкуренції з великим капіталом. Се правда одному робітникови тяжко а навіть в певнім згляді неможливо стати предприємцем, але не так воно, коли сполучиться велике число робітників разом. Заснова, взріст, розвій и управа таких спілок надибують спершу на велікі трудности именно там, де до веденя предприемства треба вели-

Digitized by Google

яка користь з усіх нагромаджених богацтв, яка користь с так званого „богацтва народнёго“, коли воно завсіди є тілько для незначної меншости, а більшість вічно лишає в положіню Танталя, котрий дармо сягає по золоті плоди, а в тім разі то именно по ті плоди, котрі сам він своїм трудом витворив? Коли поміч державна була коли небудь справедливою, то сей огромний поступ культурний, найбільший з усіх, які знає история, именно найбільше усправедливляв би поміч державну. И тому то повинна держава се уможливити робітникам, старатися о прискореня и розвиток великого діла, — свобідної спілки єдиниць; повинна вважати се своїм найсвятійшим обовязком — подати робітникам средства и змогу до тої самостійної організациі. А зробити се може по просту и без значнійших видатків таким способом, що робітникам отворить доступ до свого кредиту и дасть ім змогу — закладати такі спілки продукцийні, при чім для охорони своїх интересів може собі вимовити затверджуване статутів и контролю над зарядом предприємства. Се обовязок держави супротив робітників. Але чи сповнить вона той обовязок? Доки уряд буде в руках маючих верстов, то певно ні. Щож треба робити робітникам? Вони мусять позискати вплив на уряд. А як можуть се зробити? Мусять порозуміти передовсім, що интереси наємних робітників супротив маючих верстов однакові, що затим мусять

кого прогляду на цілу всесвітну а бодай краєву продукцию, и великої вправи в заряді до чого звичайно робітники спершу не мають потрібних способностей. Задля того то й багато таких спілок пішло марно. Але все таки вже й досі на тім полі дуже багато зроблено. Як ні легковажно відзивався Ляссаль свого часу о спілках проектованих Шульце-Деліч-ом, а все ж таки досвід виказав, що и в тім згляді Ляссаль дуже помилився. Справозданє Шульце-Деліча за рік 1864 виказало, що в Німеччині було в той час 250 спілок до закупна сирих материялів, спілок магазинових и продукцийних. Р. 1868 було в Німеччині 1195 спілок кредитових и залічкових, а до 116 спілок для закупна сирих материялів. Спілок продукцийних було 43, а с тих 10 кравецьких, 9 ткацьких, 6 шевських, 4 столярських и т. д. (Гл. *Rau* Grundzüge der Volkswirthschaft, 1869. Erste Abth. S. 295, 296, Zweite Abt. S. 341.) Далеко більше ніж Шульце-Делічівські спілки виказують звісні Trades' unions, — спілки самих же робітників, дуже широко розвинені в Англіі, до якої великої сили можуть здійнятись робітники через сполученє самих дрібних ощадностей. Tades' unions мають двояку ціль: 1) підмога робітників в часі слабости, нездібности до роботи або в часі браку роботи; 2) осягненє користнійших условій плати и заробку. Сі спілки числять тепер свої маєтки на міліони, а їх вплив на поліпшенє долі робітників дуже великий, хоч не без певних темних сторон. (Гл. Die Gewinnbetheiligung. — V. Böhmert, I Th. S. 50—52.). В конець треба завважати, що и гадка допускати робітників до уділу в зисках предприємства оказується в численних галузях яко дуже добрий спосіб поліпшеня долі робітників. Пребогатий материял и дуже поучаючі спостереженя в тім згляді подає висше наведена книжка V. Böhmert'a: Die Gewinnbetheiligung. 2 Bde. Leipzig 1878. *Пр. Ред. Пр.*

Digitized by Google

міцно взятися за руки и утворити велике суспільне сторонництво, котре би згідно змагало до витиченої цілі и котрому маючі не зможуть опертися, поки воно стоятиме твердо та в єдности. Затим найблисша ціль — позискане політичної сили, котру б мож ужити для суспільної реформи, а ще блисша ціль — виборене загального, рівного и беспосередного права голосованя, щоб заступників робітницької верстви перевести до парляменту, де вони мають виступити з жаданями робітників и наставати на заспокоіне тих жадань. Така була програма Ляссаля.

Як бачимо, основна ii думка висказана, правда, инакше, але ядро ii те саме, що й показаної (Розд. II) програми Люі-Бляна; се именно соціяльдемократична засада, котра завзиває стан робітницький, витворений новійшим суспільним господарством, як окрему клясу суспільну до позискання політичної власти в ціли переведеня суспільно-господарських реформ. Провідна думка опозиції, хотячи витворити круг себе сторонництва, не могла при теперішнім стані діл бути инакшою; все проче, що причислено до неї, має побічне значіне. Ясно також від разу, як дуже відповідною була ся засада — стати стягом, круг котрого могли б громадитися наємні робітники; стати програмою сторонництва, до котрої б могли прихилитися й такі робітники, котрі зовсім не годяться на осягане жадань силою а тілько спокоевими реформами хотіли б поправити численні хиби свого положіня.

Теоретичні докази с противного боку не мали також на тілько сили — переконати робітників о хибности тих идей. Супротив Ляссалівської засади „державної помочи“ підношено засаду „самопомочи“ и тверджено, що се єдино розумна и вольного чоловіка гідна річ, а що поміч державна — се давно збита и закинена засада економічна и наукова опрокинена по части в своій недавно захвалюваній формі невдачею соціялістичних проб. Як на одну с таких проб указувано найрадше на „народні варстати“, котрі позакладано підчас лютової революції 1848. в Парижі и котрі — нібиго найдосаднійше опрокинули всі теорії соціялізму. Але справді треба було зовсім не знати истоти и заряду тих так нечуваних народніх варстатів, щоб хотіти виводити іх супротив соціялістичних мрій*).

Суспільнополітичну скуточність „самопомочи“ мож тоді ще було перецінювати, и справді було таких чимало, що ii перецінювали. Що „державну поміч“ уважано чимось негідним, се також с попереднього вияснення покажеся зрозумілим, а навіть природним. Але се могло так виглядати тілько зі становиска ліберального, — а від тих, що закинули се становиско, не можна було й ждати, щоб відступили й від тої послідної консеквенції. А при тім річ була очевидна, що на ділі, н. пр. при будовах зелізниць, економічна поміч державна була в уживаню и зовсім похвалялась.

Що агітаторські змаганя Ляссаля мали на оці передовсім міських, промислових робітників, се була дуже природна річ. Ту стрічалися

*) История ateliers nationaux описана у Льоренца Штейна в ёго книжці: „Das Königthum, die Republik und die Souveränität der französischen Gesellschaft.“ Сеся книжка становить третю часть ёго „Geschichte des Socialismus und Communismus in Frankreich“, 2. вид. Липськ, у Віганда 1855. стор. 256 и 9.

Digitized by Google

густі маси робітників; се були люде рухливого духа и горячої фантазиі, котрі найглубше почували головне лихо новійшого стану наємних робітників, с. є. незабезпечений прожиток и недостачу надіі на господарську самостійність. Між тим сільскі робітники жили більш розсіяно; давні звичаі держали іх твердше в почутю підлеглости; здоровійша и не так одностайна праця, а при тім можливість набутку на власність якого кавалочка грунту, все те вказувало ім іх положіне в принадній-шім світлі, и для того вони не представляли відповідного материялу для почину агітациі. Ба навіть довгий час вірено, не зважаючи на дійсну тотожність интересів у цілої наємноробучої верстви, що сільскі робітники зовсім недоступні для социялістичної агітациі. Послідними роками проявилося й між ними социяльне питане в многих затрівожуючих проявах, як ось: в громадним виселеню, в напливі сільских робітників до міст, в розрості й між ними социяльної демократиі.

Говорено, що Ляссаль брав провідні думки для своеі науки з одного боку від Люі-Бляна, а з другого від Карля Маркса. Що ёго головні, основні мисли згідні з Люі-Блянівськими, се вже ми бачили. Від Маркса ж взяте справді блисше угрунтоване теориі про систем капіталістичного визискування, с котроі Ляссаль виводить конечність економічної освободи робучих верстов. Маркс высказав був ту теорию вже 1859 в своій статі: „Zur Kritik der politischen Oekonomie“ и провів іі докладнійше в своій книзі „Капітал“.*)

Праця Маркса бесперечно належить до найзначнійших творів, які новійшими часами появилися на полі суспільної економиі. Але троха потяжкий спосіб представленя робить ту книжку не конче доступною для звичайного читача, и для того ми зберемо ту іі провідні думки в короткости, о кілько вони тикають нашого предмету.

Маркс стараєсь доказати, що капітал повстає и розростаєсь тим тілько, що всисає в себе як можна найбільшу часть витвору праці силою теперішного способу продукованя.[5]) Сам капітал не додає витво-

*) Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie. I. Der Productionsprocess des Kapitals, 2 Aufl.; Hamburg, Meissner, 1872.

[5]) Нестійність сеі теориі К. Маркса виказав Шефле у своім „Kapitalismus und Socialismus“ (гл. стор. 313 и слід.) О процесі поділу доходів в суспільности пише Шефле на иншім місци так: „Ціль всякого господарського заробкованя — ціль суспільної економиі — повинна бути така, щоб при можливо найменших коштах а можливо найбільшім витворюваню вартостей доходити до що раз більшого морального богацтва людськоі суспільности, до як найуспішнійшого морального розвою цілого суспільного організму. Та ціль повинна перейняти всі галузи господарського витворюваня вже с першого почину а не так, щоб доперва після материяльної наживи певної кляси послідувала любов до моралі. Се міра розділу доходів в суспільности. Розділ доходів повинен відбуватись так, щоб він з можливою для чоловіка довершенностю вів до морального розвою и вдоволеня так цілої суспільности, як и поодиноких іі частей и поодинокого чоловіка. Для того то й процес розділу доходів в суспільности повинен відбуватися тілько о стілько

Digitized by Google

рови ніякої вартости, тілько праця творить вартість, а через те й над-

---

після интересу зисковности (рентовности) о скілько се годиться из згаданою цілею суспільного господарства. А сама засада найбільшої зисковности ніколи не повинна усправедливляти морально нехосенного або суспільно шкодливого способу поділу доходів, бо зисковний спосіб заробкованя має служити морально богатому розвоєви и вдоволеню людської суспільности, и для того повинен підчинятись сій високій цілі. Тож треба сеі засади держатись и при розділі доходів с капіталу и с праці. Блудні ті теориі, що силяться перевести сей поділ після точного означеня уділу капіталу и праці в зиску. Блудна та теорня, що ставить за річ певну: праця и тілько праця самого робітника витворює вартість, значить ёму належиться весь виріб; бо ж ясна річ, що й капітал причиняється до витворюваня, він уможливляє витворюване, він причиняється до збільшеня ціни товару, до користного збутя и т. д. Але скілько точнісенько причиняється до доходу с всякого предприємства праця а скілько капітал, се не дасться с точностю ніяк означити. И се зрозуміло, бо високість сего доходу залежить не тілько від самого капіталу або від самої праці, або від обох разом, але й ще від богато инших дуже важних обставин. Передовсім цілий витвір продукции не є тілько плодом співудільних продуцентів с. е. капіталіста и робітника, він є вже плодом традиции капіталу и праці. Віки капіталістичної и робітницької продукции упостачені в кождім витворі. По друге вартість витвору, отже й високість доходу з витворюваня (продукции) твориться не тілько підмогою капіталіста и працею робітника, але й співуділом — підмогою держави и цілої суспільности, котра й именно уможливляє осягнути з витворюваня такий або сякий дохід. И коли б навіть завести цілковитий комунізм, то й тоді не инакше відбувавбися сей так складовий процес тисячних виливів, тисячних причин и неперечислимих спружин доходу с продукции. Те, що приходить до поділу, не є вже виробом тілько того продукційного кружка, що розділяє між себе дохід. Дохід продукційної спілки повстає також за підмогою всіх других, с котрими ся спілка стояла в відносинах, за підмогою держави, суспільности и т. д. Навіть коли б сповнились мріі Фуріера або Люі-Бляна, а що більше коли б навіть повстали цілі господарські громади комуністично устроєні, то в кождій такій громаді припала б певна надвишка продукту (Mehrproduckt) вироблена зручнійшими, пильнійшими и більше ділу відданими робітниками на користь всіх других менше пильних, менше зручних и менше робочих, або на користь тих провідників, що розділювали б порціі. Тілько висше означена ціль господарства суспільного може бути мірою и підставою справедливого и для цілої людскости найкористнійшого поділу доходів. А до переведеня такого розділу доходів надається найвідповіднійше тенерішний лад продукции. Всі усправедливлюваня тепер вже истнуючих або нововишитих соціялістичних „організаций праці“ чи то взглядами на пожадливість робітників або богачів, чи взглядами на пропорциональність між зиском а платою, чи взглядами на те, що „робітник сам виробляє всю вартість витвору“, чи вконець

Digitized by Google

звишку вартости (Mehrwerth*), котра дістаєсь капіталістови и вбільшує єго капітал. Коли затим робітник в певнім часі витворить н. пр. вартість 10 зр., а наймаючий капітал хотів би ёму заплатити всю вартість ёго витвору — відрахувавши вартість материялу и зужиток

взглядами на особливші власности предпрнемця або робітника, — все те є лише самодурство або одурюване других, все одно, чи богатих плютократів, чи бідних робітників. Рішучим питанєм остаєтьсн: яка організация теперішного заробкованя (der Erwerbsproduction) відповідає найлучше моральному розвоєви суспільности. Після сего належить нормувати розділ доходів.“ (Гл. Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft. Bd II. S. 379—394.) *Прим. Ред. Пр.*

*) Під надвишкою вартости (Mehrwerth) розуміє Маркс ось що: Праця робітника, котрий наймаєся робити для капіталіста, с. є. продає свою робучу силу, є тим самим товаром. Ії торгова ціна, так як и ціна кождого товару, означена звичайними економічними законами, с котрих найважнійший — кошт витвореня товару, с. є. кошт утриманя робітника и ёго робучої сили. Сю ціну, твердить Маркс, капіталіст дійстно платить робітникови. Але праця людська, се не є звичайний товар. Се товар живий, котрий має ту властивість, що надає вартість другим предметам[6]), и надає ії більше, ніж кілько сам коштує. Се й становить надвишку вартости предметів витворених працею робітника понад ту ціну торгову, за яку капіталіст купив працю робітника. (Прим. перев.)

[6]) Праця яко товар має тілько ту своєродну ціху, що не є осібним, від особи віддільним и відділимим предметом, не має отже тої легкости обороту як инші товари становлячі для себе відрубну, самостійну цілість. Щоб однакож праця яко товар в економічнім обороті мала ще яку иншу ціху яко товар живий, а именно щоб праця надавала другим предметам більше вартости ніж сама (праця) коштує,— се сказане, здається нам, почиває на запізнаню истоти вартости и праці, а з другого боку нагадує перестарілу теорию Адама Сміта о вартости. Праця вложена в певний товар належить до ёго коштів, котрі все мусять бути менші від ужитковости товару, наколи він тілько має мати яку вартість. Власне користний стосунок ужитковости до коштів товару становить ёго вартість. Пр. оден корець пшениці обіймає в собі певну скількість праці и инших коштів. Коли ж жнива випали злі и грозить голод, тоді збільшаєтьсн ужиткова вартість сего кірця пшениці в міру того, як він стаєтьсн пожаданою річею для що раз більшого числа людей, и в наслідок того ціна ёго йде в гору, хоч в ёго не прикладаєтьсн вже нової праці. Чим менше коштів (отже й праці) вложено на ёго випродуковане, а чим більша ёго ужитковість в наслідок ёго взростаючої власности бути пожаданим (ужиточним) для що раз більшого числа людей, тим більша ёго вартість. И на відворот коли вложити навіть и дуже богато праці в річ придатну для менше людей, або й зовсім непридатну, тоді вартість такого товару мимо вложеної в ёго великої роботи буде дуже мала а взглядно ніяка. Для того то й не можна сказати, щоб витвори о рівних коштах праці мали однакову вартість, бо вартість не залежить від скількости вложеної праці,

*

Digitized by Google

приладів — то капіталістови не осталось би нічого*). Він **мусить** ёму затим платити менше, а чим менше платить, чим нищче спадає плата робітницька, тим більше задержує капіталіст для себе, тим швидше росте ёго капітал. А средством для висисаня надвишки вартости служить не тілько беспосередне знижуване робучої **плати**, але також екстензивне и интензивне використуване робучого **дня**. Робучий день має ту о тілько вагу, бо капітал тим більше зискує, чим **довший** робучий день, с. є. чим з більшою натугою використуєсь робуча сила в протягу доби. Що при більшій натузі праці зискує не робітник, а капіталіст, то сёму причина така, що плата робітницька не стоіть зовсім у рівнім звязку з вартостю витворених нею предметів. В платі гуртовій сей звязок істнує тілько про око, зверху и зовсім не конечно. Противно, плата робітницька в довших протягах часу розмірна тій сумі, яка конче потрібна для прожитку робітника (т. зв. залізний закон робітницькоі плати Рікарда). Чим з більшою натугою затим використує капіталіст робучу силу робітника в тім часі, на який ёго найняв, чим більше підносить вартість робучого дня, с. є. чим більше змагає витворити в той день при помочи поліпшених машин, строгого порядку фабричного, досконалого поділу праці и т. д., тим більше „надвишки“ всисає и тим швидше росте ёго капітал.

Такі, після Маркса, взаємини між працею а капіталом в нинішнім продукційнім ладі. Другу часть ёго науки, важну для нинішноі соціяльноі демократиі, с. є. ёго угрунтоване комунізму будем мусіли ще оглянути пізнійше.

Сю теорию капіталістичного визискуваня, а також деякі другі погляди (про историчний характер капіталу, про звязок між обставинами, серед яких відбуваеся продукция, а способом продукованя, и т. д.) зазичив Ляссаль від Маркса, хоть и не признався до того, се однако сам Маркс усправедливляє зглядами пропагандовими. Але з усего того, як бачимо, зовсім ще не випливають практичні Ляссалівські внески, и Маркс каже се виразно, що до практичних виводів ёго ученика ёму нема ніякого діла. При Ляссалю лишаєсь затим и супротив Люі-Бляна и супротив Кароля Маркса оригінальність такого сформулованя соціяльдемократичноі думки, котре спосібне було збудити робітницькі маси и

ані навіть від скількости всіх коштів продукциі, а тілько від того о скілько вартість ужиткова (Nutzwerth) перевисшає вартість коштів (Kostenwerth). Для того видається нам яко незгідне з наукою сучасноі економіі говорити: що праця надає **вартість** другим предметам. Блисше поясненє сего гл. росправу Шеффлё-го: „Die national ökonomische Lehre vom Werth“ (1862.) також статі Neumann'a и Wagner'a „о вартости“ в „Zeitschrift für die gesammten Staatswissenschaften“ з р. 1869 и 1872. Також Dr. Arnold Lindwurm „Die Theorie des Werthes“ в Hildebrand's Jahrbücher 1865. и das Eigenthumsrecht u. die Menschheitsidee im Staate von Dr. A. Lindwurm. 1878 S. 276—293.

Прим. Ред. Пр.

*) Як сказано, капіталіст платить робітникови **не вартість** ёго витвору, а **торгову ціну** ёго праці. (Прим. перев.)

Digitized by Google

звязати іх в сильне сторонництво. Затим було се ёго діло, що и в Німеччині почали робітники організуватися на першій порі в формі Загального Німецького Стоваришеня робітників — до соціяльної боротьби.

Внішної историі Ляссалівського руху не будемо ту подрібно росповідати, так само, як не робили ми сего при других суспільнополітичних сторонництвах и напрямках. Загально звісно, як сильно змігся той рух від виступленя Ляссаля и від заложеня загального німецького стоваришеня робітницького в маю 1863. Правда, Ляссаль сам помимо невтомимої агітациі и значних грошевих жертв не зміг надбати тому стоваришеню значного числа членів, так що в часі ёго смерти в червню 1864 в стоваришеню було не більш як 3000 членів. Аж до р. 1867 під ріжними провідниками та серед ріжнородних спорів здавалось, що соціяльдемократичне сторонництво, о кілько воно проявлялось в тім стоваришеню, и також ёго орган, „Social-Demokrat“, зовсім не истнують. Але вибраний в той час аж до р. 1871 головою загального німецького стоваришеня робітницького фон Швайцер зумів своім організаторським талантом зъєднати и піднести на ново сторонництво. А рівночасно піднявся розвиток соціялістичного сторонництва в гору через те, що для північно-німецького сойму державного заведено право загального голосованя, так що вже в тім самім році удалось вибрати до того сойму вожаків соціяльдемократичного сторонництва и через них висказати жаданя робітників прилюдно в найвисшім праводавчім зборі.

Звісно далі, що в р. 1869 на конгресі в Айзенах від соціяльдемократів придержуючихся строго Ляссалівської програми відділилася одна частка и прийняла під проводом токаря Бебеля та писателя Ліб-кнехта відмінну організацию и відмінні засади. Напротив органу Ляссалівців „Der neue Socialdemokrat“, виходячого в Берліні, поставлено видаваний в Липську „Volksstaat“. Ляссалівці мали заряд централістичний, а нова фракция стояла під зарядом не голови, а виділу с центральною комісиею. Ляссалівці стояли на грунті национальнім и були за тим, щоб мирними способами добиватися суспільних цілей при помочи політичних реформ; між тим нова фракция стала на интернациональнім, суспільнім и демократичнім грунті и напирала на конечність енергічної боротьби, хоть и не проповідала насильного перевороту. Ті „уцтивці з Айзенаху“ висказали затим соціяльдемократичну думку загальнійше и різче, — становили проте більше поступовий напрямок; а прецінь властивих, засадничих ріжниць між ними а Ляссалівцями не було. Хоть ті послідні клали троха більше ваги на продуктивні товариства з державною підмогою, а тамті клали се в послідні параграфи своіх статутів; хоть тамті троха більш від Ляссалівців виставляли на перед політичну ціль — свобідну людову державу (Volksstaat), де би люд прямо становив права (референдум); хоть Ляссалівці клали троха більшу вагу на організацию опору против капіталови при помочи ремісничих звязків (Gewerkschaften); хоть тамті отверто приставали до интернационалу, а Ляссалівці ні, — все те не робило ніякої ріжниці між соціяльдемократами а соціяльдемократами.

Digitized by Google

В р. 1875 на конгресі в Гота злучилися обі фракції, приймаючи спільну програму німецькоі соціяльдемократії; ii політичним органом став липський „Volksstaat“ переімінений р. 1876 в „Vorwärts“.*) Програма німецьких соціяльдемократів затим ось яка:

I. Праця, се жерело всякого богацтва и всякої культури, а позаяк загально пожиточна праця можлива тілько в суспільности, то й увесь добуток праці належить до суспільности, с. є. до всіх ii членів, при загальнім обовязку до праці, після рівного права, кождому як до розумноі потреби.

В нинішній суспільности робучі средства є в виключнім посіданю капіталістів; с того випливає залежність робітників, а та залежність становить причину нужди и невольництва у всякій формі.

Для увільненя праці потрібно переміни робучих средств на спільну власність суспільности, потрібно громадського уладженя праці, а заразом потрібно, щоб добутки праці йшли на загальну користь и ділилися по справедливости.

Увільнене праці мусить бути ділом верстви робітницькоі, супротив котроі всі прочі верстви становлять лиш одну реакційну масу.

II. Виходячи с тих засад соціялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині намагає всіми правними способами до свобідноі держави и соціялістичноі суспільности, до знесеня зелізного закону робітницькоі платы через знесенє системи наємноі праці, до знесеня визискуваня, будь воно яке будь, до усуненя всякої суспільноі и політичноі нерівности.

Соціялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині, хоть поки що, держиться в границях национальних, почуваєся до єдности з интернациональним робітницьким рухом и підіймаєсь сповнювати всі обовязки, які він накладає на робітників, щоб довести до збратаня всіх людей.

Соціялістичне сторонництво в Німеччині для розвязки соціяльного питаня домагаєсь основаня соціялістичних продуктивних товариств при помочи державній піддемократичною контролею працюючого люду. Продуктивні товариства для промислу и рільництва треба основувати в такім розмірі, щоби з них повстала соціялістична організация всеі суспільноі праці.

Соціялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині домагаєся для держави ось яких основ:

---

*) Соціяльдемократичний напрямок заступало 1 цвітня 1878 р. в Німеччині 12 щоденних газет, крім них 35 часописей виходячих 2—3 рази тижднево. Між ними находиться соціялістичний журнал „Die Zukunft“ виходячий 2 рази місячно и соціяльдемократична газета для забави: „Die neue Welt“. До них треба додати виходячий в Ціріху місячник „Die neue Gesellschaft“ и подібна що до напрямку „Die Waage“ Гвідо Вайса. Крім того в Швайцарні, Австрії и північній Америці виходить 12 часописьм, а далі є в Німеччині тепер 14 газет (переважно тижневих) видаваних соціяльдемократичними товариствами робітницькими. Всего разом 75 соціяльдемократичних гавет на німецькій мові. Гляди спис усіх соціяльдем. газет, н. пр. в „Vorwärts“ нр. 37 з 29 марта 1878.

Digitized by Google

1) Загального, рівного, безпосередного права вибору и голосованя с таємною и обовязковою подачею голосу всіх членів держави почавши від двайцятого року віку, при всіх виборах и голосованях державних та громадських. День виборів та голосовань мусить бути неділя або свято.

2) Люд має становити сам всі права, ухвалювати війну и супокій.

3) Замісць стоячих військ має бути оборона людова, де кождий горожанин обовязаний в разі потреби повнити військову службу.

4) Всі виімкові устави мають бути знесені, а именно устави працові, устави о стоваришенях и зборах, — загалом всякі устави, котрі огряничують свобідний висказ гадок, свобідне мисленє и сліджене.

5) Суди мають бути безплатні, — судити має сам народ.

6) Держава має занятися загальним и рівним вихованем народнім; всі обовязані вчитися; у всіх закладах наукових навчанє безплатне. Релігия має бути оголошена ділом приватним.

Соціялістичне сторонництво робітницьке в Німеччині вимагає від нинішної суспільности:

1) Щоб політичні права и вільности були як найбільше росширені відповідно до повисших жадань.

2) Щоб для держави и громади був тілько оден прогресивний доходовий податок замісць усіх истнуючих а особливо важких для народа податків посередних.

3) Щоб свобода стоваришень була неограничена.

4) Щоб день робучий був установлений стало и відповідно до потреб суспільности. Робота в дні недільні має бути заборонена.

5) Праця дітей и всяка праця женщин, шкодлива для здоровя и моральности, має бути заборонена.

6) Житє и здорове робітників має бути правно охоронене. Для догляду помешкань робітницьких має бути установлена контроля санітарна. Урядники вибрані самими робітниками мають доглядати копалень, фабричного, рукодільного та домашного промислу. Право поруки має бути відповіднійше уладжене.

7) Праця арештантська має бути урегульована.

8) Всі каси запомогові робітницькі мають мати свій власний заряд.“

Але заки перейдемо до огляду сеї програми, мусимо ще вперед оглянути деякі напрямки важні для розвитку соціялізму; напрямки ті проявилися в нутрі соціялізму и іх слідно також в поданій ту програмі з р. 1875. Напрямки ті, се интернационал и комунізм.

Попереду интернационал. Интернациональність (межинародність) тутка треба, розуміеся, брати в такім ограничеию, що діло йде тілько о спільний рух посеред культурного круга новійшої суспільности, де однородність суспільних и господарських обставин могла виродити однакі змаганя. Интернационал ограничуєся затим на германські и романські народи Европи та Америки. Славянсько-росийський культурний круг проявляє вже такі відмінні обставини (згадаєм для приміру тілько про росширене там общинне [громадське] посіданє грунтів), що властивої спільности руху ту не може бути, о кілько той рух має мати ре-

Digitized by Google

альну підставу, а не намагає на самім загальнім переченю, на нігілізмі, для котрого справді не потрібно ніякої означеної форми державної ані суспільної, бо руйнувати можна кожду однако.

Думка про межинародний звязок робітників в тих краях, де однородні обставини витворили й між наємними робітниками однакові суспільнополітичні напрямки, виспла, так сказати, в воздусі, и ждала тілько на перший ліпший товчок, щоб перейти в діло.

Вольна торговля враз из новими средствами комунікацийними розвалила межі поміж народами; торговля и заробкованє одного народа звязані стали тісно с торговлею и заробкованєм другого народа; господарські відносини культурних країв конкуруючих с собою стали однакові и залежні одні від других, а права робітників, положінє робучого люду в тих краях було в головних зглядах однакове. Тяжко було проте в однім краю робити в тім згляді значні зміни, перепроваджувати реформи, не беручи зваги на конкуренцийні и прочі згляди в других краях. Правда, для реформ тіснійшого розміру, н. пр. для англійського фабричного праводавства, сего не було потрібно; досвід показав, що такі реформи дуже легко перевести, не вменшуючи промислової сили краю. Між тим не рахуючи й того, що при раз у раз тіснійших взаєминах сяк чи так конечне було межинародне порозуміне в ділах господарських, соціяльдемократичним робітникам пшло не о. дрібні реформи, але о коренну переміну цілого способу продукциі на користь робітників. Щоб таким реформам забеспечити перевагу на ділі а заразом надати більше ваги своїм жаданям, мусіла збудитися думка: звязатись до купи робітникам всіх країв, змагаючим до сеї одної ціли. И якже не мала повстати така думка між робітниками? Адже єдність интересів господарських у всіх народів була аж надто очевидна, адже капітал узнали суспільні економісти давно козмополітичною силою, — чомуж не мала нею бути й праця? Адже межинародний звязок сам собою не виключав ще зовсім стараня о добро своїх земляків та однорідців, а хоть би навіть робітники й висказали, що ім передовсім иде о добро іх верстви, а национальне питанє для них менше важне, то й в тім згляді вони зовсім не пішли б далі від новійших капіталістів, котрі зовсім не вагаються підпомагати своїми грішми державу воюючу з іх власною вітчиною.

Не подивуємо затим, що одна с перших великих маніфестаций єдности господарськоі всіх країв, с. є. промислова вистава в Льондоні 1862 дала й робітникам усіх країв добру спосібність порозумітися взаімно. Ту завязалися перші звязки між англійськими а французькими робітниками; послідні дуже чудувалися видячи, що іх англійські товариші далеко більше від них забеспечені и висшою платою и міцно зъорганізованими ремісничими товариствами, котрих загальне росширенє видалось ім дуже дуже відповідним для того, щоб усюди надати належну вагу домаганям робітницькоі верстви. Льондонський мітінг (збір) Поляків 1863, на котрий прибула депутация французьких робітників під проводом цізелєра Толєна, дав спосібність особисто повести далі завязані торік зносини, обмінятися революцийними идеями з емігрантами всіх народів и поробити дальші приготованя до заложеня

Digitized by Google

межинародного робітницького звязку. Заложене відбулось справді 28 вересня 1864 в Сен-Мартенс-Гель в Льондоні. В комітеті вибранім тим збором англійських и деяких французських робітників та політичних емігрантів ріжних народностей, був предсідателем швець Оджер; Німеччину заступали в нім кравець Яккариюс и Карль Маркс. 1 листопада 1864 предложив послідний комітетови, що між тим поповнився власним вибором и поназначував кореспондуючих секретарів для ріжних народностей, — програму товариства, котра кінчилася тими самими словами, що й написаний тими самим Марксом ще 1848 р. в Брюселі комуністичний маніфест: „Пролетарії всіх країв, єднайтеся враз!“ Статути, приняті на першім конгресі в Женеві 1866, голосять ось що:

„Зваживши, що увільненя робучої верстви мусять доконати самі робітники; що змаганя робітників для своєї свободи мусять вести не до твореня нових привілєїв, а тілько до позисканя для всіх рівних прав та обовязків и до усуненя всякого панованя одних верстов над другими; що господарська залежність робітників від властителів сирого материялу та средств робучих, се жерело невільництва у всіх ёго формах: суспільної нужди, духового пониженя, політичного гнету; що затим господарське увільнене робучої верстви становить велику ціль, для котрої мусить осередком служити всякий рух політичний; що всі до того йдучі змаганя досі були даремні задля недостачі єдности між робітниками ріжних ремісел и країв, задля недостачі братського поєднаня між робітниками ріжних держав; що увільнене робітників не є питане місцеве або национальне (с. є. тикаюче тілько певного народа), але противно, се завдане стоїть перед усіма народами, а ёго розвязка залежить від згідного діланя всіх їх як в теорії, так и в практиці; що рух, котрий знов тепер проявляєсь між робітниками економічно найбільш розвитих країв, голосно напоминає, щоб ми не попадали в давні блуди, але громадили до купи розсіяні ще сили; — зваживши все те, оголошує збір Межинародної Спілки Робітницької, відбутий 3 вересня 1866, що для тої спілки, а також для всіх товариств и осіб, які до неї пристануть, правда, справедливість, чесність буде основою поступованя з усіма людьми без ріжниці барви, віри, народности. Збір уважає своїм обовязком домагатися людських прав горожанина не тілько для товаришів своєї спілки, але для кождого, хто повнить свій обовязок. Нема обовязків, коли нема прав; нема прав, коли нема обовязків.

На тій основі приняв збір остаточно ось які статути для межинародної Робітницької Спілки:

I) Спілка заложена на те, щоб бути осередком зносин та спільного діланя для робітників усіх країв, котрі змагають до тої самої ціли, с. є. до взаімної підмоги, поступу и повної освободи робітницької верстви.

II) Назва спілки є: Межинародна Робітницька Спілка.

III) Вибираєся рада генеральна зложена с представників тих народностей, котрі є заступлені в спілці. Як до потреб спілки буде та рада мати своїх: президента, генерального секретаря, касиєра и окремих кореспондентів для ріжних країв.

Збір що року означує місце побуту генеральної ради и ії членів и означує місце, де маєся на другий рік збір згромадити.

Digitized by Google

В назначенім для згромадженя часі сходяться відпоручники в означенім дні и місци на підставі своїх повномочий; окремих завізвань не розсилаєся. В разі посторонної перешкоди може рада генеральна змінити місце, але на час згромадженя.

IV) Щорічному зборови предкладає генеральна рада справоздане про цілорічну діяльність. В наглих разах може рада скликати збір перед назначеним часом.

V) Генеральна рада завязує зносини з ріжними товариствами робітницькими, так що робітники кождого краю завсіди знають про змаганя своїх товаришів у других краях, через що дається підставу до рівночасних и в однім дусі ведених вислідів про стан робучої верстви в кождім краю, а то в тій цілі, щоб усякі питаня тикаючі загалу, а піднесені одним яким товариством, могли бути всюди розбирані, а коли який практичний крок або яка межинародна трудність вимагатиме діяльности цілої Спілки, то щоб та діяльність була згідна и одноцільна. Генеральна рада може до вподоби предкладати зборови питаня и внески від себе або від поодиноких национальних звязків. Для улегшеня взаємин з заграничними товариствами видає Спілка свій орган.

VI) Позаяк зріст робітницького руху в поодиноких краях може бути забезпечений тілько зъєднанем и збратанем, а позаяк з другого боку діяльність генеральної ради буде тим більша, чим менше буде розсіяна, то члени Межинародної Робітницької Спілки будуть докладати всякого стараня, щоб кождий в своім краю злучити ріжнородні робітницькі товариства в оден национальний звязок. Се дієся о тілько, о кілько на се позволяють истнуючі в данім краю устави. Не зважаючи на такі правні перепони зобовязуєсь кожде місцеве товариство завести прямі зносини з генеральною радою.

VII) Кождий член Межинародної Робітницької Спілки при переході до другого краю одержить братню підпомогу від членів Спілки. И так має він право освідомитись о стосунках заробкових в данім місцевости; має право на кредит в данім товаристві відповідно до принятих в тім товаристві установ и за порукою голови того товариства.

VIII) Кождий, хто признає и заступає зазади Межинародної Спілки, може бути ії членом; за него відповідає завсіди те товариство, котре ёго приймає.

IX) Кожде товариство вибирає свобідно своїх кореспондентів для зносин з генеральною радою.

X) Поодинокі стовариша робітницькі, хоть и зобовязані до братнёго співділаня, задержують свою самостійність и свої властиві основи.

XI) Все, що не означене в статутах, уладжують регуляміни, котрі підлежать оглядови збору.“

Такі були статути, по чім слідувало 15 точок регуляміну.*) Як звісно, дальші збори, на котрих крім питань організацийних обговорю-

---

*) Fribourg, L' Association Internationale. Paris 1871. - O Testut, L' Internationale, 7-me видане, Paris 1871 (також видане по німецьки). — Villetard, Histoire de l' Internationale. Paris 1872. — M. B. Zur Geschichte der Internationale. Leipzig, Grunow 1872. — Rud. Meyer, Emancipationskampf des vierten Standes. Berlin, 1874, 2 томи.

Digitized by Google

вано також питаня власности, наслідства, стачок робітницьких, машинового промислу и т. д., відбувалися: 1868 в Брюселі, 1869 в Базелі, 1872 в Гаа*г*.

Але на тім послідним зборі прийшло до роздору. Слідуючого року засідали два збори побіч себе в Женеві и від того часу, здаєсь, зовсім не истнує вже властива організация „Межинародної Робітницької Спілки".

История самої Спілки зовсім нас ту не обходить; нам иде тілько о думку, котру вона мала голости и о те, як розширено ту думку.

В програмі интернационалу стрічаємо передовсім соціяльдемократичну основну думку, котра досягаєся політичної власти тілько яко средства для соціяльної реформи; відтак різко висказану єдність интересів робітницьких у всіх краях; а по третє ціль робітників — знесенє наємної праці, с. є. праці на ч у ж і м капіталі. Ті три засади поставлені ту зовсім загально и с самої програми не можна вичитати нічого докладнійшого про спосіб переведеня и про уладженє будущої суспільности. Без сумніву висказано ті думки тому так загально, щоб уможливити приступленє до Спілки людям, котрі стояли за сумирний розвиток, и людям, котрі бажали насильного перевороту. Діяльність змагаючу до повзятої цілн могла Спілка аж тоді проявити, коли б робітники ріжних країв що до поодиноких точок порозумілися, а через те з одного боку зміцніли через власну єдність, а з другого боку й праводавцям поодиноких країв відняли підставу до вимівки, що ось-то ми не можемо завести сеї або тої реформи, бо нас зруйнує межинародна конкуренция. Годі заперечити, що такий замір подекуди можна було перевести на ділі дорогою супокійних реформ, бо именно в краях нашого культурного круга вправді не поодинокі вимінки продукцийні, але суспільні и господарські обставини в загалі однакові, а реформ в такім обемі, в якім їх задумали соціяльдемократи, не могла б докопати одна держава, хіба що би хотіла позапиратися від зносин з другими при помочи яких небудь „соціяльних охоронних мит." Заперечувати ту межинародність господарських стосунків в загалі а робітницьких обставин в осібности зовсім не можна; самі завзяті противники соціяльдемократів признають се. Коли н. пр. діло йде о висоту платні, о ограниченє часу праці и о другі подібні річи, котрі виливають на ціну товарів, то противники тих устав виздять тоді більш або менше справедливо с таким закидом, що конкуренция заграничних країв, де нема таких ограничуючих установ, мусить зруйнувати домашний промисл; а се именно й є признанє, що господарські, а затим и робітницькі стосунки всіх наших країв однакові, що вони, значить, межинародні, интернаціональні. А о скілько змаганя господарські та суспільні в загалі справедливі, то й против їх межинародної організації не можна би нічого закинути так само, як против межинародних конгресів почтових, монетарних и др., котрі именно становлять потребність сучасного розвитку суспільного. Сама собою вона ще зовсім не становила б заперечення национальної самовіжі та любови рідного краю. Сама собою така організация була б далеко не так ненависна та гідна прилюдної нагани, як нераз голосні прозьби капіталістів, коли йде о підвисшенє податків, що „скоро те, то ми всі с краю вносимось".

Digitized by Google

Але интернационал не повернув своєі идеі до такоі розумноі ціли. Не творено звязків для сумирного переведеня близьких вимог, але обговорювано далекосягаючі принципи, котрих без великих переворотів не можна було перевести. Остаточний добуток агітациі був — ослабленє национального и державного почутя. Сей сумний наслідок лишився між робітниками, хоть сам интернациональний зачез; той сам наслідок проявляєся виразно и в нинішнім вигляді німецькоі социяльдемократциі, між тим, як первісний Ляссалівський рух стояв зовсім на национальнім грунті.

(*Конець буде.*)

Бібліография.

— **Українські Гетмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький** — *Ів. Левіцького.* У Львові. З друкарні тов. им. Шевченка. В 8-у стор. 58. **Ціна 30 кр.** а. в. Дістати можна за посередництвом друкарні тов. им. Шевченка и Адміністрациі „Правди". Чистий дохід призначений на кавцию „Правди".

— **Календарь „Просвѣты" на рôкъ переступный 1880.** Товариства „Просвѣта" книжочка 53. Цѣна 24 кр. а. в. У Львовѣ, 1880. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Обіймає: літопись світову и руську, календар астропомічний, церковний, свята лат. и рус., відтак часть информацийну и поучаючо-забавну: 1. Що то єсть календарь? 2. Просвіта 3. Русь. 4. Европейські держави, и повісти: 1. Про спілку Шмуля Пявкелеса з Грицьком Горшкодраєм, 2. Циган сватом.

— **Исторія Польщи, Литвы и Руси.** Львôвъ. Накладомъ друкарнѣ людовой. 1879. Стор. 186 в XVI-у.

Вказуючи на новійші повороти політики Поляків супроти Русинів ми вже попереду згадували, що Поляки, наущені єзуітом Gorzkowsk-им автором алярмуючих артикулів „Czasu" — z Rusi, забераються до основноі польонізациі Галичини. Школи людові в Галичині перероблено майже повсюду с кривдою не тілько руського народу але й самої науки и просвіти на орудия польонізациі Русинів. Користаючи з несвідомости наших селян и з гнучкости устав школьних, а навіть не лякаючись явно ломати правні установи, доведено до того, що школи людові, замість подавати молодому поколіню господарське (економічне) образованє, скріпляти моральні засади, роскривати реальне розуміне сучасного житя и очищувати від хиб, які конечно сполучені с темнотою, стаються переважно институциями для науки польского язика и польскоі историі. Замість вчити господарства, рахунковости, ощадности (не тілько на папері але й в житю), опрятности и пристібности в житю, ломлять язики наших молодих селян в польскій гімнастиці граматичній и напихають голови молодців Лехами, Кракусами, Вандами и всілякими Кривоустими, так що від того всего дітям забиваються памороки „als geh' ein Mühlrad im Kopf herum". Ось чому не тілько годі замітити видимих просвітних слідів людових шкіл серед

Digitized by Google

народу, але навіть дуже часто повсюду можна почути в народі нарікання на безхосенність шкіл, та що „в них дитина нічого путнёго не навчиться а тілько від праці відвикає, а громада на школи тратиться и через те в довги попадає“. Не місце тутка входити близше в наслідки такої системи.

Однакож нашим непрошеним цивілізаторам сего за мало. Вони с страхом помітили, що діяльність руських товариств около просвіти народу приносить, хоч мало-помалу, свої овочі, тим більше замітні, чим менше видимий поступ школьної просвіти. Книжочки для народу видавані Русинами росходяться десятками тисячів серед народу, тверезість проповідувана в сих книжочках приймається мимо явної неохоти и злости пропінацийних визискувачів, свідомість питомої народности зачинає ширитись між масами досі несамовіжими и голос щирих просвітників народу починає викликувати що раз більший відгомон загалу. Се навело на гадку розвинути с польскої сторони противну діяльність. Плян такої діяльности подав ще минувшого року висше згаданий Gorzkowski в „Czas-і“, а першим ділом в тім напрямку являється книжочка: „Исторія Польщи, Литвы и Руси“ видана в подвійнім виді — латинськими и руськими (гражданкою) буквами — чи як звіщає оповістка польских дневників „europejskiemi i moskiewskiemi czcionkami“. Як бачимо уміють Поляки пошиватись и в „Москалів“, щоб тілько обаламутити руський народ.

Не перший раз се надуживають имени „исторії“ для політичних тенденцій. Література мало що не кождого народу виказує численні фальзифікати и тенденційні сплетні наименовані „исторією“. Появ таких фальзифікатів исторії між Поляками, можна сказати, навіть доволі природний, так як іх историография ще багато в дечім жахається строгої историчної критики и все ще не може позбутись певного шовінізму, як се й найновіщими часами виявилось в полеміці п. Ксаверого Ліского проти п. Бобржинського (с причини виданя сим послідним: Исторії Польщі). Але власне для того ми сподівались по новім плоді польскої фальзифікациі исторії чогось то бодай в технічнім згляді викінченого, яко фальзифікат довершеного, бо ж и фальзифікати (пр. як ославнені „historyczne(?!) opowiadania D-ra Antoniego J.) прибераються звичайно в дуже приманливі шати, блескоту стилю, фраз и поетичности. Тут однакож не маємо діла с таким райським яблуком. Роздивляти се дільце з наукової сторони було б марним заходом, бо се значило б слово за словом вказувати окаліченє историчної правди, значило б вказувати, що не творить исторії народа и як не повинна писатись история. Замітити хіба належить, що заголовок книжочки зовсім не відповідає ії грясти, так як в книжочці властиво не ма исторії Литви и Руси а тілько история Польщі, а радше хронольогічний спис королівських и панських подій. Про Русинів говориться в цілій книжочці лише на стор. 19—21 (Початковй дѣѣ рускй.) в 68 стрічках, и на стор. 150—151 (Владиславъ IV. — Початокъ вôйнъ козацкихъ) в 41 стрічках, одже разом ціла история Руси обговорена в 109 стрічках! Тож само история Литви обговорена на стор. 71 и на стор. 120. Так можна на сміло сказати, що книжочка обіймає тілько саму историю Польщі. Се й виходить с самого пляну автора,

Digitized by Google

котрий лишаючи Русь и Литву у закутку силується в сей спосіб в читаючих вмовити, що властиво усе було тілько сама Польща. Про Русь ось як говорить славетна „история“: „Надъ Днѣпромъ, на захôдъ поза Днѣстеръ, мешкали племена того самого походженя що Поляки. Звалися они ôтъ поля надъ Днѣпромъ Полянами, (одже після науки сего польского историка и земписця Дніпро и Поляне над Дніпром були на захід поза Дністром!), въ околицяхъ лѣсистыхъ Овруча называно ихъ Древлянами, Волынянами на Волыню, Дулѣбами надъ Бугомъ, Тиверцами надъ Днѣстромъ“. Згадавши відтак, що нібито „всі ті племена“ завізвали на поміч Варягів, від котрих земля назвалась Русею, и що Ольга а відтак князь Володимир прийняв в „Царгородѣ(!) вѣру святу“ пише дальше: „Правдивымъ нещастьемъ, Цареградскій патріярхи ôтказали послушеньство Папѣ римскому въ 1054 р. А коли тіи патріярхи именовали епископôвъ на Руси, то и церковь руска ôтпала ôтъ каѳолической церкви. Дуже то важный и нещасливый выпадокъ, бо зъ того, що восточна церковь ôтъ западной ôторвалася, богато вкоренилося ненависти. Въ цѣли соединенья руской церкви зъ римскою много працювали польскій королѣ и епископы зъ Папою римскимъ. И хотяй бы тіи королѣ и епископы и народъ польскій ничого бôльше для Русинôвъ не зробили, то за саму дбалôсть о спасенье вѣчне Русинôвъ на вѣчну вдячнôсть заслугуютъ. Кто бы вамъ инакше о тôмъ говорилъ, кто бы не хотѣлъ признати, що Вѣра св. есть намъ найдорожшою, котра насъ съ каѳоликами Поляками вяже, той збурилъ бы въ васъ найбôльшій скарбъ, якимъ есть спасенье душъ вашихъ“. Оттак росказана история Руси аж до часів козаччини. Згадуючи про зайнятє Галичини через Казіміра говорить польский „историк“, що Казімір „взявся зъ грунту до управы и порядку на Руси, звôльнилъ край ôтъ Татарôвъ и нуже мѣста обваровувати, нуже надавати привилегія мѣщанамъ та закладати вольні села. Памятавъ такожь о Бозѣ и о вѣрѣ св., а не хотячи змушати Русинôвъ постановилъ заложити архіепископство латиньске въ Галичи, щобы помалу позбувалися облуды шизматицкой и до святого соединенья съ церквою поверталися. (Одже як раз у польского „историка“ виходять Русини „шизматики“ яко поганці!). Про те, як Казімір ограбив Львів, якими способами заводилось латинство, як відбирано маєтки руської церкви на користь ерекції латинського епископства и т. д., нічого й не згадується; за те ж говориться виразно, що „въ церквѣ шизматицкôй порядку якъ не було (так) и не буде: пановало тамъ згôршенье, перекупство и неволя!“

Погляньмо тепер, в якім світлі представлена козаччина. „Козаки були збираниною рицарскихъ (чи се має значити тілько що шляхоцьких?) але свавôльныхъ людей, которй хотяй часто краёви помагали, то частѣйше черезъ безперестанній напады турецкихъ земель выкликовали вôйны. За Владислава IV хотѣли ограничити тую свавольну силу и переробити ихъ на рôльникôвъ и газдôвъ (яка добродушна ціль в очах тих, що не знають, як тут заходилась шляхта около закріпощеня народу!). Але тое неудалося, бо козаки поутѣкали на неприступній днѣстровй островы и зъ ôдтамъ давне ремесло проводили. На конецъ(!) въ 1648 р. збунтовались пôдъ проводомъ Хмельницкого, польского

Digitized by Google

шляхтича, который оголосился ихъ гетманомъ, побили два вôйска высланй противъ нихъ, однакожь освѣдчили, що хотятъ Короля слухати, ёму служити, кобы ихъ тôлько при военнôмъ ремеслѣ зôставилъ, далъ имъ плату рôчну и гетмана. — — Козаки побивши еще разъ польске вôйско пôдъ Пилявцями, узнали Ивана Казимира и зъ разу пôддалися. Але засмаковали имъ побѣды и рабунки въ власнôй батькôвщинѣ. Хмельницкого хотѣли то Москалѣ то Татаре для себе позискати. Польскй вельможѣ самѣ не знали, чого держатись. Одни хотѣли цѣлою силою ударити на козакôвъ, другй щобы зъ ними погодитись. Король надаремно шукалъ зъ ними згоды, побилъ козакôвъ на голову пôдъ Берестечкомъ, где 300.000 людей стануло на пляцу до бою. Хмельницкй упокорился зъ разу, але незадолго послухалъ тыхъ, которй радили ему помочи въ Москвѣ глядати. Въ р. 1653 пôддался Москвѣ и сумну долю Козакамъ придбалъ, бо въ протягу к ô л ь к а н а й ц я т ё х ъ лѣтъ Москва выгубила свобôдну Козаччину, а тôлько тіи, що пôдъ польскимъ правленьемъ остались по сей сторонѣ Днѣпра, мали своихъ гетманôвъ. Хотяй Хмельницкй богато зла Козакамъ наробилъ але ще бôльшу нужду на Польщу спровадилъ черезъ свое вѣроломство."

На тім кінчиться уся история Козаччини и Руси! Ми наводимо цілі уступи дословно, щоб показати Ш. Читачам автентичний взорець фальзифікату, а заразом доказати як тут неможливо прикладати яку небудь міру историчної критики.

Сама История Польщі росказана тілько по ділах королів и польских вельмож в світлі рожевого славословія. История поділена на пять розділів чи начерків: Н а ч е р к I. О Славянах, О Леху, Кракусѣ и Вандѣ, о Лешках и Попелях, о чеснім Пясті; Земовит и ёго наслѣдники — и початкові дії руські (стор. 5—28). Н а ч е р к II. Дѣѣ народа польскогоôтъ запровадженя Христіяньства въ Польщи 965 р. до подѣлу Польщи черезъ Болеслава Кривоустого 1139. Н а ч е р к III. Польща въ подѣлахъ 1139—1333 р. Н а ч е р к IV. Дѣѣ народа польского (Польща процвитаюча). Н а ч е р к V. Польща упадаюча. Почавши від Жигмонта III. росказана тут история Поляків аж до найновійших часів не минаючи польского повстаня з р. 1831 и р. 1863 и историі про „истребленье уніи въ епархіи холмской". „На тôмъ мученничествѣ рускихъ братей уніятôвъ кôнчится наша вспôльна исторія. Що дальше буде, лишь Богу вѣдомо. За переслѣдованье уніи вже впала на Москву ганьба въ вôйнѣ турецкôй, а нынѣ нищитъ ихъ нигилизъ и иншй нещастя. Про тое надѣятися треба, що Богъ колись положитъ таму безбожности людской а нашôй польскôй и рускôй батькôвщинѣ верне давну свободу и давный добробытъ". Так закінчується „история Польщі, Литви и Руси".

Отсей фальзифікат напевно будуть накидувати нашим селянам и нашим школам людовим. Не потребуємо додавати, що обовязком кождого правдолюбивого и щирого чоловіка дбати про те, щоб такими фальзифікатами историі не баламучено народу. Найлучший спосіб против тої баламутної отруї — се розширенє „Историі Руси" видаваної тепер товариством „Просвіта" и „Историі Руси в житєписях" М. Костомарова виданої накладом „Правди" в 3 томах, котрі разом стоять

Digitized by Google

лише 1 зр. 50 кр. Розширяючи знане правдивої историї між народом ми тим самим забезпечимо ёго проти баламуцтва.

Державно-правне становиско Русинів в Австриї.

Борба між централізмом а федералізмом, що була на час притихла після введеня безпосередних виборів до ради державної, ожила сего року наново. По довгих літах опозиції вступили Чехи сего року „на зазив Цісаря“ до Ради державної, станули на так званім конституційнім грунті виразно застерігаючись, що тим поступком не зрікаються своіх державно-правних переконань (що до права чеської корони на самостійне становиско у звязку австрийських країв). Се застереженє зложили чеські посли у стіп Цісаря и тронова мова виразно піднесла се на вступі. То був почин нової державно-правної борби, бо не тілько сей уступ тронової мови ствердаючий незрушеність державно-правного становиска Чехів викликав невдоволенє и певні обави в лоні Німців-централістів, але й надто річ дуже ясна, що Чехи вступили до ради державної не на те, щоб піддержати міністерство Таффе, але щоб осущити свої довголітні бажаня на „конституційнім грунті“, с. є. щоб зробити свої державно правні переконаня частею австрийської конституції. И справді, Чехи змінили тілько свою тактику. Замість домагатись від разу попередного признаня прав Чехиї, вони стараються ступнево осягнути належне ім становиско. А позаяк враз з уладженєм державно-правного становиска Чехиї вяжеться також справа других країв коронних, що рівно як и Чехия, хоч може в менших розмірах, домагалися и досі ще домагаються признаня для себе ширших прав автономічних, то й зовсім природно, що с справою Чехів наново виступає питанє федералізму и централізму в австрийській державі. И справді адресові росправи в раді державній вертілись около двох головних справ: автономні країв и економічного стану австрийської держави. Перший раз в парляментарнім житю Австриї внесено так в палаті послів як и в палаті панів два проєкта адреси а головна ріжниця обох була в тім, що проєкт більшости палати послів (автономістів) витаючи радісно Чехів висказав потребу розвою автономиї країв, коли тим часом проєкт меншости (Німців-централістів) виразно застерігся против всякої зміни конституції в користь автономиї країв, бо „для загальної згоди (всіх народів и країв в Австриї) не треба дальших кроків правно-політичних“. Таку саму ціху мали також оба проєкта адреси в палаті панів: більшість була централістична а меншість автономічна. В палаті послів прийнято адресу автономістів, в палаті панів адресу централістів. Се була, так сказати, перша стичка між автономістами а централістами. В палаті послів побідили автономісти. Клюб Чехів, клюб правиці (Гогенварта) и клюб Поляків творять автономічну більшість ради державної. Але сторонництво централістів в раді державній на стілько сильне, що автономісти переважають централістів тілько невеликим числом около двайцять кілька голосів так, що зміни конституції в дусі автономічнім при теперішнім складі ради

Digitized by Google

державної ніяк не можна перевести. Потрібна до сего більшість $^2/_3$ голосів всіх послів, а так значного числа голосів не мають автономісти и не ма надії, щоб навіть при нових виборах удалося осягнути стілько голосів посольских в користь росширеня автономиі країв. Тим більше займаючою стається новороспочата борба між автономістами а централістами. „Конституция не потребує и не може бути зміненою“, завзято твердять централісти. „Тілько Хінчик міг би стояти за незмінностию конституциі“, відповідає Ріґер именем Чехів. „Скостеніла конституция не відповідає цілям свободи, але веде до застою в краю и народі. Що конституция може и повинна змінюватись (після потреб розвою и поступу народу), се доказує досвід и самі вірноконституційні дали на те доволі доказів. Після „незмінимого“ жовтневого дипльому змінено конституцию лютовим патентом. Після Садови змінено знов конституцию вводячи заміть єдности держави дуалізм. Відтак знов змінено конституцию вводячи безпосередні вибори. Не трівожтесь задля конституциі! Не хочемо обалювалити конституциі, але ходить нам о спосіб, в який ii вводити в житя, о практичне виконанє“. Річ ясна, що Чехи будуть здужати до того, щоб тепер на конституційнім грунті осущити свої жаданя. Стосунок голосів в раді державній некористний для змін конституциі ще не виказує неосущимости бажаня Чехів. История конституційного житя в Австриі поучає, що дійсно зміна конституциі послідувала мимо первісного опору Німців-централістів и тоді, коли ii майже зовсім не сподівались. Конституційне житя в Австриі не є ще на стілько розвинене, щоб на зміну конституциі впливали тілько сили парляментарні. „Міродайні сфери“ мають свою историю и своє значіне. А власне голосованє одної части тих міродайних сфер в палаті панів над адресою показало, що справді міродайні сфери прихиляються до того, щоб полагодити вже раз остаточно справу Чехів. З другого боку треба Чехів вважати на стілько важним и політично високо розвиненим народом в Австриі, що вони не поперестануть на дотеперішнім стані. Ось чому теперішна хвиля конституційного житя в Австриі являється дуже важною, тим більше, що, як висше сказано, з долею чеської справи вяжеться дуже багато справ всіх других народів австрийської держави. Справа чеська се єсть державно-правне унормованє взаємин двох народів мешкаючих в Чехиі, а позаяк с поміж австрийських коронних країв дуже значна часть в подібний спосіб заселена двома або більше народами, то очевидно уладженє сих межинародніх відносин в Чехиі має вагу наслідности и для других країв коронних Австриі. Таким чином стає наново питанє федералізму и централізму на дневнім порядку. Ми не думаємо сего питаня розберати с теоретичної точки. Се завело б нас за далеко, а в прочім по теориі ледви далобся що більше сказати, як те, що свого часу на користь федералізму висказав Фішгоф в своій знаменитій брошурі „Bürgerschaften des Bestandes Oesterreichs“ а послідними часами гр. Фалькенгайн в брошурі о австрийських фінансах. Надто, річ доволі звістна, що у політичнім житю теория не йде все в парі с практикою, а именно в Австриі, де, як сказано, конституційні питаня рішаються всілякими впливами позапарляментарними, „міродайними“ и т. п.

Digitized by Google

Ми хочемо розважати се питанє с становиска практичного и роздивитись, як належало б Русинам станути супроти сего питаня автономиі (федерациі) країв и централізациі. Як ні неясне ще остаточне рішенє сего питаня в Австрії, все ж таки остається фактом, що всі народи, всі сторонництва, всі посли в Австрії розділюються в табори автономістів и централістів. Загально можна сказати, що за автономією стоять всі Славяне, за централізмом переважна часть Німців. Одні Русини не зазначили рішучо свого становиска, бо передовсім, скажім отверто, питаня загально-державні задля невеликого розвою політичного Русинів не були досі живо и всесторонно обговорювані в руських кругах, а по друге мікроскопічне число руських послів розъєдналось в тім питаню. П. В. Ковальский а з ним и п. Кулачковський станули при адресових росправах по стороні централістів-Німців, о. Озаркевич ухилився від голосованя над адресою, чим дав розуміти, що не годиться в тім взгляді с п. Ковальским, а п. Федорович, о скілько єго можна вважати яко посла-Русина, став виразно по стороні автономістів. Зваживши дальше, що так замітна постать політична, як о. Качала між Русинами, с також, як відомо, прихильником федералізму (и тілько для евентуального піддержаня федералістичної справи в попередній раді державній прийняв був мандат посольский з Бохні-Тарнова), можемо сміло сказати, що питанє федералізму а централізму є для Русинів ще питанем отвертим, мимо того що п. Ковальский в имени Русинів рішучо станув по стороні централістів.

В теперішній хвилі питанє федералізму а централізму приберає в практиці відмінну постать від давнійшого. Розходиться тепер о те, чи истнуюча досі конституция має вважатись яко незмінима и ненарушима, чи противно має вона змінятись в міру потреби народів Австрії, а именно в напрямку більшої автономії країв? Зі взгляду на Русинів мусимо отже поставити се питанє так: чи дотеперішна конституция відповідає вповні народнім интересам Русинів, чи надає ім и обеспечає належні ім права и чи в наслідок того Русини мають стояти за ненарушимостю и незмінностю теперішної конституції и для того держатись разом з Німцями за „вірноконституційність“, — — — чи противно теперішна конституция не відповідає вповні народнім интересам Русинів, чи не надає и не обеспечає належних ім прав и чи в наслідок того Русини мають жадати зміни конституції відповідно до интересів народу а именно в користь автономії країв и в тій ціли лучитись з автономістами?

П. Ковальский у своїй бесіді при адресових росправах сам виразно сказав, що Русини досі дізнали від основних законів самі тілько „неприятности“, що при теперішній конституції Русини просто віддані в руки своїх противників, що руському патриотизмови назначені тісні польскі границі, що навіть органи правительства являються яко орудия противної партиі, що в конець в Галичині не дістає ще хіба польского короля, щоб до крихти знехтувати руську народність. Тим самим п. Ковальский потвердив зовсім недвозначно, що дотеперішна конституция далеко не відповідає интересам руського народу, ані обеспечає єго прав, значить, як довго останеться незміненою теперішна конституция, так довго тріватиме и той невідрадний стан Русинів. В міру, як роз-

Digitized by Google

вивалась конституция що раз дальше в дусі централістичнім, рівнорядно збільшувався безвідрадний стан Русинів. Чому ж се? Чи може для того тілько, що теперішна конституция остається мертвою буквою? Се могли б сказати с певною рацією Чехи про свою минувшість, коли ними правлено без них, коли чеський сойм и рада державна дійствували без чеських послів, без вислуханя волі чеського народу. Але Русини, а именно ті сторонники, котрих заступає п. Ковальский, не тілько що брали уділ в нарадах ради державної, не тілько що причинялись своїми голосами до ухваленя и переведеня устави о безпосередних виборах, тої теперішної підстави виконуваня конституції, але й піддержували неустанно всі ті централістичні правительства, котрі в адміністрацийній дорозі виконували дотеперішну конституцию, и в адміністрацийний спосіб завели в Галичині Раду Школьну, польский язик в школах и урядах и все те, що творить з Галичини заселеної переважно Русинами мало що не справдішне королівство польске. Найпершим сторожем конституції є безперечно правне заступництво народів, взглядно рада державна. Вона именно має, може и повинна дбати про конституцию, вона має право контролі над виконуючою властею, вона може и повинна потягати до одвічальности тих, що (як сказав п. Ковальский) несовістно переводять конституцию. Коли ж дотеперішне виконуване конституції було мертве и интересам народів, а именно Русинів, невідповідне, и коли з другого боку таке виконуване конституції діялось за призволом и підмогою ради державної, то очевидно склад ради державної не відповідав дійсним интересам народів и ті народи не могли в раді державній належно виразити своєї волі и заступати свої интереса. Значить, сама конституция в дотеперішній своїй формі давала можність правити против интересів народу, про те необезпечала належно народніх прав и интересів, не давала ім належного виразу, отже й не була здоровою.

Не входимо у відносини других країв, а беремо на увагу тілько Галичину. Галичина висилає до ради державної 63 послів, між тими: 20 послів з великих посілостей, 13 пос. з міст, 3 пос. з торг. палат, и 27 послів з малих (селянських) посілостей. Пригадати належить, що интереса великих посілостей и в загалі висших станів вже доволі заступлені в палаті панів, котра представляє в парляментаризмі елемент консервативний. Поминаючи питане, чи заступництво народу оперте не на загальнім голосованю але на підставі посілостей и станів може вважатись яко відповідне и справедливе, ми навіть стаючи на становиску маєткової (а не людської) репрезентації, можемо сказати, що мала посілість в Галичині дуже упосліджена супроти великої посілости. Мала посілість займаюча о 15% більше управної землі як велика посілість, оплачуюча більше як два рази стілько безпосередних податків як велика, не маюча ніяких заступників своїх интересів в палаті панів, висилає тілько о 7 послів більше від великої посілости, значить мала посілість навіть с становиска интересів покривджена ординациєю виборчою менше-більше о половину числа послів. В прирівнаню до других країв коронних в Галичині велика посілість найкористнійше заступлена між усіма виборчими клясами. В розмірі до загального числа послів висиланих с кождого краю до ради державної припадає на

Digitized by Google

велику посілість: в Дальмації и Каринтиі $^1/_9$, в горішній Австрії и в Стирії $^1/_6$, в Краіні и Сольнограді $^1/_5$, в Чехах, Моравії, доль. Австрії, Тиролю и Истрії $^1/_4$, а тілько в Галичині, Буковині и Шлезку аж $^1/_3$ часть з усіх послів на заступників великої посілости, мимо того, що власне в Галичині и Буковині перевага числа послів з великої посілости перехилює рівновагу национальности на некористь Русинів. Крім того навіть в самих округах виборчих малої посілости число послів установлене на некористь Русинів. И так 26 польских повітів Галичини висилає до ради державної 10 послів, а 47 руських повітів Галичини висилає тілько 17 послів до ради державної (при чім ще через влученє польского повіту Бжозів Дубецко до округа виборчого Сянок стосунок руських голосів в тім округзі виборчім значно на некористь Русинів змінено). Рівно ж некористно представляється число послів малої посілости до числа послів вел. пос. після соймової ординації виборчої. Число виборців великої посілости виносить 2086 и ті виборці виберають 44 послів, тим часом коли ціла маса дрібних посідачів оплачуюча більш як два рази стілько податків, як великі посідачі, виберає тілько 64 послів. Великі посідачі творять враз з людностю замешкалою на двірських обшарах 4% цілої людности Галичини, людність (90) міст Галичини виносить 11% цілої людности Галичини, людність місточок (котрі під зглядом економічним, заробковим и духовим майже зовсім рівняються с сільскими громадами) виносить 9% а людність сіл 76% цілої людности Галичини, так що до ряду интересів заступлених в малій посілости належить що найменше 85% цілої людности Галичини; кажемо: що найменше, бо після справедливости ще й переважаюча часть людности так званих міст в Галичині належить властиво до кляси и интересів малих посідачів и не має ніяких особних „мійських“ интересів. Ясна річ, що в Галичині мала посілість, се б то селянство становить найважнійшу основу и силу краю, що проте група „малих посілостей“ повинна мати найбільше число заступників як в раді державній так и в соймі, бо тілько тоді можна б сказати, що интереса краю и народів в Галичині замешкалих належно заступлені. Тим часом 4% людности Галичини (великі посідачі) виберає до ради державної 20 послів а до сойму 44 послів, — 9% людности Галичини (міста и торгов. палати) виберає до ради державної 16 послів, а до сойму 24 послів, — а 85% людности Галичини (людність малої посілости и маленьких місточок) виберає до ради державної 27 послів а до сойму 74 послів, так що дві перші групи, Русинам чужі а навіть противні, як в раді державній, так и в соймі мусять мати перевагу над послідною групою, отже й над Русинами, значить можуть як саме уставодавство, так и цілу управу (алміністрацию) вести в некористь и на кривду руського народу. Зважившн, що интереса панів крім того заступлені в виключно панській палаті панів, що, дальше, велика посілість заступає виключно интереса польскої народности, а група міст заступає интереса жидівські и по части польскі а ніяк руські, що вконець доперва в групі малої посілости приходить до вйразу руська и польска народність після ії поземельної и людової сили и що власне група селянства як найнекористнійше заступлена як в раді державній так и в соймі, зважившн надто, що селянство маєтково и ин-

Digitized by Google

телектуально упосліджене перед двома першими групами (великих посілостей и міст) на ділі навіть не виберає призначеного ёму числа послів яко заступників интересів селянськоі людности а противно має накинене (всілякими способами и підступами) таких послів, що стоять против ii интересів, — все те зважившн ми приходимо до того, *що як с становиска интересів, так с становиска национального Русини не мають належного їм узнаня и обеспеченя прав и интересів народніх в теперішній конституциі, що Русини після теперішної конституциі віддані під перевагу и пановане чужих интересів и чужої народности, що вконець Русини при тепер обовязуючих ординациях виборчих ані в раді державній ані в соймі ніяк не можуть добитись відповідного в прирівнаню до других народів Австриі розмірного виразу волі свого народу.* А се значить, що Русини не мають ніякого интересу стояти за незмінність и ненарушимість дотеперішної конституциі и за централістичну вірноконституційність, а *що противно вони в интересі своєі народности мусять бажати зміни конституциі відповідно до прав и интересів руської народности именно зміни ординаций виборчих в той спосіб, щоб руський народ в Австриі мав належне ёму заступництво як в раді державній (посередно в делегациях) так и в соймі.* Для того Русини, отже й руські посли, не повинні и не можуть лучитись с тими, що бажають удержати status quo (стан теперішний) для Русинів зовсім невідрадний, а повинні лучитись с тими, що домагаються зміни конституциі відповідно до интересів и прав народніх. Тілько на підставі справедливих ординаций виборчих можна надіятись відповідного заступництва интересів и прав народніх.

В теперішнім складі річей питане федералізму а централізму не має для Русинів великого интересу, бо як довго истнують теперішні ординациі виборчі (некористні для Русинів), так довго Русини и в раді державній и в соймі ніяк не можуть добитись належного ім становиска и заступництва своіх интересів. Чи рада державна чи сойми будуть мати більший круг діяльности, се в нічім не змінить долі Русинів, бо як там так и тут Русини не маючи належного заступництва не можуть зайняти відповідного ім становиска и мусять підпадати несправедливій майоризациі.

На перший погляд видається справедливою теза п. Ковальского, що Русинам випадає стояти по стороні Німців-централістів и противитись розширеню автономиі країв. Німці мають певний интерес не давати всего Полякам и в міру своєі борби с Поляками піддержувати Русинів. Німці творять переважну парляментарну більшість над кождим иншим народом в Австриі и для того можна по Німцях сподіватись більшої ласки для Русинів, як по Поляках. Се зовсім справедливо, що коли поставити питане так: чи Русини мають здатись на ласку Німців чи на ласку Поляків, відповідь мусить вийти в користь Німців. Однакож не треба забувати, що Німці, може мимо волі, змушені „видавати на луп“ Русинів Полякам. При теперішних ординациях виборчих число польских послів є так велике, що Німці бажаючи вести діло в державі після своєі вподоби мусять позискати Поляків для себе. Ціну сего позисканя Поляків творять Русини. И новійшими часами піднявся голос в Allg. Augsburger Zeitung, що подає Німцям таку раду: „Німці

Digitized by Google

в Чехах загрожені. Зробіть мир с Поляками, дайте ім уступства и змайорізуйте при помочи Поляків ваших найнебеспечнійших, бо найблисших, ворогів: Чехів". Поляки ніколи не відзначались такою платонічною любовю Славян, щоб для власної користи не офірували свого найщиршого друга, с котрим вчера ще цюлувались. Впрочім, які б там ні були вигляди на будучність, ціла дотеперішна история дружби Русинів с централістами промовляє против тези п. Ковальского, бо се ж ніхто инший як самі Німці-централісти „видали Русинів на луп Полякам".

Як довго Русини будуть операти свою державно-правну політику на жебранині ласки чи у Німців чи у Поляків, так довго останеться їх доля безвідрадною. При дотеперішнім складі річей Русини ні в раді державній ні в Львівськім соймі не мають захисту для себе. Живущу силу свого истнованя мусять Русини, як кождий нарід, черпати с себе самих, отже передовсім здужати до того, щоб змінити несправедливі, ординаціі виборчі и дати Русинам належне ім число парляментарних заступників. Як відомо и Чехи домагаються такої зміни и другі славянські народи Австрії, з виімкою одних Поляків, вважають зміну ординаціі яко conditio sine qua non. Так нам здається, що після висше наведеного стану річей в питаню зміни конституціі — ростверається перед Русинами доволі ясна дорога, якою вони мають ступати на перед, а та дорога зовсім не веде до обозу централістів.

(*Конець буде.*)

По зборах „Рускої Ради".

Гомонять, поки ляхи не почують. Ох, старі голови та розумні; *химерять - химерять, та й зроблять з леміша швайку!* Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну, треба зъісти: плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що́ купували; грошам не пропадать! А то думають — думають. ні в голос, ні мовчки; а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що́ нам за рада? Чом вони не дзвонять?....

Т. Шевченко.

Зараз по виборах до ради державної писали ми в „Правді" (за місяць Липень): після так сумних подій прийшла крайна пора до рішучого повороту в нашім житю народнім. Русини виперті майже зовсім с парляментарного житя мусять дбати о своє політичне истноване иншим способом и перш усего взятися до основної и трівалої організаціі своіх сил. Ми були б раді, щоб по́чин до такої організаціі вийшов с котроі небудь сторони, але щоб вийшов як найскорше. Ко-

Digitized by Google

жда проволока сполучена з великою шкодою для народнёї справи. Сего почину, здається нам, годі тепер вже вижидати від тих, що стоячи досі на чолі такої організациі, омертвили ії и мимо зазивів переспали найважнійшу пору безчинно. Тим самим вже дали вони доказ, що нічо в світі не може їх вирвати с тої бесчинности и що вони вже вповні належать до историі. Діло мусить роспочатись живими людьми з живими..... Яку форму має прибрати ся наша організация політично-народня, се для нас річ меншої ваги. Ми отверто визнаємо, що були б дуже раді, коли б товариство „Руска Рада“ могло переродитись и обновитись в такий живий організм..... Тепер представляє Р. Рада мертвий и бездільний організм. До ёго оживленя треба конечно радикальної обнови сего товариства; треба щоб в ёго вийшли нові, живі елємента, котрі б сполучились з живими силами сего товариства и таким способом, даючи приклад згодливого сполученя Русинів до політичного діланя, сталися осередком притягаючим до себе всі животні сили Русинів“. Не перший се відзив с сторони народовців до згоди всіх Русинів и до діла. Як давнійше, именно по виборах до сойму, р. 1876, так и тепер, поминула праса старої партиі сей відзив мовчанем. Одна Коломийська „Р. Рада“ „удивилась“ згодливости народовців и викрутасом — вихилясом сказала, що нам ані зъізду всіх Русинів ані спільного товариства не потреба, а ми здиблемось и без того на одній дорозі, коли тілько будемо для добра народу працювати. Не так думав загал. Ще підчас виборів Русини обох партий золочівської окресности виразно поєднались в тім, що Русини конечно мусять получитись, що народовців належить прийняти до „Рускої Ради“ и до всіх инших товариств старої партиі, и що тілько спільне згодливе діланє всіх Русинів, сильна, жива їх організация може вирвати Русинів з упадку. П. Геровський прийняв на себе обовязок перевести се діло організациі Русинів обох сторонництв у Львові. Ще явнійшою була маніфестация Русинів тернопільскої окресности. По спільних нарадах відкликались Русини тернопільскої окресности в відозві до виділу „Ради Рускої“, щоб він приймав в члени товариства всіх Русинів без взгляду на їх партийну приналежність, колй тілько вони яко Русини заявляються и яко такі виступають. Ту відозву підписав також и о. Наумович. Рівночасно відклйкались вони звісною відозвою до всіх Русинів, в котрій рішучо виказали потребу згоди и сполученя обох сторонництв. „Рускій Сіонъ“ орган стоячий зовсім далеко від сторонництва народовців прилюдно сконстатував, що згоди бажають усі Русини и що тілько деякі особи у Львові стараються не допустити до згоди, але що мимо того, здається, добра воля возьме верх над злобою.

Як би там ні було, а се стало ясним, що серед загалу старої партиі силою подій послідних часів наступив поворот в користь народовців а именно їх політики о власних силах народніх. Як небудь політична діяльність народу ще не вичерпує усего змісту народнёго житя, то все ж таки поле політичне здавалось всім яко найвідповіднійше для спільної діяльности Русинів, раз для того, що стара партия сама вже доволі пересвідчилась о безхосенности своєі дотеперішної політики и не має иншего вибору, як цілковита смерть або спільна праця

Digitized by Google

в народовцями, а по друге для того, що дальша акция політична Русинів є найблисшим и найбільше пекучим питанем для всіх Русинів. То ж мимо ураз стілько разів с сторони „Р. Ради“ дізнаних, кидаючи в непамять цілу историю нечесних поступків против народовців, с патріотичною офірою свого особистого чувства, прихилились народовці до зазиву тернопільских Русинів и часть народовців зголосилась до виділу Р. Р. в члени сего товариства. Що́ хотіли сі народовці (числом около 30) тим чином осягнути? Мале число народовців зголошуючихся в члени Р. Р. ясно свідчило о тім, що народовці ніяк не задумували перевагою голосів здобувати Р. Ради и брати ii в свої руки. Морально Р. Рада рівналась зовсім мертвому організмови збанкрутованих політиків. Се була руіна двайцятилітної „вірноконституційної“ (а радше вірноміністеріяльної) блуканини Русинів, котрій навіть послідні збори товариства им. Качковського відказали своє довіріе. Таким чином — ні материяльні вигляди, ні слава, ні вплывовість, ні история Р. Ради не приманювали народовців до сего товарпства. Р. Рада була подібною до тих руін колишнёі святині коло Дому Народнёго, котрі без нової праці и нових материялів ніколи не стануть святинею народнёю. Але се було поле, на котрім дійсно всі Русини всіх сторонництв найскорше и найлегше могли и повинні були станути до спільної праці для добра свого народу. На кождім иншім полю нашого народнёго житя, в кождім иншім руськім товаристві: чи то в Домі Народнім або в Ставропігиі, чи в Матиці або в товаристві им. Качковського, чи „Р. Кассин-і“ и т. д. — могли б повстати непоконані перепони задля ріжниці поглядів наукових, літературних, народніх, товариських, а навіть чисто формальних, правописних, задля недóвіру, маєткових обав и підозріня и т. д. Тілько в Р. Раді, призначеній дбати про теперішне політичне житя Русинів в Австрії уставали всі ті перепони. Не тикаючи своіх наукових, літературних и правописних поглядів, не тикаючи навіть поглядів на межинародне становиско Русинів яко самостійного народу, могли тут всі Русини „всіх языків и партий“ згідно взятися до діла: положити тверді основи політичного здвигненя и розвою Русинів в Австриі. Тут була згода можлива без попередних угодових спорів и договорів, бо ціль була спільна: політичне житя Русинів в Австриі, а з другого боку ні одно сторонництво не потребувало зрікатись свого житя. Противно кожде сторонництво могло розвивати дальше свою діяльність и ділами доказувати рацию свого истнованя. Зголошуючись в члени Р. Ради *не жадаючи від противної стороны ніяких уступок в користь свого сторонництва,* освідчаючи безусловно свою готовість працювати на політичнім полю для добра всіх Русинів в Австриі спільно з Русинами всіх инших сторонництв, *народовці тим самим дали доказ, що дбають над усе о добро цілого руського народу, що ніяк не хочуть викликати борби сторонництв и переносити ii там, де мимо истнованя ріжних сторонництв спільна и згодлива діяльність всіх Русинів можлива,* а з другого боку хотіли народовці, щоб Р. Рада рішаючи над прийнятем сеі малої части народовців до Р. Ради заявила світови, чи и о скілько дійсно вона має на оці добро руського народу и чи справді бажає вона згоди між Русинами хоч би тілько на тім полю, де така згода вже тепер була можлива а навіть конечна, —

Digitized by Google

щоб вконець Р. Рада заявила, чи и о скілько заступає вона гадки и пересвідченя старорускаго сторонництва, котрого так переважаюча часть на чолі з многоуважаємими патриотами, як „Слово“ виразно назвало авторів тернопільскої відозви, освідчилась за згодою и сама візвала народовців вступати в члени Р. Ради? — Що могли ті народовці осягнути в Р. Раді? В найлучшім разі могли вони висказати перед фізичною перевагою зборів Р. Ради свої гадки, свої ради, свої пляни до будучої політичної діяльности Русинів в Австриі. Чи програма народовців що до будучої політичної діяльности Русинів зла чи добра, се могла рішити Р. Рада перевагою своіх фізичних голосів зовсім після своєі вподоби. Коли рада народовців була б зла, то вона свідчила б о політичній недоспілости сего сторонництва, коли ж би вона була добра, то вона причинилабся тілько для добра у с і х Русинів. Тут отже була можлива тілько чисто интелєктуальна конкуренция в подаваню найлучших способів поправи політичного побуту Русинів в Австриі. Правда, невелике число тих народовців могло заявити в тім ділі свою интелєктуальну силу, могло віднести моральну побіду, але така побіда найлучшої програми ратунку Русинів се побіда всіх Русинів а не тілько одного сторонництва.

Який же конець взяла роспочата акция?

Перш усего виділ Р. Ради удає, що ніби то не розуміє властивої цілі відозви тернопільских Русинів. Замість відповісти на питане: чи виділ Р. Ради прийме в члени товариства таких Русинів, котрі м а ю т ь в с і статутом Р. Р. приписані в и м і н к и але належать до сторонництва народовців, — виділ Р. Ради перевертає и пропускає слова відозви и каже, що він не може запевнити, що прийме к о ж д о г о Русина препорученого двома членами! Замість вияснити, чи вважає він партийне становиско Русина яко перешкоду до прийнятя, виділ Р. Ради ховається за параграф, щоб не дати на те ніякої відповіди! Відтак виділ Р. Р. не приймає ні одного з зголосившихся Русинів-народовців, а рівночасно блахманить світови очі, що він бажає згоди! Виділ, що нарушив статут товариства в ёго найголовнійших точках, бачить в відозві тернопільских Русинів нарушене статуту! Allzu pfiffig macht dumm!

Відтак виступає офіцияльний орган виділу Р. Р. — „Слово“. Ми зачнемо від слів сего органу: „Кто хочетъ и искренне желаетъ примиренія, тотъ старается приготовляти путь для тогоже“. Чи ж приготовляло „Слово“ або виділ Р. Р. сей „путь“? „М ы, поученыи опытомъ, м о л ч а л и — пише „Слово“ — ожидая дальшого хода мнимого примирительного проекта!“ — значить „мы („Слово“) не старались приготовляти путь — мы не желали примиренія“. И дійсно „Слово“ мовчало до послідної хвилі завзято, мовчанєм хотіло забити піднесену гадку згоди, — мовчало аж поки голос поважної части староі партиі не озвався у дверей Р. Ради покликом: згода! Тоді доперва не „искренное желаніе примиренія“ але страх перед згодою всіх сторонництв Русинів опанував „Слово“. Страх збільшився, коли між підписами відозви до виділу Р. Ради появилось имя многоуважаємого о. И. Наумовича, роспука доходила до крайности, коли ніхто з многоуважаємих на провінциі не обзивався против згоди. Виждавши до послідної хвилі

Digitized by Google

хапається „Слово“ оригінального маневру. На иншім полю так нещаслива фантазия г. М-ва переносить ёго з бюра редакціі „Слова“ в „русскую окрестность“ и там укладається жалобний акт против народовців. „Слово“ заміщує ёго в Ч. 121 з додатком слідуючої характеристичної сентенціі: „До сихъ поръ мы понимали примиреніе съ противникомъ, съ непріятелемъ русского народа, н о н і я к ъ с ъ с в о и м и!...“ Значить, „Слово“ et Comp. може пійняти и приготовляти згоду з ворогами Русинів, с Поляками и жидами, але згоди Русина з Русином, брата з братом, — сего „Слово“ ніяк не може пійняти! Sapienti sat. И ми могли б звільнитись від дальшого розбору словістичної жалоби против народовців, коли б не те, що п. адвокат виділу Р. Р. узнав за відповідне на зборах Р. Р. повторити мало що не до слова цілу ту жалобу. Ми піймаємо, що страх має великі очі а конечно й неменші уха, для того ми не раді прикладати строгих правил льогіки до виводів „Слова“ „исполняющого непріятную должность страха ради.“ Але як би ні багато могло числити „Слово“ на поблажанє своєі публіки, все ж таки и льогічна аберация повинна мати свої певні границі бодай задля прилюдного сорому. На вступі говорить „Слово“, що ніяк не розуміє згоди с своіми, а піймає тілько згоду з ворогами, відтак дальше виводить, що народовці не свої а непріятелі Руси и заключає, що для того знов не піймає згоди з народовцями; раз говорить, що поклик за згодою всіх партий росширений між галицько-руською интелігенциєю и народом, що „нѣтъ никого, кто не хотѣлъ бы искренного примиренія — найбольше, безъ малѣйшого сомнѣнія, желаетъ такого примиренія Общество „Р. Рада“ — а зараз за тим говорить, що „проектъ примиренія поднесенъ лишь для формы“, що „примиреніе невозможное“, що „даже не возможно серьезно говорити о примиреніи“; раз виходять народовці ворогами руського народу, а зараз за тим говориться, що вони „пропагуютъ народный и литературный сепаратизмъ“, значить, именно й пропагують розвій руського народу; раз вирвався Фялковський на зборах товариства Качковського за „совѣтомъ интелигентныхъ членовъ собранія, между прочимъ и пишущого строки „Слова“, а дальше таки виказується, що він вирвався без підмови, раз біло раз чорно — як тілько треба. Отсю мішанину путаниць доповняє г. М. ще перекручуванєм фактів. Спростованє тоі крутанини „Слова“ появилось ще перед зборами Р. Ради в осібнім листку печатнім, де поміщено: Мнѣніе о. Качалы о вѣдповѣды выдѣлу „Р. Рады“. — Поступованє выдѣлу Р. Рады що до прійманя членовъ — и поступованє „Слова“.

Відкликуючись до сего спростованя ми позволимо собі ще тілько додати кілька уваг. Дуже справедливо замітив ВП. о. Качала: коли би завзятий Поляк, котрого интересом єсть, щоби межи Русинами до порозуміня не прийшло ніколи, хотів Руси шкодити, не міг би нічого гіршого видумати, як суть артикули „Слова“ „Львовъ з 6 (18) Ноября (Ч. 121) — отъ редакціи и „Изъ русской окрестности“ г. М-ва. Чи розважила редакция „Слова“ и виділ Р. Ради, на яку небеспечну дорогу ступають вони хапаючись рекримінаций против народовців, — и то рекримінаций з явним пятном неправди и злоби? Чи ж народовці не можуть на те відповісти справдішними дуже тяжкими рекримінациями против „Слова“, виділу Р. Ради и іх прихильників? Чи ж се

Digitized by Google

неправда, що горстка честилюбних проводирів тероризмом виперла народовців з Матиці, викинула „Руску Бесѣду“ з Народнёго Дому и змусила народовців заснувати осібне товариство „Просвіту“? Чи не спроневірились ви програмі „Рускоі Ради“ з р. 1848? Чи не окричали ви ворогом Руси о. Качалу, котрому нині ціла Русь віддає добрезаслужену почесть? Чи ж не виклинали ви „Просвіти“ и „Січи“, де теперваші сини и велика честь колишних ваших прихильників лучиться разом з народовцями, щоб мимо вас працювати для добра нашого народу? Чи се народовці вели ту політику, котру ви наконець самі кидаєте, скомпромітувавшись нею до крайности? Чи не денунціювало „Слово“ цілої партиі народнёі Русинів яко соціялістів-нігілістів? Чи „Слово“, „Наука“ и колом. „Р. Рада“ не вели и не ведуть завзятої борби против руськоі академичноі гімназиі, против руських книжок школьних и чи не помагають ворогам Руси виперати руський язик из шкіл?

Але не хочемо наводити всіх хоч би тілько головнійших тяжких провин тих людей, що нині голосяться неомильними и єдиними Русинами. Ми хотіли тілько вказати, що коли хто може мати право до справедливих рекримінаций, — то певно не проводирі старої партиі и іх причепи. Коли ми наставали на те, щоб залишити взаімні рекримінациі, то певно не для того, щоб вважали ми рекримінациі „Слова“ et Comp. хоч троха справедливими, але для того, що в загалі така дорога не веде до згоди и до спільного діла. О чім же ж свідчать неправдиві заѣиди г. М-ва? Чи погадав г. М. що кидаючись на п. Желехівського за тоаст в честь Крашевського він зневажив Ивана Тургенева и всіх тих Славян, що пили здоровля Крашевського? Та чи не порадно було г. М-у перш усего росправитись с своіми „русскими органами“, що тепер кричать не тілько vivat Kraszewski але навіть vivat Polonia...? Коли г. М. так піймає теорию гр. Голуховського, що він бажав в XIX столітю розвивати руський (малоруський) народ, руський язик и руську літературу яко самостійний організм від польского и московського відрубний, то ми скажемо отверто, що народовці зовсім не відказуються від тоі теориі вже в дуже великій части осущеноі, — додамо тілько, що ся теория не сотворена гр. Голуховським але самим руським народом, котрий дав и дає докази своеі самостійноі жизненности, и що ся теория становила першу точку всіх Русинів „Рускоі Ради“ з р. 1848, про що „Слово“ et Comp. тепер якось забувають називаючи ту програму староі „Рускоі Ради“ ділом ворогів Руси!

Г. М-ву маячиться, наче б то теперішний московський літературний язик був той самий що староруський язик. Але ж Г. М овъ, хіба ж ви не чули нічогісенько про пережиту Ломоносівщину, про Карамзинщину, хіба ж ви хочете с слави розвінчати Пушкіна, Бѣлінського, Лермонтова, хіба ж ви хочете назвати цілу нову літературу московську тож само польонофільскою и ділом гр. Голуховського, бо й вона давно вже покинула пута „древне-русскаго языка“ и раз в раз зближається до живого слова московського народу? Чи читали ви Г. М-овъ коли небудь справді многоуважаємого Максимовича, котрий не мав ніякоі звязи з гр. Голуховським и з Радою Школьною а мимо того ось яку дав вам раду: „Достоинство народныхъ пѣсень вполнѣ признано только въ нашъ вѣкъ, когда и литературный или письменный языкъ (русскій

Digitized by Google

=московський) *такъ усовершенствовался черезъ приближеніе къ живому, естественному народному языку Русскому, отъ котораго такъ далекъ былъ книжный языкъ Русскихъ писателей прошлаго вѣка.* Тредьяковскій, котораго стихи такъ непрекрасны, народныя пѣсни называлъ подлыми; между тѣмъ, какъ Пушкинъ *лучшимъ щегольствомъ* для своихъ несравненныхъ стиховъ *почиталъ выраженіе народное* и очень любилъ свои піесы, написанныя въ народномъ вкусѣ; а Мерзляковъ и Баронъ Дельвичъ пріобрѣли себѣ славу, подражая народнымъ пѣснямъ въ своихъ пѣсняхъ, изъ которыхъ нѣкоторыя въ свою очередь сдѣлались народными. Вѣковый опытъ нашего Русскаго стихотворства долженъ послужить въ урокъ для писателей Червонорусскихъ. *Пусть они избѣгаютъ искуственнаго словосочиненія и стихосложенія!* Живая литература *у нихъ можетъ процвѣсти только на ихъ* **народномъ, живомъ языкѣ:** пусть они всѣ изучаютъ его въ народныхъ пословицахъ, поговоркахъ, сказкахъ и еще болѣе въ пѣсняхъ Малороссійскихъ, особенно Украинскихъ, гдѣ народное выраженіе процвѣло съ найбольшею силою и красотою". Чи понятно тепер вам г. Мовъ, що питанє о язиці, літературі и о шкільництві є справді питанєм науки а не питанєм уличним, над котрим могли би рішати перші ліпші люде, будь вони „богаті міщане" а не селюхи, будь вони сурдутові малоуки? Чи понятно вам для чого ми не можемо „ни Фьялковского, ни Н. Огоновского, ни даже Маркова" узнати компетентними судія ми в тім так важнім питаню над Дром Омеляном Огоновським, проф. Партицьким, проф. Верхратським, проф. Романчуком и т. д.? Чи понятно вам, що значить ваша лепетанина о „исковерканіи" язика в школьних книжках, що до осуду язика и літератури за мало бути „богатим селянином" и „бывшимъ почти на всѣхъ собраніяхъ нашего Общества"? Чи читали ви суд росийських учених о вашій язиковій мішанині, чи забули ви, що ви ж самі не давно прилюдно в „Слові" признались, що не пишете „настоящимъ русскимъ" языком, значить уживаєте якоісь мішанини, котрою ніхто в світі не говорить? Усе бурити а натомість нічого не ставляти — се ж именно значить бути ворохобником. Для того то ми були в повнім праві назвати ворохобниками ту горстку людей, що на зборах тов. им. Качковського в Станіславові піддали и горячо боронили демонстрацийний внесок против руських книжок школьних и збаламутили цілий загал людей зібраних на тих зборах. „Горстка ворохобників — — баламутить несвідомий гурт людей и поривае сей гурт до демонстрації против власної народности!" — писали ми в инкримінованім Р. Радою артикулі. Ми бачили, що ви дуже богато річей не піймаєте, тож и не дивуємось, що ви et Comp. не могли пійняти, що тут горстка ворохобників поставлена супротив цілого загалу зборів обаламученого тою горсткою ворохобників. Нам мало діла до того, що та горстка ворохобників идентифікується тепер с цілим загалом членів зібраних в Станіславові; однакож ми хочемо о загалі членів товариства им. Качковського далеко користнійше думати и для того не идентифікуємо загалу товариства с тою горсткою нещасливих людей, бо аж надто маємо доказів, що не все те є виразом загалу старої партиї, що через баламуцтво або тероризм виходить яко ухвала чи в Р. Раді чи в товаристві им. Качковського.

Digitized by Google

Ми не будемо дальше розберати виводів „Слова“, а стверджаємо тілько на підставі власних слів „Слова“, що сей офіціяльний орган виділу Р. Ради, промовчавши до послідної хвилі, доперва перед самими зборами виступив с цілим запасом клевети против народовців, щоб унеможливити згоду між сторонництвами Русинів в Р. Раді.

Як немило вразили ті напади „Слова“ навіть людей с старої партиї, се вказує відповідь о. Фортуни оголошена в „Слові“, котра виразно назвала сі словістичні напади „олѣемъ доливанымъ до пламени розгорѣвшихся споровъ народнорускихъ на утѣху нашихъ враговъ“ и ще раз з нáтиском піднесла, що тернопільскі Русини с цілою свідомостию свого поступку взивають всіх Русинів до згоди без згляду на літературні, правописні, язикові и т. п. ріжниці поглядів и вижидають осуденя тої згоди від Р. Ради. Редакция „Слова“ в клопоті скинула всю одвічальність на г. М-а, виразила своє „полное согласіе“ з о. Фортуною, але таки незадовго знов помістила такі самі напади г. М-а в слідуючім Ч-лі, а надто заповіла „голосъ отъ Скалата — sine ira et studio о сближенію нашихъ партій“, котрий мав підперти редакцию „Слова“ в борбі с тернопільскими Русинами. Дійсно в сам день зборів Р. Р. оголосило „Слово“ голос о. Наумовича. О. Наумович признає, що підписав „заявленіе тернопольскихъ Русиновъ, *что бы во виду общого собранія Русской Рады во Львовѣ въ члены ея принимати Русиновъ всякихъ партій.* Самого того заявленія я не читалъ и подписалъ въ доброй вѣрѣ, что подписали его другіи извѣстныи мнѣ патріоты наши“. Відтак виясняє о. Н. що вважає незгоду яко головну причиину сумного стану Русинів, що з давна бажав и бажає, щоби „мы всѣ дѣти Червоной Руси подали себѣ дружно руки — и не отъ теперь, но давно былъ за сближеніемъ къ себѣ нашихъ партій“ и що радісно витає як „нынѣшная Русь молодая, познавши якій вредъ для народного дѣла вышелъ отъ того роздѣла, выступаетъ съ своею програмою: соединеніе всѣхъ силъ — на страхъ врагамъ“. Але дальше пише, що він не сподівався, щоби немногі „господа — проводиры“ (під чим розуміє львівських народовців-Русинів) „могли теперь рѣшитись убѣгатися о принятіе въ Русскую Раду, что бы то могло статись безъ урона ихъ діяметрально-противныхъ засадъ, громко заявленыхъ передъ свѣтомъ“. Позаяк однакож народовці зробили сю несподіванку о. Наумовичови, то він освідчає „что въ настоящее время примиреніе нашихъ партій на цѣлой лѣніи еще не возможно“!

Лучалось досі, що неписьменні люде звинялись з недодержаня писемного зобовязаня не раз тим, що не знали на що дали підпис, але щоб в сей спосіб могли звинятись корифеі с претенсиями на первенство між цілою интелігенциею своєі партиі, се дійсно факт досі не бувалий. Справді тяжкий се закид против тих тернопільских Русинів, що виеднали підпис о. Н. на відозву до виділу Р. Ради. О. Наумович покликується на довіріе до тих Русинів и на те, що він дав свій підпис в добрій вірі, значить ті Русини надужили ёто довірія! Однакож сам о. Н. знав, що підписує відозву до Р. Ради того змісту, щоби сей приймав в члени Р. Р. Русинів всяких партий, щоби проте партийна приналежність Русина а именно приналежність до партиі народовців не

Digitized by Google

була перешкодою в прийнятю до Р. Ради, — а се ж именно була головна и єдина ціль сеї відозви и крім сего нема в ній ніякого иншого жаданя! Щó ж значить та поправка о. Н. в „Слові“? Чи ж о. Н. не знав ще перед відозвою тернопільских Русинів, що народовці брали уділ в укладі руських книжок школьних, що ціла народня партия уважає книжки школьні в живім руськім язиці народнім яко conditio sine qua non розвою Русинів, чи о. Н. доперва від г. М-ва довідався, що народня партия стоїть за самостійний розвій руського (малоруського) народа и так само противиться ёго спольщеню як и омосковщеню та зовсім не ростягає границь Руси аж до Камчатки? О яких же то нових „сожалѣнія достойныхъ событіяхъ“ дізнався о. Н. від г. М-ва, котрі були ёму досі незвісні? Чи ж уклад школьних книжок від десяти літ всему світу звісний? Чи „служеніе подъ русскою фирмою чужимъ богамъ“, котру то клевету кидав сам о. Н. на народовців а відтак сам відкликував и знов підносив в міру того, як треба було усправедливити свою власну непостійність? Чи вконець назване в „Правді“ ворохобниками тих, що підмовляли збір в Станіславові до демонстрациї против руських книжок школьних в користь росийщини и польщини а против интересу руського народу? Всі ті справи були добре знані о. Н. перед підписом відозви, тілько о. Н. помилився в своїм пляні. О. Н. не допускав, що народовці зголосяться в члени Р. Ради и підписуючи відозву тернопільских Русинів думав викувати на місце зужитої збруї польонофільства — нігілізму и т. д. нове оружє против народовців: беззглядної непримиримости народовців. Коли б народовці були не зголосилися до Р. Ради на зазив так поважних патриотів, тоді було б готове смертоносне оружє против народовців: глядіть народовці самі казали, що для ратунку Русинів конечна згода всіх Русинів, ми їх візвали, але вони відкинули згоду нами „великодушно“ подавану, щоб Русь незгодою довести до цілковитого упадку! Оттоді б „громко заявлено передъ свѣтомъ“ непремиримість народовців! Признаємо, що плян був хитро обдуманий, але каже св. письмо: хто мечем воює, від меча гине. Оказалось, що стілько разів виголошувана деклямация о. Наумовича о ёго щирім бажаню згоди усіх Русинів була миляною банькою, котру здмухнув сам о. Н., коли прийшло слово зробити ділом. И не перший се раз так постунає о. Наумович. Р. 1876 по нещасливих виборах до сойму вказали були народовці в „Правді“ на конечну потребу організациї всіх живих сил Русинів до спільної згодливої праці. „Сподіємося, що після так сумного досвіду сполучаться без взгляду на формально-язикові ріжниці всі щирі патриоти до спільного діланя в користь нашого народу, що оживлять своєю діяльностю завмерлі институциї народні и очистять іх від пасожитних завідателів и проводирів, а розбуджуючи всіма силами нове житя и нових працёвників, та дбаючи щиро о просвіту и здвигненє нашого народу, приспособлять лучшу долю нашому народови и охоронять ёго від можливих дальших наслідків дотеперішної недбалости. Єднаймося и працюймо!“ На той наш зазив обізвався о. Н. в Ч. 27 колом. „Р. Ради“ ось як: „*Множество проводировъ даже найприроднѣйшихъ обнаружило свою неудольность диктовати на будучность пляны для убогого нашого народа.* Нужна реорганизація всей нашой роботы! Нужна нова програма для народного

Digitized by Google

житя! Щобы и печать русска за таки, якъ сегорочни успіхи въ политицѣ стидатися больше не мусѣла, должна она сей часъ порозумѣтися, якъ на будучность вплывати мае на всю роботу Руси. Пропоную толерантное собраніе всѣхъ редакторовъ русскихъ, рускихъ и руськихъ во Львовѣ або въ Коломыѣ. Прочь догматизмъ съ политики — житя и свободы больше!“ День сего збору назначила редакция Р. Р. на 27 грудня 1876 у Львові. На те освідчили ми: „Конечність загального збору всіх щирих патріотів для спільного, щирого и однодушного діланя єсть надто видною, щоб ми потребували на те ставити більше доказів; мимо того не відказуємось від уділу в проєктованім зъізді редакторів: спільна нарада всіх редакций при добрій волі може и повинна підготовити осущенє загального зъізду всіх щирих Русинів для відновленя и оживленя нашої діяльности народнёі!“—Коли ж наближався час до діла о. Н. без найменшої причини затрубів до відвороту: „Мы перехопилися и дали поводъ до радости!“ и Р. Р. відкликала проєктований зъізд на „неопредѣлительное время“ и при сій нáгоді Р. Р. ось як промовилась: „заявляємъ, що и въ угодовôмъ дусѣ кореспонденціи ôтъ поважныхъ народолюбцѣвъ получилисьмо, и выражаемъ нашь жаль, если кто намъ злу волю подсуває“. — Так отже теперішний поступок о. Н. зовсім не новий в исторіі ёго політичної діяльности. История виборів до ради державної, бездільність Р. Р. через три послідні найважнійші літа, втрата 12 голосів в раді державній, — се наслідки тої каламутні. Найкраща прикмета кождого чоловіка, а тим більше мужа, котрому вже сам вік и стан и в добрій вірі покладане довіріє значної части старої партиі наказує заховати повагу мужа довірія, — се характер, стійність волі и діла. Подаємо повисші факта під осуд безсторонних людей и здержуємось від дальших виводів що до о. Н. Просимо тілько наших противників, щоб відтак не дивувались, від чого ми не можемо співати похвальних гимнів на честь о. Н., для чого не бачимо в вінцях слави, котрими о. Н. сам (навіть в послідній своій статі в „Слові“) так часто чванiться, найкрасших цвітів: характерности, доброї волі, безкористности и щирости?

Відкликаючись до слів „Слова“: „кто хочетъ и искренне желаетъ примиренія, тотъ старается приготовляти путь для того же“, — ми стверджаємо, що ні виділ Р. Ради, ні „Слово“, ні о. Наумович нічим не старалися приготовити дороги до згоди, але противно ужили всіх способів, щоби не допустити до згоди Русинів и на дальше піддержати розділ партий, а по можности навіть ёго ще більше заострити.

Під впливом так сильної агітаціі против народовців зібрались збори Р. Ради дня 27. листопада с. р. Збори не були так численні як належало сподіватись по важности теперішної хвилі для Русинів. Поминувши питанє згоди, Р. Рада мала ухвалити и світови оголосити нову програму нової діяльности Русинів, вона мала скріпити коли вже не всіх Русинів, то бодай своє сторонництво. Тим часом на сегорічні збори не тілько не явились заступники висшої єрархиі львівської и перемиської, але не явилось також багато с старших патріотів. Зібраних було до 130 членів. Збори вітворив о. Павликів промовою на тему, що Русинам треба випити чашу горя до дна. Устами предсі-

Digitized by Google

дателя просив виділ, щоб не дуже строго судити ёго діяльність. Виділ поставив від себе лиш одну точку на дневнім порядку с. є. точку будучої програми Русинів Р. Р-ди. Виділ пересвідчився, що сила Русинів почиває в них самих. Не треба оглядатись на ніяку сторону, а самим добиватись своіх прав. Русине пізнай себе — буде с тебе. Не треба бути трусливим и малодушним, але треба заявлятись Русином всюди перед урядом, в школі и в дома. Треба уживати рідного язика а не заступати ёго польщиною або німеччиною (ту мав на думці о. П. тих, що свої діти посилають не до руськоі але до німецькоі або польскоі гімназиі а в дома уживають польского язика). Та не досить ще й того. Треба, щоб всі Русини виступали разом як оден муж. Пустім в непамять, що може або що й справді було злим в нашім дотеперішнім поступованю. Оставмо минувше, а розважмо наше тепер и нашу будучність. — По відчитаню справозданя виділу обіймаючого цвітисту прикраску трилітноі исторіі неудач и бездільности виділу Р. Р. забрав голос проф. Романчук. Бесідник відкликався до пословиці наведеноі о. П.: „Русине пізнай себе, буде с тебе“. Отже сій пословиці не відповідає справозданє и діяльність уступаючого виділу. Не щоби робити рекримінаціі, але щоби пізнати себе, пізнати свої хиби, причину зла и сумного стану Русинів, треба розглянути минувшість безсторонно и основно. С того взгляду справозданє виділу недостаточне а по части и невірне. Виділ спихає всю вину всіх неудач на надужитя Поляків и пресию при виборах. Се правда, що такі надужитя и велика пресия були як при соймових так и при райхсратових виборах, але так само були надужитя и пресі и давнійше, а преці вибори лучше випадали. Видко були ще й инші причини неудач, котрих виділ не поясняє. Виділ не розвивав відповідноі діяльности. Виділ звиняєся тим, що більша часть виділових була в райхсраті, але ж ті самі виділові належали и до виділів инших товариств, як Дому Нар., мимо того вони брали уділ в діяльности тих товариств, тілько виділ Р. Р. нічого не робив. За те почисляє собі виділ в заслугу старанє о заложенє у Львові руськоі народноі школи; але ж в тім згляді більша може заслуга невиділових а именно Русинів м. Львова, що самі внесли о те просьбу. Виділ доперва тепер прийшов до того, що не треба оглядатись на чужу поміч, хоч до сего пересвідченя міг и повинен був дійти далеко вчаснійше поучений досвідом. Але чи ж и тепер поступив відповідно до сего пересвідченя? Не треба рахувати на чужу поміч але на себе самих, отже й старатись, щоб ми були сильні, зъединені, скріплені разом. Вірний тому пересвідченю повинен був виділ хоч тепер старатись о сполученє всіх Русинів, бо незгодою найбільші народи руйнуються, а тим більше Русини числом и силами не так то дуже богаті, щоб аж іх марнувати, або й зовсім відкидати. Тож треба було старатись, щоб тут станули разом всі Русини всіх сторонництв. А що ж зробив виділ? В тяжкім для Руси часі більше як 30 Русинів другого сторонництва з ріжних фахів, представляючі велику силу интелектуальну, знані с патріотизму и працёвитости перші подали руку до згоди и кидаючи в непамять всі давнійші урази и спори зголосились в члени Р. Ради. И ото виділ Р. Ради відкинув тих Русинів, між ними навіть таких людей, котрим (як о. Танячкевичови) був обовязаний до вдячности за

Digitized by Google

те, що при виборах до Ради державної зрікся кандидатури на посла в користь члена виділу Р. Р., хоч міг сам легче перейти як сей. Ті Русини відкинені виділом Р. Р. не хочуть дальше відкликатись, бо вони зробили усе, навіть може більше, як ім їх честь позволяла. Кілька літ тому назад викляв збір Р. Ради товариства „Просвіту“, „Бесіду“ и „Січ“ — а нині мимо того сі товариства не тілько розвиваються але многі з нас, тут зібраних, самі належать до „Просвіти“, сини членів Р. Р. засідають в виділі „Січи“ и „Січ“ дала притуловиско розбиткам правительством розвязаної „Русскои Основи“. У Поляків єсть приповідка: mądry Polak po szkodzie, але у нас здається йде до того, що Русин и перед шкодою и по шкоді не приходить до розуму. Замість того, щоб зъєднати разом всіх Русинів, щоб світови заявити нашу силу нашою єдностю, Р. Рада стоїть нині на тім становиску, що противники наші сміло и справедливо можуть сказати, що Р. Р. не репрезентує цілого народа а лише одну партию! — Відтак забрав голос о. Грабинський в обороні фаталізму Русинів. Ми не самі зайшли туда, де стоїмо нині, а привели нас до того обставини! Нещасте Руси є наслідком польскої цивілізациі. Що до партий заявляє бесідник, що Русин не повинен мати партий. Народня партия повинна була доказати ділами, що вона „русская“. По 100 літах під Австриею дожили Русини до того, що Русинови можна бути тілько свобідним рабом. Сёгодні наші народні и економічні діла стоять так, що коли дальше так піде, то для нас нема иншого виходу, як тілько вивандрувати.

П. Лев Шехович поясняє, що власне факта згадані попередником виказують потребу згоди всіх Русинів, щоб спільними силами видвигнутись с сумного стану теперішного. Виділ Р. Р. не прийняв в члени людей, котрі могли б дуже придатись до праці в сім товаристві. Між тими неприйнятими єсть люде ріжних заводів, великого патриотизму, невтомимої працёвитости, юристи, професори, священники. Коли зволите, я прочитаю їх имена. (Тут підіймається с сторони Словістів галас и крик: не хочемо, не треба! так що через хвилю бесідник не може прийти до слова.) Бесідник указує на велику деморалізацию між Русинами. Відтручується щирих патриотів задля пристрати, а тим часом мовчком поминається, коли навіть високопоставлені особи, як офіцияли консисторії, (в тім місци перервав о. Павликів бесідника ніби то для того, щоб не тикати „личностей“,) вирікаються рущини и складають свої зізнаня перед судом в язиці польскім. Бесідник кінчить свою промову поважним memento, що тілько згода може уратувати Русинів від дальшого упадку. — Вконець виступив адв. др. Добрянський именем виділу. Після ёго гадки виділ в нічім не винен, бо 5 членів сиділо в раді державній и не було комплету. (Але чи ж рада державна трівала через 3 літ неперервно? А впрочім коли 5 членів було дійсно перешкоджених повнити обовязок виділових, чи ж не було їх обовязком як найскорше скликати збори, котрі вибрали б нових виділових?). Дальше силиться Др. Доб. усправедливити виділ Р. Р., для чого не прийняв висше згаданих Русинів-народовців в члени товариства. Др. Добрянський старається передовсім збути се питанє формальною ключкою: не прийняті не відкликались до загального збору— отже нема об чім говорити. По тім відкликається Др. Доб. до ухвали

Digitized by Google

загальних зборів Р. Р. з р. 1870, котрою виклято „Просвіту“ и „Січ“ яко „нерусскі“; зі взгляду на те виділ не був в праві прийняти в члени Р. Р. „людей того направленія“. Ми би могли справді подивляти тонкість виводів Дра Д-го, коли б не одна мала дрібниця. Як то, то виділ Р. Р. був в праві с шкодою товариства а навіть и загалу Русинів дванайцять разів нарушити §. 8 статутів (приписуючий, що загальний збір Р. Р. належить скликати що три місяці) и через 3 літа не скликати зборів, виділ Р. Р. був в праві через три літа занедбувати свої чинности виділові, виділ Р. Р. був в праві годитись з жидами и жидів ставляти кандидатами для Русинів (як се було в Тисьменици— об чім росказано в „Правді“ за Жовтень), а не був в праві годитись з Русинами мимо загального голосу всіх щирих патриотів, мимо відозви тернопільских Русинів, мимо видимої шкоди, яка виходить для Руси з незгоди? Яким же ж ви правом поставили, не то в члени Р. Ради, але яко кандидата на руського посла именем Р. Ради Дра Володимира Ганкевича, котрий не тілько що досі належить до „Просвіти“, але власне в часи проклону Р. Р. на „Просвіту“ був виділовим „Просвіти“, с щирим серцем до послідного свого побуту у Львові повнив сей обовязок виділового и всюди знаний яко щирий народовець? Даруйте ж, що ми не можемо повірити щирости вашої аргументаціи и не дивуйтесь, що такі виводи мусять дуже немило вразити кождого Русина, котрий поважно дивиться на такі сумні обяви.... Дальше підносить Др. Д., що у нас „не возможно розділити политическій вопросъ отъ вопроса литературного — а не принятыи члены всегда ставлятъ на первомъ планѣ языковый вопросъ“. И так підчас нарад над адресою с причини срібного весіля Цісаря и Цісаревої повстали серед зібраних делегатів всіх руських товариств язикові и правописні спори. Ухвала загального збору тов. Качковського против руських книжок школьних визвала рекримінаціі в „Правді“. Що ж би доперва діялось в політичнім товаристві „котре також язиковим питанем займається?“

Над сею відповідею дра Добрянського яко заступника виділу Р. Р. мусимо ще троха задержатись. Перш усего спитаємо, для чого др. Добрянський, коли у ёго була хоч крихта щирости а не одна охота адвокатованя на Р. Р., не представив справи язикової в адресовій комісиі Русинів так як вона дійсно була? Др. Добрянський був наочним свідком, як насамперед висланники „нерусских“ товариств „Просвіта“, „Бесіда“ и „Друж. Лихвярь“ домагались, щоб адресу уложену п. Ковальским в німецькім язиці переложити на руський язик, щоб проте адреса від Русинів не виходила в німецькім язиці, як сего домагались декотрі заступники Дому Народного, Ставропігиі и гр. кат. Консисторіі, але в язиці руськім, за чим також промовляв Др. Добр. и враз з народовцями голосували заступники Матиці (о. Лев.), Р. Ради и Акад. Кружка? А коли відтак ухвала запала перевагою голосів за руським язиком, тоді проф. Романчук поставив слідуючий внесок: „зі взгляду, що тут зібрались всі сторонництва Русинів, між котрими як відомо заходять також язикові и правописні ріжниці, так що с тої причини могли б тут повстати спори и довгі росправи, вношу, щоби для усуненя правописних споріе адреса була писана правописею граматики Осадці, котра фактично не має ніякої пар-

Digitized by Google

тийної ціхи. Єсть то безперечно найліпша з истнуючих досі граматик руських, яко така загально признана, а з другої сторони тілько в той спосіб можна оминути спори правописні и язикові". Сему внескови спротивився др. Д. покликуючись на те, що він не вчився жадної граматики и більшість старших людей засідаючих в комісії зовсім не знає граматики Осадці, спротивився також о. Лепкий и тим доперва визвали правописні и язикові спори, в котрих знову брали найживійший уділ не народовці але крил. Жуковський, проф. др. Делкевич, др. Костек, о. Лепкий, др. Добрянський. Підчас тої росправи — не проф. Романчук, але другий делегат „Просвіти" промовляючи за внесенем проф. Романчука підніс, що коли не прийме комісия сего внеску — спори язикові и правописні можуть прибрати дуже дражливий характер, бо тоді пр. мусіли б ми також застерегчися против писаня „русский", позаяк автори сего способу писаня надали и надають ёму не так правописне як головно політичне значіне с політичним и словесним становиском Русинів зовсім незгідне, а Русини, именно Русини товариств „Просвіти", „Бесіди" и „Др. Лихваря" не хочуть виступати перед цісарським троном в світлі тих політичних тенденций.

Констатуємо отже, що народовці власне бажали оминути правописне питане и то з уступкою в некористь своіх науково-правописних пересвідчень и що доперва др. Д. и инші викликали ті спори не приймаючи згодливого внеску проф. Романчука, що вконець, коли др. Д. викликав спір правописний, против два *с* промавляли також крил. Жуковський и крил. Маліновський. Та чи ж не оправдав др. Д. теперішними своіми виводами о тісній звязи літературного и політичного питаня, що дійсно народовці мусіли застерегчись против посуджуваня о літературно-політичні тенденциі ознаменовані двома *с*? Всім відома річ, що „Слово" а взглядно о. Наумович, р. 1866 оголошуючи єдність літературну Русинів з Москалями аж по Камчатку и не перестанно голосячи, що Русини приймають „общерусскій-литературный" с. є. московський язик яко свій літературний, стало с того часу писати *сс*, знаменаючи тим свої тенденциі. „Русскій" не означає отже тілько Русинів, але Русинів и Москалів разом яко цілість, „русскій языкъ" не означає язика, котрим говорять Русини, але росийський recte московський язик, єдність „Русскихъ" не означає єдність всіх Русинів, але єдність Русинів з Москалями. *Коли ж др. Д. каже, що літературний „вопросъ" так тісно звязаний с політичним, що ніяк не дасться розділити, значить, що Русини мають стреміти не тілько до літературного але й до політичного обеднаня з Москалями, то ми заявляємо, що такі тенденциі впрост противні Русинам не тілько народовцям, але и всім, що бажають добра и розвою свого народу — и не думаємо, щоби та теория мала багато прихильників навіть між старою партиєю. Узнане народнёї єдности Русинів з Москалями противиться не тілько язикословній и историчній науці, але се єсть просто проневірство програмі Русинів „Рускої Ради" з р. 1848, котра виразно в першій точці узнала руський народ 15-міліоновий яко відрубний зарівно від польского як и від московського* (великоруського) *и своєю головною задачею поставила розвій Русинів яко самостійного народу.*

Хотілисьмо не вірити, але супротив виразних заявлень дра Д.,

Digitized by Google

„Слова“ и о. Наумовича мусимо остаточно признати, що есть маленька горстка людей, котрі пропагують літературну єдність з московською літературою и разом до такого літературного питаня перозлучно вяжуть політичне питанє, а тим самим проневіряться узнаній програмі всіх Русинів з р. 1848. Та нечисленна горстка, вповні заслугуюча на назву ворохобників, завзято виступає против народовців не з инших причин але власне для того, що народовці стоять и дальше хочуть незрушимо стояти за розвоєм Русинів, яко самостійного народу, за розвоєм самостійної руської літератури и вважають омосковщенє Русинів так само винародовленєм як и ополячене. Та котерийка обединителів кидається за те з злостею на народовців, що вони „пропагуютъ народный и литературный сепаратизмъ и враждебно выступаютъ противъ Россіи“ („Слово“ Ч. 121.), що вони „отказались отъ всего, что лишь русское (= московське) и въ XIX столѣтію стали творити якій то новый русскій народъ, русскій языкъ и литературу.“ Тим пояснюється, для чого о. Наумович ставить яко усліве згоди, щоб народовці „не выливали желчи на „Москалей“ и чтобъ не относились враждебно противъ Россіи“; тим також поясняється який то дух и якої „Руси“ носиться в голові тих людей, що хотіли народовцям „дверь отворити на *ширшій просторъ*, въ которомъ носится духъ Старой (?!) Руси“? („Слово“ Ч. 124.) Найже ж кождому стане ясним, що значать в устах сеї котерійки такі слова: що народовці розъєднують „Русь“, „исковеркаютъ русскій языкъ“ и стають ворогами „Руси“ для того, що розвивають питомий руський язик, укладають руські книжкі школьні и дбають про розвій Русинів (а не русских). Однакож в интересі правди констатуємо, що тих літературно-політичних „обєдиняючих“ тенденций сеї маленької котерійки не поділяє не тілько загал Русинів, але й загал Р. Ради, для того то й та котерійка не сміє явно виступити з виразною, рішучою спóвідею своєї віри, а тілько ховається за слова не всім ясні. Використуючи добру віру загалу старої партиї, котрий все ще під „русскими“ розуміє тілько Русинів а не Москалів, воює та котерійка підступом против всего, що йде до розвою Русинів яко самостійного народу. Тим той поясняється, чому именно в очах тої котерійки рус. книжки школь. стали солею в оці: всякому безсторонному ясно, що ті книжки писані язиком руським, якого о. Н. мусить уживати навіть в „Науці“, и що коли б вони навіть справді мали може деякі хиби, то все ж треба признати, що своя свита хоч убога, лучша від чужої хоч може золоченої. Але се річ певна, що книжки школьні для цілої скалі образованя від елєментариих до найвисших шкіл — се незрушима тверда основа розвою самостійного духового житя Русинів — се те забороло против ополяченя и омоскаленя, котре зарівно немиле и польским и московським геґемонам на Руси, се одна з найтвердших основ того „сепаратизму“ Русинів, про котрий згадує „Слово“ яко о „розъединенію русских.“

Тут мусимо згадати ще и про закид денунцияторства, підношений „Словом“. Нам здається, що в тім згляді „Слово“ повинно пожалітись перш усего на себе, а відтак на о. Наумовича и Дра Добрянського, бо не ми се говорили, що Русь єдина від Карпат до Камчатки, не ми покинули питомий руський язик а хопились росийщини,

Digitized by Google

не ми виголосили тезу, що літературне и політичне питанє нероздільні, що отже з літературними общерусским (всероссийським) обєднанєм має разом нерозділимо йти обєднанє політичне. Впрочім майте ту смілість и скажіть отверто, що ви не хочете літературного и політичного обєднаня з Москалями (Великороссами), так як ми отверто сказали, що не хочемо такого обєднаня ні с Поляками ні з Москалями, а ми повіримо тоді вашій рускости. Але поки так не єсть, ми маємо патриотичний обовязок остерігати Русинів так против польонізация як и против омосковщеню Руси. Ми розуміємо, що сій котерійці дуже догідно ховати свої властиві тенденциі, щоб тим легше можна баламутити людей добросовістних и легковірних на слова авторитетів à la о. Наумович, ми для того й піймаємо, чому на зборах Р. Р. такий сик злости вирвався з уст словістичної котерійки, коли проф. Романчук виказуючи безпідставність виводів Дра Д. сказав між иншими: „коли б дійсно питанє літературне не дало розлучитись від питаня політичного, то як же ж мається з австрийським патриотизмом тих, що стоять за єдностю літературнею з великоруським народом отже консеквентно, після слів Дра Доб., прямують також до політичної єдности?“ Тумульт тої котерійки був так шкандальний, що проф. Романчукови не дозволено навіть спростувати тих с правдою незгідних виводів, які Др. Дб. с „Правдою“ в руках силоміць старався вмовити в всіх членів Р. Р. Росправа о неприйнятих 30 Русинах закінчилась тим, що предсідатель ухилив дальшу дебату, позаяк ті Русини не відкликались до загальних зборів. Справа згоди Русинів прийшла ще в другий раз на порядок, коли судія Бучацький поставив внесок, щоби поручити будучому виділови як найскорше переведенє згоди між Русинами. За згодою щиро промовляли о. Левицький и о. Ан. Заклинський. Замітна річ, що против внеску п. Бучацького говорили тілько о. Наумович и Др. Добрянський, перший не впрост але відсуваючи згоду ad calendas graecas, другий збуваючи се питанє формальними взглядами, ніби приписами устави, що не позваляють політичному товариству зноситись з иншими товариствами. Коли однакож п. Бучацький сформував свій внесок відповідно до приписів устави и мимо промови о. Наумовича дуже значна часть всіх присутних членів Р. Р. видимо годилась з внеском п. Бучацького, тоді о. Павликів не піддав сего внеску під голосованє, а заявив тілько в имени будучого виділу, що новий виділ, буде очевидно старатися поступити після того внеску! — хоч новий виділ тоді ще не був вибраний, о. Павликів не знав навіть чи війде в склад нового виділу, а тим менше міг правно промовляти в имени будучого виділу. Ходило очевидно о те, щоб мати вільну руку до такої діяльности, яку виділ Р. Р. досі розвивав. Др. Доб. спротивився також внескови п. Л. Шеховича, щоби старатися по провінциі завязувати політичні товариства, бо на провінциі нема людей „благонадеждних“ и сі товариства моглибся вибити с під абсолютизму и тероризму виділу Р. Р.! Належить додати, що до нового виділу Р. Р. війшли всі члени дотеперішного виділу: О. Павликів, др. Добрянський, Площанський, Петрушевич, Крижановський, Я. Шведицький, Геровський. Історія сего виділу поучає, чого можна від ёго сподіватись для згоди Русинів.

Digitized by Google

Другий важний предмет нарад Р. Р. був внесок виділу о теперішнім стані галицькоі Руси и о тім, що належить на будучність робити. Виділ вніс від себе, щоби 1) жадати рівноправности народностей в дорозі уставодавчій и знесеня адміністративних роспоряджень (о Раді школьній и о польскім язиці в урядах и школах); 2) зміни виборчоі ординації; 3) знесеня рад повітових и 4) просвіти народа. Сей виріб дра Д. був написаний таким справді твердим язиком, що навіть о. Наумович вніс, щоби ту програму виділу переложити на популярний язик, бо инакше ii не буде читав и розумів народ так само як не розуміє „Слова“. „Коли вернуть наші селяне з зборів нинішних до дому,— говорив між иншими о. Н., и іх спитають, що вони тут чули и над чим радили, то я боюсь, що вони не будуть знали нічого сказати. Треба отже програму виділу випечатати осібно в популярнім „слозі“ и розіслати ii всім громадам. Дійсно мабуть задля незрозумілости „слога“ не заберав ніхто голосу в тій справі, хоч та справа була одною з найважнійших. Відтак прийнято ще внесок о знесеню патронату, з додатком (о. Наумовича), щоби право презенти прислугувало громадам а взглядно комітетам конкуренційним. Не знаємо, чи се буде до вподоби нашим священникам?

Ухвалено також вислати депутацию до Цісаря на чолі з Вп. О. Метрополитом, щоб вручити меморандум о теперішнім горестнім положеню Русинів; на внесок о. А. Заклинського ухвалено візвати консисторию, щоби переписувалась з властями по руськи. На закінчене при недостаточнім вже комплєті піднесено справу відклику проф. Барвінського с Тернополя с причини неприйнятя в члени. За прийнятєм промавляв п. Шехович и о. Заклинський виказуючи, що се один з найбільше щирих и працёвитих патриотів и всюди не тілько словом але и ділом заявляється яко щирий Русин. Проф. Барвінський звісний яко автор „Читанки для висшоі гімназиі“ досі єдиного підручника до науки о руській літературі (о котрім свого часу навіть росийська праса виразилась з узнанем), а крім того також з багато инших праць літературних. Мимо того збір Р. Ради не прийняв проф. Б. в члени, а то власне для того, що він уложив руську читанку! Се не сміх а щира правда, бо дійсно єдиним мотивом відкиненя п. Б. було уложенє руськоі читанки! Моторами сего славного попису були Лабаш и Площанський. Difficile est satyram non scribere, але лишаємо и то на стороні, бо оправді таке поступованє обявляє вже признаки невилічимоі умислової слабости. Finis coronat opus...

Посвятилисьмо зборам Р. Ради и справі згоди Русинів може за багато місця, хоч мимо того не моглисьмо піднести ще багато важних фактів. Але наведені факта виясняють доволі наше становиско. Народовці яко живе сторонництво а з ними и всі щирі Русини бажаючі добра руського народу не можуть с фаталістичною резигнациєю безчинно придивлятись ходови діл. Ми не можемо в еміграциі Русинів бачити остаточного виходу с теперішноі безвідрадности. Слідімо бачним оком всі події нашого житя и сповняймо совістно нашу патриотичну повинність народню. История послідних днів була дня всіх Русинів дуже поучаючою.

Digitized by Google

Виявилось, що дуже значна часть старої партиі пізнавши безхосенність дотеперішної політики своіх проводирів и зрозумівши важність хвилі теперішної, неменше як и шкодливість завзятої борби сторонництв межи Русинами, — щиро бажає згоди з Русинами народнёго сторонництва и готова разом станути з народовцями до спільної праці для руського народу в Австриі, лишаючи літературні, язикові и правописні спори розсудови науки и рішеню дальшого розвою.

Виявилось, що серед старої партиі есть мала котерия, котра зовсім спроневірилась первісній програмі всіх Русинів „Головної Рускої Ради“ з р. 1848 узнаючій Русинів яко самостійний народ зарівно від польского як и московського (великоруського) народу відрубний. Та котерия не прямує до виробленя так званого книжного язика через наданє живому руському язикови форм церковного и староруського язика (як сего бажає староруська партия), але старається накинути Русинам московський літературний язик, нероздільно вяже с так понятим літературним язиком політичне питане и в той спосіб старається ступнево довести руський народ до цілковитого омосковщеня язикового и політичного.

Та котерия виступає всіма способами против розвою Русинів яко самостійного народу, а користаючи з несвідомости або з недóвіру певної части старої партиі до народовців, тою ж самою котериею викликаного, піддержує всіма способами незгоду між Русинами и визискує добру віру старої партиі в користь своєі пропаганди омосковщеня Русинів.

Задля тероризму и підступів сеі котериі не перевів загальнпй збір „Рускої Ради“ згоди між сторонництвами Русинів. А позаяк та сама котерия переважає и в новім виділі Р. Ради, то нема ніякої надіі, щоб згода Русинів могла бути переведена через Р. Раду. Стара партия мусить перш усего визволитись с під тероризму сеі котериі, коли хоче уможливити згоду Русинів.

Програма „Рускої Ради“ що до будучої діяльности Русинів не відповідає великим потребам теперішного стану Русинів. Як небудь „Р. Ради“ узнала остаточно засаду народнёго сторонництва: *політики о власних силах*, але не зробила нічого, щоб вело до чим скоршого осущеня тої політики. Річ преціньясна, що політика о власних а не чужих силах, не о чужій протекциі и підмозі — вимагає сильної організациі и сполученя всіх живих сил Русинів, а заразом як найуспішнійшого розвою політичної свідомости між руським народом. Русини мусять статися дійсно сильними, щоб своєю силою розвивати своє політичне житє в Австриі. Тим часом Р. Рада не перевела згоди між Русинами, осталась и на дальше товариством одного тілько сторонництва зістаючим під тероризмом Русинам неприязної котериі и сталась неможливою для зъєднаня и живої організациі всіх Русинів. Р. Рада не прийняла внеску (Л. Шеховича), щоби старатись о розбудженє політичного житя на провінциі чи то через скликуванє периодичних місцевих зборів Русинів, чи через засновуванє малих політичних товариств, — а через те залишила провінцию и надальше в політичній бездільности и оспалости. Нова програма Р. Ради в чотирох точках не обіймає ніякої нової програми, з виімкою другого пункту що до зміни

Digitized by Google

ординаціі виборчої, а навіть не висказала всіх дотеперішних жадань Русинів, а тим менше розъяснила програму їх будучої діяльности. Найважнійші питаня нашого народнёго житя, як питаня податкові, економічного упадку народу, устрою громад, комасаціі грунтів, дорогової конкуренціі, селянами піднесеного питаня що до розділу грунтів и т. д. — всі ті и тим подібні дуже важні питаня навіть не згадані а тим менше рішені в програмі Р. Ради. Положене Русинів як перед зборами так и по зборах Р. Ради лишається незміненим так що до внутрішного стану Русинів, іх ослабленя и браку живої організаціі, як и що до програми жадань руського народу в Австріі. А се ніяк не причиняється ані до скріпленя Русинів, ані до піднесеня політичної свідомости руського народу.

Тим часом Русини, и так вже аж надто опізнившись в своім політичнім розвою, не можуть ждати и безчинно придивлятись упадкови свого народу а поступови других народів. Треба живої невтомимої діяльности, ясности волі и діла, всесторонної організаціі всіх живих сил нашого народу, — а се діло мусять сповнитм самі народовці під покликом: розвій руського народу и ёго охорона противъ польонізаціи и омосковщеню. Хто з нами — ми з ним!

ВІСТИ и ЗАМІТКИ.

(Академичне товариство „Дружний Лихвяр“ у Львові.) Дня 2 и 7 падолиста с. р. відбулися загальні збори руського академичного товариства „Дружний Лихвяр“. По відчитаню справозданя з діяльности и руху касового за рік минувший, приступлено до вибору нового Виділу на р. 1879/80, до которого ввійшли т. т. Чайковський, Левицький, Кокорудз, Негребецький, Давидович, Білецький и Данилович, яко виділові, а т. т. Дідошак, Зарицький и Черепашинський яко заступники.

Товариство міститься при ул. галицькій ч. 37.

Від Виділу тов. „Дружний Лихвяр“

У Львові дня 15. падолиста 1879.

Андрій Чайковський — голова.

Илія Кокорудз — секретар.

(Академичне товариство „Січ“ у Відні.) Дня 25 паздерника 1879 відбувся загальний збір товариства „Січ“ у Відні. Явилось 31 членів. П. Льонгін Озаркевич, сконстатувавши, що явилось іх число достаточне отверає збір. На порядку дневнім було: 1) відчитане протоколів с послідного звичайного и надзвичайного загального збору, 2) справозданє виділу за р. 1878/9, 3) вибір нового виділу, голови и заступнака голови и в кінци 4) внесеня и интерпеляціи. На р. 1879/80 вибрані виділовими слідуючі панове: Окуневський Ярослав, Ковшевич, Наумович, Василь Полянський, Озаркевич Евгеній, Шухевич и Мох. Головою вибраний п. Окуневський, заступником ёго п. Ковшевич. Виділ розмістив між себе обовязки товариства в той спосіб, що надав п. Мохови обовязох секретаря, Озаркевичови бібліотекаря и обовязок касиера п. Шухевичови. Від виділу тов. „Січ“ у Відні.

Иван Мох, секретар.

Bayerische Staatsbibliothek München
Digitized by Google

Запрошене до передплати

на другий річник збірки „Славянський Альманах“, котрий вийде с початком 1880 року. Ся книжка буде містити в більше-менче 24 аркушах друку літературно-наукові праці на всіх славянських мовах. Передплата виносить 1 злр. 20 кр., ціна книгарська буде 1 злр. 60 кр. — Имена пренумераторів будуть випечатані.

Пренумерацийні гроші просимо висилати до кінця грудня с. р. по низше поданій адресі.

Radivoj Poznik, Wien, VIII., Florianigasse Nr. 17.

До Високоповажних Панів Писателів руських!

Першу книжку „Славянського Альманаха“ видану за рік 1879. приймили усюда з найбільшою радостю. Політичні и літературні газети виразились о ній дуже похвально, а деякі з них, хоть остро скритикували зміст ii, похвалили таки ціль Альманаха и заохочували до дальшого видавництва.

Тоті щирі приятельскі, похвальні відозви спонукали видавця и редакцийний комітет видати „Славянський Альманах“ и на слідуючий рік 1880.

Першим нашим стараньем в дальшім видавництві сего діла буде зробити видане Альманаха як найбільше відповідаючим своій ціли. В тім стануть нам помічні поперше досвід, який маємо из видавництва першої книжки, а відтак добрі и щирі ради ріжних публичних органів и приватних осіб.

Задача „Славянського Альманаха“ немала. Він повинен поперше познакомлювати публіку з ріжними славянськими язиками и нарічіями, а по друге подавати читателям такі статі, котрі вказують на индівідуальні прикмети поодиноких славянських племін.

Для того найвідповідніщі для „Славянського Альманаха“ такі статі, котрі малюють жите-бутє поодиноких племін и представляють їх образ мислей и ступень образованя, не увзглядняючи того, чи ті статі белетристичні чи наукові. Тим робом викажемо ми ріжницю між поодинокими племенами, так під зглядом язиковим як и национальним и представимо їх хиби и добрі прикмети.

С тим переконанем звертаємось до Вас Панове Писателі руського племени; споможіть нас працями писаними в тім дусі, який ми вижше означили. „Славянський Альманах“ буде містити в собі девять відділів, кождий відділ для одного славянського язика. Позаяк се видане має вийти с початком 1880. року, для того просимо присилати статі до кінця сего року и то або на имя видавця або котрого небудь з редакторів руського відділу.

За комітет:

Ярослав Окунєвський,
IX. Alte Gewehrfabrick

Евгений Озаркевич,
IX. Alte Gewehrfabrick
редактори руського відділу.

Радівой Познік,
видавець и головний редактор.
Wien VIII. Floriani Gasse N. 17.

☞ **Щоб подати справоздане о зборах Р. Ради в цілости, здержалисьмо видане сего випуску по-за звичайний час виходу „Правди“.**

Digitized by Google

ПРАВДА

МІСЯЧНИК ДЛЯ СЛОВЕСНОСТИ, НАУКИ и ПОЛІТИКИ

виходить с кінцем кождого місяця у Львові.

Передплата на „ПРАВДУ“

На цілий рік 1879 (12 випусків) 6 зр. а. в.
На пів року . . . . . 3 зр. а. в.
На чверть року . . . . . 1 зр. 50 кр. а.в.

Піврічна передплата приймається тілько І. Січня и І. Липця, а чвертьрічна І. Січня, І. Цвітня, І. Липця и І. Жовтня.

Передплату належить присилати тілько до Адміністрациі „Правди“ під ч. 14. при ул. краківській у Львові.

Реклямациі неопечатані и незаклеіні вільні від належитости за порто.

Реклямациі и донесеня о зміні адреси належить пересилати до *експедициі „Правди“* під ч. 14. при ул. краківській.

Реклямациі будуть увзгляднені **тілько в протягу перших 14 днів** по виданю кождого випуску, с. є. до 14 дня кождого слідуючого місяця.

Ціна одного випуску „Правди“ 60 кр. а. в. без пересилки.

☞ **Просимо о як найскорше вирівнанє залеглостей.**

Залеглостей передплати есть загалом 290 зр. а. в., одже сума для истнованя нашої часописи дуже значна. Тож кождому буде зрозуміло, скілько залежить нам на скорім вирівнаню сих залеглостей.

Видає и за редакцию відповідає: **Володимир Барвінський.**

Digitized by Google